

..... *Neerlandica*
Extra Muros

Jaargang 44
nummer 2
mei 2006

..... *Inhoud*

1	<i>Marja Kristel vijftientig jaar bij de IVN</i>	J.M. van der Horst	61	<i>Kroniek van de taalkunde 2004/2005</i>
	Gillis J. Dorleijn	Marion Boers	68	<i>De demythologisering van een nationaal icoon. Rembrandt in 2006 deel I</i>
2	<i>Niet de knikers maar het spel; of: De poëziecriticus als symbolische producent. Een institutionele close reading</i>	Jaap Goedegebuure	78	<i>Kroniek cultuur en maatschappij</i>
	Hugo Ryckeboer	Johan Snapper	83	<i>De omwegen van een neerlandicus extra muros – de academische weg</i>
14	<i>Vlaams/Nederlands ad muros</i>	Philippe Hiligsmann	84	<i>Auteursinformatie NEM 2, 2006</i>
	Judit Gera			
33	<i>Receptie van de Nederlandstalige cultuur in Hongarije in het laatste decennium (1995–2005)</i>			
45	<i>Het Groene Boekje en enkele woordenboeken in een nieuw (spelling)jasje gestoken</i>			

..... *Marja Kristel vijftientig jaar
bij de IVN*

Op 1 januari 2006 was Marja Kristel vijftientig jaar verbonden aan de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek, het grootste deel van de tijd als directeur van de vereniging en als redactiesecretaris van *Neerlandica Extra Muros*. Voor Marja Kristel is dit een prachtig zilveren jubileum. Maar het perspectief kan ook worden omgedraaid en blijft dan even geldig: voor de IVN en voor *NEM* is het een prachtig jubileum om vijftientig jaar te hebben mogen genieten van de samenwerking met Marja Kristel.

Dat de vereniging en het tijdschrift in deze kwart eeuw zo zijn gegroeid, verstevigd en geprofessionaliseerd, is in belangrijke mate te danken aan de sturing en ondersteuning vanuit Woubrugge door de directeur en haar staf. De interne samenhang van de vereniging en de onderlinge betrokkenheid van de leden hebben veel te danken aan Marja Kristels professionele en tegelijkertijd zeer persoonlijk ingevulde taakopvatting. Ze paart zicht op de grote lijnen aan aandacht voor het detail, is een efficiënt planner, een perfect organisator en een consequent uitvoerder, en weet schijnbaar moeiteloos en met een natuurlijke tact *intra* en *extra muros* mensen zodanig te benaderen dat zij als vanzelfsprekend het beste van zichzelf teruggeven. *NEM* en de IVN hebben daarvan de resultaten mogen oogsten, groot en klein, of het nu gaat om de succesvolle driejaarlijkse colloquia of de evenwichtige samenstelling van een aflevering van het tijdschrift.

Wie Marja heeft meegemaakt, weet het. Gezeur of koude drukte zijn haar vreemd. Ze bezit gevoel voor humor en is bereid zichzelf en anderen met enige ironie tegemoet te treden. Bovendien bezit ze een groot en natuurlijk gevoel voor stijl, zowel in de persoonlijke omgang als in haar professionele contacten. De elegantie van haar brieven, bijvoorbeeld, maakt dat de ontvanger die niet licht vergeet en zich zal haasten er zo nodig gevolg aan te geven.

Stijl en vakkundigheid zullen haar ongetwijfeld ook kenmerken bij haar geliefde vrijetijdsbesteding, het golfspel. Voor de IVN en *NEM* zal er helaas binnen enkele jaren een ogenblik aanbreken dat Marja Kristel zich naar de golfbaan kan begeven zonder enige verplichting jegens een werkgever, vereniging of tijdschrift. Maar zolang onze wegen nog niet gescheiden zijn, prijst de IVN zich bijzonder gelukkig met haar jubilerende directeur en het tijdschrift *NEM* met zijn dito redactiesecretaris.

– *Arie Jan Gelderblom,*
namens het IVN-bestuur en de NEM-redactie

..... *Niet de knikkers maar het spel
of: De poëziecriticus als symbolische
producent. Een institutionele close reading*

1. Inleiding

Er bestaat heel wat literatuur over de analyse en interpretatie van verhalen en gedichten en er is in de letterkundestudies, zeker ook binnen de intra- en extramurale neerlandistiek, een hechte praktijk ontstaan van literaire analyse. Methoden van literaire analyse worden zelfs toegepast op niet-literaire teksten, zoals wanneer historische verhandelingen narratologisch worden doorgelicht of van wetenschappelijke betogen de metaforiek wordt bestudeerd. Daarnaast bestaat er discoursanalytisch werk dat voornamelijk niet-literaire teksten – essays, recensies, programmatische geschriften en dergelijke – een zorgvuldige en diepgaande tekstuele analyse geeft (De Geest e.a., 1997, Vanfraussen, 2001). Vertooganalyse in deze traditie heeft qualitate qua in de eerste plaats aandacht voor de talige of semiotische conventies die de kenmerkende patronen binnen het vertoog bepalen. Maar ook hier gaat niet zelden veel aandacht naar ‘literaire’ verschijnselen (herhalingen, woordvelden, deviaties, metafoorcomplexen enzovoorts). We zouden kunnen zeggen dat, ook als het om niet-literaire teksten gaat, het accent vooral op ‘literaire’ elementen wordt gelegd.

In de institutionele benaderingen die de afgelopen tien jaar ook in de neerlandistiek aan populariteit hebben gewonnen, is een poging ondernomen om onderzoek naar literatuuropvattingen en instituties te integreren.¹ Institutionele benaderingen kijken naar de manier waarop literatuur in het literaire veld materieel wordt geproduceerd (door schrijvers en door een institutie als de uitgeverij), hoe zij wordt gedistribueerd (bijvoorbeeld door boekhandel, boekenclub, leesgezelschappen) en hoe literaire teksten via de zogenaamde symbolische productie waarde en betekenis krijgen toegekend. Een van de basisgedachten is dat teksten op zich geen kwaliteit hebben, maar dat die door allerlei actoren (onder wie critici, maar ook leraren en literatuurwetenschappers) aan teksten en hun makers wordt verleend in een sociaal proces. Literaturopvattingen zijn dan instrumenten om waardetoekenningen, interpretaties, classificaties en dergelijke handelingen die met de toekenning van symbolisch kapitaal te maken hebben, te legitimeren. Teksten (bijvoorbeeld kritieken), of beter, elementen eruit of kenmerken ervan, behoren dan weliswaar tot de onderzoeksdata, maar een diepgaande lectuur van een tekst en de wijze waarop die is gestructureerd komt in de institutionele benaderingen niet of nauwelijks aan de orde.

Toch is het heel goed mogelijk één tekst vanuit een institutioneel perspectief te lezen. In dit artikel wil ik daar een bescheiden demonstratie van geven. Ik beperk me tot één recensie, waarbij ik wel andere teksten zal betrekken. Ik word tot het laatste gedwongen omdat de institutionele analyse ervan uitgaat dat allerlei aspecten van een tekst zijn gerelateerd aan verschillende posities in het literaire veld (vgl. Bourdieu, 1993). Ik concentreer me hierbij vooral op de kwestie hoe symbolische waarde wordt toegekend.

2. Een analyse uit institutioneel perspectief

De tekst die ik centraal stel is een recensie van Arie van den Berg uit *NRC Handelsblad* (bijlage *Boeken*) van vrijdag 28 november 2003. Het stuk beslaat vijf kolommen tekst over ruim een halve pagina en gaat vergezeld van een foto van de besproken auteur van ongeveer 16 cm² en een compleet gedicht uit de betrokken bundel. De hoofdkop luidt 'Hou me toch vast met echte armen' en een onderkop heeft als tekst 'Hagar Peeters plaatst zich aan de top van de dichtersbent'. Boven de naam van de recensent staat de titelbeschrijving van het gerecenseerde boek: 'Hagar Peeters: *Koffers zeelucht*. De Bezige Bij, 77 blz. € 15,-'. De tekst van de recensie neem ik compleet over (zie de bijlage op bladzijde 11), waarbij de alinea's door mij genummerd zijn.

De recensie bevat zonder koppen 901 woorden en zonder de gedichtcitaten (uitgezonderd de regels die in de lopende tekst zijn opgenomen) zelfs maar 644. Het is daarmee een betrekkelijk korte recensie. Toch oogt de bespreking 'groot', vanwege de layout: de foto, het afzonderlijk afgedrukte gedicht, de koppen. De tekst beslaat ongeveer evenveel ruimte als het bijwerk. Het geheel staat bovenaan op de rechter pagina en trekt daarmee de nodige aandacht. Deze opmaak, waarvoor uiteraard niet Arie van den Berg verantwoordelijk is, maar de opmaakredactie van *Boeken*, voegt de nodige waarde toe; de onuitgesproken boodschap is dat het hier gaat om een auteur die ruime aandacht verdient. De koppen – evenmin afkomstig van de criticus, maar wel aan zijn tekst of wat hij citeert ontleend, zij het met wijzigingen – ondersteunen deze waardetoe-kening. Alleen al de opmaak draagt bij aan de symbolische productie of classificatie dat het hier gaat om 'een auteur die de moeite waard is'. We zullen zien dat deze waardering aansluit bij de teneur van Van den Bergs tekst. Terzijde opgemerkt; deze overeenkomst tussen opmaak (en omvang) van een recensie en de strekking van de eigenlijke bespreking ligt op het eerste gezicht voor de hand, maar het kan gebeuren dat er een spanning tussen beide bestaat: de redactie geeft door opmaak aan dat het om een belangrijk werk gaat terwijl de recensent het boek afkraakt. In een dergelijk geval komen twee soorten gedragsregels met elkaar in botsing, aan de ene kant die van de krant, die oordeelt op nieuws-waarde en taxeert wat de lezers willen lezen en aan de andere kant die van de literaire kritiek, die oordeelt op basis van eigen normen, die door haar als puur literair worden gelegitimeerd. Voorts moeten we vaststellen dat het orgaan waarin de recensie staat van doorslaggevend belang is in de symbolische

productie. *NRC Handelsblad* kan in 2003 gelden als het topperiodiek als het gaat om status verlenen in literaire kwesties, samen met *de Volkskrant* en het weekblad *Vrij Nederland*. Dezelfde recensie in een andere krant, bijvoorbeeld een regionaal dagblad, had een andere betekenis gehad. De posities van deze periodieken zijn overigens, zoals alle posities in het veld, niet stabiel. Zo lijkt *Vrij Nederland* in 2005, na een ingrijpende hervorming, haar vooraanstaande rol als symbolische producent te zijn kwijtgeraakt.

Waarde zit in kleine hoekjes. De droge aanduiding van de uitgever in de titelbeschrijving geeft al enige valentie aan. De Bezige Bij mag in 2003 immers beschouwd worden als een van de topdrie literaire uitgevers in Nederland. Dat een boek daar verschijnt, geeft het boek onmiddellijk een zetje in de richting van de verwerving van symbolisch kapitaal. In dit verband is het interessant op te merken dat Hagar Peeters' eerste bundel, *Genoeg gedicht over de liefde vandaag* (1999), is verschenen bij Podium. Haar overgang van een, ook in symbolisch opzicht, kleinere uitgeverij naar de prestigieuze Bij kan geïnterpreteerd worden als een forse reputatie-injectie. De instantie uitgeverij wordt geacht zich tot de materiële productie te beperken, maar speelt in de praktijk eveneens een rol in de symbolische productie: niet alleen doordat zij een erkende waarde vertegenwoordigt, maar ook doordat zij op verschillende manieren de symbolische waardetoevoegingen door anderen probeert te beïnvloeden (zie Van Rees, Janssen & Verboord 2006). Een van de geijkte manieren, de beoordeling te regisseren is de aanbeveling op de omslag van het boek, de zogenaamde *blurb*. Die van de debuutbundel is zeer effectief. We vinden hier drie tekstfragmenten, een citaat uit het titelgedicht (dat ik hier niet overneem), een korte karakterisering en een uitspraak van een oudere dichter:

Genoeg gedicht over de liefde vandaag is het poëziedebuut van Hagar Peeters (1972). Zij studeerde cultuurgeschiedenis en ze las haar gedichten voor op het Crossing Border Festival, de Nacht van de Poëzie en het Double Talk festival. Gerrit Komrij in *de Volkskrant*: 'Zo ga ik het voortaan ook doen!'

Deze karakteristiek geeft meteen stof voor classificatie: dit is podiumpoëzie. De vormgeving van het achterplat versterkt dat profiel nog. Er is een soort typemachineletter gebruikt in een wat geraffineerd-smoezelige, *casual* opmaak die het niet-officiële poëtische en het nieuwe dat zich op rokerige podia afspeelt (en waar de lezer nu deel aan kan hebben) representeert. Komrij functioneert hier als het poëtisch gezag dat nog iets van de nieuwe (podium)poëzie kan leren. De Komrij-*mention* voegt waarde toe en de strekking van zijn uitspraak wordt ingezet om de eigenheid van Peeters te beklemtonen.

De uitvoering van het omslag van *Koffers zeelucht* is veel klassieker. Alleen al door het uiterlijk van beide titels te vergelijken zien we de teneur: hippe maar marginale podiumpoëzie wordt echte poëzie. In de *blurb* van de tweede bundel worden enkele lovende stemmen geciteerd over het debuut, een geijkte praktijk van waarde aftappen. Maar er gebeurt daarbij iets opmerkelijks: noch in de citaten van de critici, noch in de korte karakteristiek wordt met maar een woord gerefereerd aan datgene waarop het debuut zich profileerde, want de classificatie podiumpoëzie blijft geheel achterwege! Tegen de achtergrond van de door

de eerste uitgever aangestuurde symbolische productie – dit is nieuwe poëzie want *performance*-poëzie – die in de literatuurbeschuwing werd overgenomen, moet dit als een welbewuste koerswijziging worden opgevat. In plaats van ‘podium’ wordt nu het accent gelegd op een ander kenmerk: in alle citaten uit de kritiek komen aanduidingen voor als ‘licht’ en ‘speels’. Zoals in de volgende:

‘Een rijp en rijk debuut (...). Zelden werd ondraaglijke lichtheid met zoveel perfectie blootgegeven. Peeters zet de taal naar haar hand.’

– Arie van den Berg in *NRC Handelsblad*

‘Het lichte genre wordt bij Peeters nergens vederlicht. Het is speels, soms hilarisch en uitdagend.’ – Peter de Boer, *Trouw*

De uitgeverij geeft dus hier een zwenking aan de beeldvorming: de notie ‘podium’ wordt weggedrukt ten gunste van de kenmerken ‘licht en speels’ en ‘echte poëzie’. We zullen zien dat Arie van den Berg zich in zijn recensie bij deze beeldvorming aansluit.

In deze lectuur van de recensie zijn we nog niet aan Van den Bergs tekst zelf toegekomen. Toch hebben we al heel wat symbolische waardetoekenningen kunnen vaststellen. Daarbij hebben we steeds verbanden gelegd tussen elementen van de recensie (exclusief de tekst zelf dus) en met waarden verbonden posities, zoals uitgeverijen, auteurs en critici (Komrij, Van den Berg, De Boer) en in het veld gehanteerde classificaties en daarbij behorende posities (podiumpoëzie, ‘echte’ poëzie). Het zal nog blijken dat ook in de eigenlijke recensie van Van den Berg dergelijke posities een sturende rol spelen.

Een recensie is vanzelfsprekend bij uitstek het genre waarin symbolische productie voltrokken wordt. Dit gebeurt vooral door verschillende vormen van classificatie: naar waarde (hiërarchisering) en naar soort (genretoekenning, karakterisering). Die classificaties komen niet uit de lucht vallen, maar zijn verbonden met of reageren op bestaande classificaties in het veld, met bijbehorende posities. De openingszin is in dit opzicht al veelzeggend: ‘Na een positief ontvangen debuut geldt de tweede bundel als lakmoesproef.’ De recensent moet rekening houden met een bestaande reputatie en met oordelen van anderen (ironisch genoeg ook met zijn eigen eerder gegeven oordeel, iets waarvan hij zich ook bewust is zoals blijkt uit het feit dat hij zijn eerdere recensie citeert). Maar hij creëert wel enige speelruimte door te zeggen dat pas het tweede boek laat zien wat een schrijver echt waard is: de mogelijkheid wordt opgehouden dat de auteur nu door de mand valt. Al gauw blijkt dat alles er in dit stuk op gericht is de reputatie van Peeters te versterken. Halverwege de recensie wordt de conclusie al getrokken: ‘geslaagde lakmoesproef’. Hiermee laat Van den Berg zijn kennis van de regels van het veld blijken: debutanten kunnen goed worden onthaald, maar pas met volgende boeken moet duidelijk worden of iemand in staat is een oeuvre op te bouwen en niet slechts een eendagsvlieg is.²

De classificatie als geslaagd werk wordt langs verschillende wegen bereikt. Ten eerste fungeren enige namen van andere auteurs om het werk te karakteriseren, maar eigenlijk om het waarde toe te kennen: Nijhoff, in alinea [3], Campert, in [6], en Alfred Schaffer en Mustafa Stitou in [7]. Deze *mentions* zijn niet neutraal of toevallig.

Nijhoff is de canonieke klassieke auteur die literair nog steeds leeft. Vergelijking met Nijhoff levert Peeters waarde op. De vergelijking vindt kennelijk plaats op inhoudelijke gronden, want Van den Berg hoort in een gedicht van Peeters echo's van twee beroemde gedichten van Nijhoff, 'Het tuinfeest' en 'De moeder de vrouw'. Op de inhoudelijke kant van deze referenties wordt echter in de recensie niet ingegaan. Wat daarvan ook moge zijn, onder het mom van karakteriserende vergelijking (waarbij de noemer 'licht' mogelijk de associatie is) wordt in ieder geval vooral kapitaal van Nijhoff aan Peeters toegevoegd.

De Campert-mention is curieus. Peeters lijkt namelijk *niet* op Campert, althans haar 'Lamento' is heel anders dan diens 'Lamento'. De titel 'Lamento' roept bij de recensent klaarblijkelijk Camperts gelijknamige gedicht op.³ Het is een gedicht dat indertijd door de kritiek indrukwekkend is genoemd en mede daardoor tot een van de elementen behoort rond de Campertbeeldvorming. De associatie met juist deze dichter kan voorts via de notie lichtheid zijn opgeroepen, want Campert wordt wel als 'lichte Vijftiger' beschouwd. Zo'n vergelijking levert inhoudelijk natuurlijk weer niet denderend veel op. Ook hier gaat het louter om het overbrengen van kapitaal van een gerenommeerde auteur op de besproken dichter, waarbij de recensent weer tamelijk associatief te werk is gegaan.

De namen van Schaffer en Stitou zijn evenmin toevallig. Alfred Schaffer was begin 2003 genomineerd voor de prestigieuze VSB Poëzieprijs en gold als een beloftevolle jonge dichter (een jaar later zou hij weer worden genomineerd). Van Mustafa Stitou was in 2003 de bundel *Varkensroze ansichten* verschenen, die in de kritiek zeer gunstig werd onthaald. Zo schrijft Pfeijffer in *NRC Handelsblad* een lovende kritiek met de volgende klinkende slotzin: 'Dat Stitou ons na vijf jaar eindelijk weer eens vergast op een nieuwe bundel is een verheugende gebeurtenis van formaat'. (Pfeijffer 2003b) Inhoudelijk is de vergelijking die Van den Berg legt tussen Peeters en Schaffer & Stitou weer leeg. Hij wil ook helemaal geen inhoudelijk verband leggen, wat hij bij Nijhoff ('echo's') en Campert ('is anders') nog wel had geprobeerd. Daarvoor zijn er ook weinig aanknopingspunten: Schaffer is meer een hermetisch en Stitou een 'filosofisch' dichter. De classificatie die hier plaatsvindt, is gebaseerd op leeftijd en vooral op hiërarchie: Stitou, en ook Schaffer, behoren tot de erkende top van hun generatie (VSB-nominaties, geprezen door critici als Pfeijffer) en tot die top moet nu ook Hagar Peeters worden gerekend. Hier wordt duidelijk dat de criticus een poging onderneemt de poëzie van Peeters en de *soort* poëzie die zij schrijft – niet hermetisch, niet filosofisch, maar 'licht' – te legitimeren als een serieus te nemen weg naast twee (andere) dichters van de voorhoede.

De directe context van deze recensie, die Van den Berg overigens niet expliciet noemt, is een debat rond (en tegen) de podiumpoëzie en vooral een

pleidooi voor de ‘onverstaanbaarheid’ van de kant van Ilja Leonard Pfeijffer. In 2000 had Pfeijffer de podiumpoëzie aangevallen, in zijn opstel ‘De mythe van de verstaanbaarheid’, en tegenover de *performance*-poëzie de onverstaanbaarheid als norm gesteld. Hij onthield onder andere de podiumpoëzie het predicaat echte poëzie vanwege haar verstaanbaarheid. Peeters fungeerde daarbij als voorbeeld hoe het niet moet.⁴ Mede vanwege zijn positie – criticus *NRC Handelsblad*, redacteur *Revisor* – heeft deze norm impact. Een criticus die aan Peeters aandacht besteedt, is min of meer gedwongen deze norm in zijn beschouwingen te betrekken. De opties die voor hem open staan zijn: aansluiten (en Peeters wegzetten) of tegenspreken (en Peeters in de plaats stellen van de onverstaanbaren). Van den Berg kiest voor de tweede weg maar doet dat op tersluikse wijze. Ogenschijnlijk neemt hij Pfeijffers waardebeoordelingen over (Schaffer & Stitou als top) maar tegelijkertijd probeert hij Peeters lichtheid acceptabel te maken door haar als schijnbare lichtheid te benoemen. Hij doet dat zoals we gezien hebben door haar op één niveau te stellen met Schaffer & Stitou en met canonieke auteurs als Nijhoff en Campert (zonder veel of zonder enige inhoudelijke overeenkomsten). Bovendien ontnemt hij aan Peeters het kenmerk ‘podiumpoëzie’, een gewijzigde beeldvorming die al door de presentatie van de tweede bundel – uitvoering, *blurb*s – in gang was gezet. Van den Berg doet dat tamelijk geraffineerd. Hij citeert enkele regels, verklaart dat hij van de ‘brede retoriek’ ervan niet erg gecharmeerd is (afzetten tegen het kenmerk podiumpoëzie), meldt dat Peeters deze ‘retorische’ (lees ‘podium-’) techniek goed beheerst (toekennen van technische bekwaamheid) en dat ze ‘er indruk mee maakt op het podium’, en haalt dan in één zwaai het etiket podiumdichter van haar af. Zij is er aan ontgroeid, zij is een echte dichter geworden: ‘Het lijkt echter lang geleden dat ze haar reputatie aan de theater- en cafévloer ontleende. Podiumpoëzie kun je haar werk al lang niet meer noemen.’ Waarna direct de vergelijking met de top, Schaffer & Stitou, volgt. (Zie [7].)

Deze positionering van Peeters komt niet uit de lucht vallen. De hele recensie is in feite opgezet om deze conclusie te bereiken, die nogmaals dwars tegen Pfeijffer ingaat, maar hem ongenoemd laat en meer impliciet de poëzie van Hagar Peeter legitimeert ten opzichte van Ilja Leonards normen. Peeters wordt in de hele recensie weliswaar licht genoemd, maar tegelijk complex (een waarde die dicht aanleunt tegen Pfeijffers norm ‘onverstaanbaar’). Er is weliswaar een praattoon, maar die is ‘quasi-simpel’, dus niet echt simpel, maar juist geraffineerd, en is in staat een complexe betekenis tot stand te brengen: ‘ze [brengt] alle tinten van het erotisch spectrum aan bod’. Die complexiteit komt pas bij herlezing – wat men bij echt simpele teksten inclusief podiumpoëzie niet hoeft te doen – aan de oppervlakte en dan ziet men pas het technische meesterschap (‘Pas bij herlezing valt op hoe beheerst haar stijl en poëtische kunstgrepen zijn’). De Nijhoff-referentie wordt nu ook wat duidelijker: ook aan hem is in de kritische traditie een schijnbare simpelheid toegekend waaronder een grote mate van complexiteit schuilgaat. Wat Van den Berg over Peeters zegt is volgens de communis opinio ook van toepassing op Nijhoff: ‘de taal lijkt alledaags, maar de woorden zijn zorgvuldig op hun plek gezet’. Ook verderop in zijn recensie

stuurt Van den Berg aan op technisch meesterschap en complexiteit die ver af staan van de losse podiumpoëzie: de bundel is ‘strak gecomponeerd’, ‘eentonigheid is ver te zoeken’, Peeters beproeft ‘alle mogelijke stijlregisters’. Ook op deze manier, door de toekenning van technische, stilistische en compositorische kenmerken, legitimeert Van den Berg de poëzie van Hagar Peeters als echte poëzie. Of anders gesteld, we vinden hier een annexatie van Peeters als niet-podiumdichter: kenmerken die aan Peeters zijn toegekend – en die ze aan zichzelf had toegekend door haar optredens – worden haar ontnomen.

3. *Positioneringen*

De criticus kneedt een beeld van de auteur naar zijn eigen voorkeuren, dat hij acceptabel moet maken (in overeenstemming moet brengen) met heersende normen in het veld (of beter gezegd het subveld van de zeer beperkte poëzieproductie). Als we de literatuuropvattingen van Arie van den Berg van de laatste jaren zouden doornemen – de ruimte ontbreekt me hier om dit verder te onderbouwen – dan zouden we zien dat zijn positie er een is van het midden: niet de rabiante avant-garde, niet de sterk hermetische normen (hij is lid geweest van een jury die de P.C. Hooftprijs niet aan een dichter als Kees Ouwens heeft willen toekennen), niet de radicale manoeuvres van iemand als Pfeijffer, maar evenmin de alleen maar verstaanbare poëzie van de podiumdichters. Bovendien is hij een criticus die bijzonder gevoelig blijkt voor de dominante posities (die natuurlijk steeds wisselen) en als poëziecriticus van een van de literair gesproken leidende kranten kan hij ook niet anders. Iemand als Hans Warren kon indertijd zijn positie in de marge (criticus van een provinciale krant) tot zijn voordeel ombuigen door eigenzinnig te oordelen. Een criticus in het centrum heeft als taak – zo voelt hij of zij dat tenminste – dé norm te representeren: door een nieuwe norm te stellen, zoals Pfeijffer dat recentelijk gepoogd heeft te doen of door bij een heersende norm aan te sluiten of daarover te ‘onderhandelen’. Van den Berg kiest in dezen zoals we hebben gezien voor de laatste weg.

De recensie vervult daarmee de functie de positie van de criticus zelf te markeren. Recenseren is positioneren. Daarnaast, in het verlengde daarvan en in relatie daarmee wordt de besproken auteur gepositioneerd, via allerlei vormen van waardetoekenningen door middel van classificaties en andere normatieve uitspraken die verbonden zijn met andere posities in het veld (van andere critici, van andere periodieken, van uitgeverijen). Recenseren is waarde toekennen. Maar is een recensie niet in de eerste plaats bedoeld de lezer voor te lichten en hem of haar handreikingen te bieden voor hoe een werk gelezen moet worden? Het antwoord daarop is: nauwelijks. Interpretatieve uitspraken die een lezer verder helpen vinden we bijna niet en voor zover ze er wel zijn beperken ze zich tot tamelijk oppervlakkige beschrijvingen. Er wordt gesproken over de humor van de gedichten, humor die verdriet als thema verteerbaar maakt, kennelijk is verdriet sec verdacht [2]); de dichter zet niets of niemand ontziend het leven neer ([3]); liefde is het thema van veel gedichten ([4], [5]): ‘Leven blijkt bij Peeters bovenal liefde: liefde die ontbrak, gedroomde liefde,

verlangen naar liefde, onontkoombare liefde, kattenliefde, kortstondige liefde'. De beperking van circa negenhonderd woorden zet natuurlijk een rem op diepgaande analyse, maar het blijft opvallend dat de recensent in dit opzicht niet woekert met zijn ruimte, gefixeerd als hij is op positionering.

Of we hier te maken hebben met een algemene trend in literaire recensies van de laatste jaren of dat dit verschijnsel zich beperkt tot bepaalde recensenten is een kwestie van nader onderzoek. Zelf heb ik het idee dat het in veel poëzierecensies meer om (de posities in) het spel dan om de knikers gaat, wat overigens in overeenstemming is met de institutionele theorie, en dat daardoor de poëziekritiek meer gericht is op de experts in het veld van de beperkte productie (mede-critici, andere dichters) dan op de 'gewone' lezer. Al zal er in de recensiepraktijk in dit opzicht gedifferentieerd moeten worden. Zo krijg ik de indruk dat een criticus als Pfeijffer – en dat zal niemand die hem heeft gevolgd verbazen – meer met positioneren bezig is dan met interpreteren. Iets dergelijks geldt, zoals we hebben gezien, ook voor een recensent van het midden die zich steeds moet aanpassen: Arie van den Berg. Maar iemand als Piet Gerbrandy komt mij voor sterker op de inhoud te zijn gericht, ondanks de negenhonderd en nog wat woorden die hem elke keer maar ter beschikking staan, al is ook bij hem qualitate qua – kritiseren is, als gezegd, positioneren – de *prise à position* niet afwezig (vergelijk bijvoorbeeld zijn recente diskwalificatie van de poëzie van Achterberg).

Poëziecritici zijn vooral bezig met vast te stellen wat legitieme vormen van poëzie zijn. Steeds moeten ze 'echte' poëzie onderscheiden van *fake* poëzie. Hierboven heb ik al enkele malen aan de orde gesteld hoe Van den Bergs recensie erop gericht is Hagar Peeters als echte dichter te presenteren (tegenover een belangrijke machthebber in de kritiek). Voor alle duidelijkheid constateer ik hier dat onderscheidingen als 'echte poëzie' niet van mij komen, maar dat ze van de spelers in het veld stammen. Ik heb natuurlijk wel een oordeel over de aan de orde zijnde poëzie, maar die is er een van een medespeler die aan het gevecht om de juiste onderscheidingen en waardebepalingen deelneemt, niet van degene die tracht van uit een metaniveau bewegingen in het veld te beschrijven en te verklaren (en het laatste is toch de taak van een literatuurwetenschapper en een literatuurhistoricus). En over literatuurhistorici gesproken; wie het inspirerende boek over de postmoderne poëzie van Thomas Vaessens en Jos Joosten leest, moet zich afvragen wie het boek hebben geschreven: de literatuurhistorici Vaessens & Joosten of de critici Vaessens & Joosten. Een vluchtige blik in het register van hun boek geeft onmiddellijk het antwoord. Als we daar kijken bij de P op zoek naar Peeters, Hagar, vinden we: niets. De dichter van *Genoeg gedicht* wordt door hen alle kapitaal onthouden, omdat beide auteurs zich meer opstellen als deelnemers aan het spel van wie wel en wie niet mee mogen doen dan als observanten die de patronen van het totale veld proberen recht te doen.

Institutionele lectuur van een recensie is mogelijk, dat hoop ik te hebben laten zien. Wel kan een dergelijke lezing alleen plaatsvinden onder verdiscontering van de relevante relaties met andere posities in het veld en daarmee ook van de

geschiedenis ervan. Ik heb daarvan de nodige voorbeelden gegeven, zonder daarbij de illusie te hebben uitputtend te zijn geweest. Zo'n lectuur kan dienstig zijn als demonstratie hoezeer de praktijk van een recensent institutioneel verknoopt is met allerlei relaties in het veld. Een adequate institutionele lectuur moet zich rekenschap geven van deze relaties. Dat roept de vraag op hoe hierover informatie te verkrijgen is. Een heuristisch is daarvoor wel op te stellen, bijvoorbeeld door systematisch de kenmerken van institutionele eenheden in en rond de recensie (uitgeverijen, auteurs – besproken auteurs en *mentions* – andere critici, periodieken, normen, debatten enzovoorts) na te speuren. Maar preciezere methodische richtlijnen moeten daarvoor nog worden opgesteld. Deze vraag is bijzonder relevant voor het literair-historisch onderzoek. Ook – of liever, juist – teksten (recensies, essays, studies) uit het verleden dienen in hun institutionele inbedding te worden gelezen. Maar lectuur van een enkele recensie, zoals ik hier heb gedaan, kan nooit het doel zijn van literair-historisch onderzoek. Andere, verderstreckende onderzoeksvragen dienen daarvoor geformuleerd te worden, bijvoorbeeld met betrekking tot de kritische praktijk en carrière van één recensent (in relatie tot andere recensenten), de praktijk in één orgaan of soort orgaan (dagbladkritiek, tijdschriftkritiek) in een bepaalde periode (in relatie tot andere organen) of de kritische praktijk rond één genre in een bepaalde periode, waarbij welomschreven verwachtingen de vraagstelling moeten sturen. Zo ver reikt mijn bijdrage helaas niet. Wel hoop ik ermee te hebben gedemonstreerd dat de institutionele dimensie in het literair-historisch onderzoek vruchtbaar is en dat die verenigbaar is met een *close reading* van één tekst. Een tekst die bijna louter uit (institutionele) context blijkt te zijn opgebouwd.

Noten

- 1 Zie Dorleijn en Van Rees, 2006 voor een recent overzicht.
- 2 Vgl. voor empirisch onderzoek op dit gebied De Glas 1998.
- 3 Uit *Rechterschoenen*, 1992, herdrukt in zijn verzamelde gedichten van 1995.
- 4 In 2003 opent dit opstel Pfeiffers essaybundel *Het geheim van het vermoorde geneuzel. Een poëtica*, waardoor het programmatische karakter nog eens wordt geaccentueerd.

Bibliografie

- BOURDIEU, PIERRE: *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*. Cambridge, 1993.
- DORLEIJN, GILLIS J. EN KEES VAN REES (RED.): *De productie van literatuur. Het Nederlandse literaire veld 1800–2000*. Nijmegen, 2006.
- GEEST, DIRK DE ET AL.: *Collaboratie of cultuur? Een Vlaams tijdschrift in bezettingstijd*. Amsterdam en Antwerpen, 1997.
- GLAS, FRANK DE: 'Investerings van uitgeverijen in jong talent en de opbrengst daarvan'. *Nederlandse Letterkunde* 3, 127–150, (1998).
- PFEIJFFER, ILJA LEONARD: *Het geheim van het vermoorde geneuzel. Een poëtica*. Amsterdam, 2003.
- PFEIJFFER, ILJA LEONARD: 'De grote grap die werkelijkheid heet. [Recensie van] Mustafa Stitou: *Varkensroze ansichten. Gedichten*'. *NRC Handelsblad* 14 november 2003.
- REES, KEES VAN ET AL.: 'Classificatie in het culturele en literaire veld 1975–2000. Diversificatie en nivellering van grenzen tussen culturele genres'. In: Dorleijn, Gillis J. en Kees van Rees, 2006.
- VAESSENS, THOMAS EN JOS JOOSTEN: *Postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse poëzie*. Nijmegen, 2003.
- VANFRAUSSEN, EVELINE: 'Uit schemerlevn in den hellen dag getreden'. *Een discoursieve lectuur van het tijdschrift DEVLAGE (1936–1944)*. Leuven, 2001. 2 dln. Proefschrift KU Leuven.

Bijlage

1. Na een positief ontvangen debuut geldt de tweede bundel als lakmoesproef. De debuutbundel van Hagar Peeters, *Genoeg gedicht over de liefde vandaag*, kreeg in 1999 volop waardering. 'Elke poëziefanfhebber zal in deze bundel zonder moeite wat juweeltjes vinden', schreef ik zelf. Speels en uitdagend noemden anderen haar werk. 'Tong in de wang houden' waren het adagium van Peeters: de zwaarste onderwerpen bracht ze met een lichte toets.
2. Ook in *Koffers zeelucht* is humor de constante toon, waardoor zelfs verdriet als thema verteerbaar wordt. 'Aan hun geluk te zien' heet de eerste van de vijf reeksen, en het openingsvers beschrijft een droom over twee ouders die maar heel kort een echtpaar bleven:

Vannacht kwam ik mijn ouders tegen,
twee bleke schimmen die naar elkaar
toe negen in het witte licht van een lantaarn.

Aan hun geluk te zien kon ik nog niet
geboren zijn. Ze waren jong en heel verliefd.
Een groot verdriet bedroefde mij
omdat ik wist hoe het zou verdergaan.

Zij schaterden om iets dat hij haar toegefluisterd had.
Hij lachte hard zoals hij nog vaak doet.
We wisselden een beleefde groet
en daarna scheidden zich weer onze wegen.

‘Wacht maar’, riep ik hen na,
We komen elkaar nog wel eens tegen.
Gearmd gingen ze zwijgend om een hoek.

3. Hier klinken echo's van ‘Het tuinfeest’ en ‘De moeder de vrouw’ van Nijhoff, maar aardser en minder sereen. Vredig kun je *Koffers zeelucht* niet noemen; Peeters zet niets en niemand ontziend het leven neer. Ook zichzelf spaart ze daarbij niet: ‘Ik ben de steen’, schrijft ze, ‘waarvan mijn ouders eens besloten / er slechts éénmaal aan te stoten, dus alleen.’
4. Leven blijkt bij Peeters bovenal liefde: liefde die ontbrak, gedroomde liefde, verlangen naar liefde, onontkoombare liefde, kattenliefde, kortstondige liefde. Op een quasi-simpele praattoon brengt ze alle tinten van het erotisch spectrum aan bod. Pas bij herlezing valt op hoe beheerst haar stijl en poëtische kunstgrepen zijn. De regelval blijkt vanzelfsprekend, maar is doelbewust; de taal lijkt alledaags, maar de woorden zijn zorgvuldig op hun plek gezet. Ook bij herhaling wordt er niet tweemaal hetzelfde gezegd, en rijm is een middel tot ontspanning, dus liever binnenrijm dan eindrijm, zoals in de slotregels van ‘Brief’:

Ik kan niet anders dan je innig liefhebben terwijl
het dagelijks leven rondom mij moeizaam wordt verricht.
Ik overlaad je met denkbeeldige kussen en een denkbeeldig
scheetje ontsnapt me daartussen, zo nu en dan, vergeef me dat.

5. Het moge duidelijk zijn: *Koffers zeelucht* is een geslaagde lakmoesproef. Stonden in Peeters’ eerste bundel nog een paar verdwaalde verzen, in haar tweede zijn die onvindbaar. De bundel is dan ook strak gecomponeerd en zit vol speelse bindmiddelen. ‘Dezelfde zee’ het slotvers van de eerste reeks; ‘Verleden zee’ is de titel van de tweede, waarin zee en het zeeuwen inderdaad onderwerp zijn. Op soortgelijke wijze scharniert de tweede naar de derde serie. ‘Een laatste saluut’ heet het slotvers van ‘Verleden zee’, en de derde reeks, ‘Als ooit’, vangt aan met een gedicht over de laatste wil van een geliefde. Liefde is dan ook het thema in die derde serie, maar dat wordt ruim genomen. Ook een gedicht over de aanraking met een vreemde in het theater en een vierluik over de muze zijn onderdeel van de reeks. Eentonigheid is ver te zoeken, ook omdat Peeters alle mogelijke stijlregisters beproeft. Naast volstrekt lyrische, soms droevig gelaten, soms uitbundig gestemde liefdesverzen zijn er een kwetterende ‘Dialogoog van de geliefden’ en de jubelend profane lofzang ‘Je lichaam’:

Je lichaam, ja je lichaam
je behaarde onbeschaamde lichaam
je zinderend witte lichaam
je languit liggende lichaam

dat mij aanstaart met gaten en gleuven,
met dotzels, kroezen en poezeligs
of zich schuilhoudt in mazen en lakens
of puilt uit pakken omvatsels

het is almaar je lichaam je lichaam
je lonkend luibekkige lichaam
je kronkelend wiggende lichaam
je onzichtbaar opwinderig lichaam

en zo gaat het brooddronken nog twee coupletten verder tot 'je altijd aanwezige lichaam'.

6. De overgang van de derde naar de vierde en die van de vierde naar de vijfde reeks zijn even speels als bij de eerdere series. 'Houd me alsjeblieft met echte armen vast' eindigt de muze-cyclus: 'En alles deinde' is de titel van de volgende reeks. Het slotvers daarvan heet 'Ecce homo' en de vijfde reeks bestaat onder meer uit Lamento's. Die klaaggedichten hebben overigens een volstrekt andere inhoud en toon dan het 'Lamento' van Campert. Zelfs hier geeft Peeters de humor een kans, zoals in haar 'Lamento van de oude vrouw', waarin een kat sardonisch wordt toegesproken. Of zoals in de slotregels van het 'Lamento van de slapeloze schone slaapster:

In de handen van de bakker ligt het brood te bederven.
De boeven liggen languit te slapen op hun erven,
verscholen onder de gewassen die zij juist bezig waren te
zaaien.

De mussen slapen, de parkieten en de kraaien.
De pasgeknipte klanten van de kapper slapen in hun baarden.
De spoken slapen op zolder en in de kelder slapen de ratten.
Alleen de prinses kan deze eeuw de slaap niet vatten.

7. Die brede retoriek heeft niet mijn poëtische voorkeur, maar Hagar Peeters beheerst haar en maakt er indruk mee op het podium. Het lijkt echter lang geleden dat ze haar reputatie aan de theater- en cafévloer ontleende. Podiumpoëzie kun je haar werk al lang niet meer noemen. Met *Koffers zeelucht* plaatst Peeters zich in de top van de vaderlandse dichtersbent, pal naast al even jonge collega's als Alfred Schaffer en Mustafa Stitou.

..... *Vlaams/Nederlands ad muros*

Inleiding

Er bestaat een stukje voormalig Nederlands taalgebied dat niet buiten, maar vlak bij de ‘muren’ ligt, namelijk in het noorden van Frankrijk. Sedert de tweede helft van de zeventiende eeuw is daar het zuidwestelijk deel van het graafschap Vlaanderen door Lodewijk XIV bij Frankrijk gevoegd. Dat komt grosso modo overeen met het huidige département du Nord. Het noordelijke deel daarvan (waarvan de Aa eeuwenlang de westgrens vormde en de Leie de zuidgrens), bestaande uit de toenmalige kasselrijen¹ Belle (Bailleul), Kassel (Cassel), Burburg (Bourbourg) en Sint-Winoksbergen (Bergues) was Vlaams/Nederlands-talig en maakte deel uit van het zogeheten Flandre flamingante. Het zuidelijke deel, de streek rond Rijsel (Lille) en Douai vormde sedert de middeleeuwen het zogeheten Flandre Gallicante. Het genoemde noordelijke deel komt overeen met het huidige arrondissement de Dunkerque en wordt gewoonlijk Frans-Vlaanderen genoemd. Deze vanouds Nederlandstalige streek heeft tot aan de Franse revolutie het Nederlands als cultuur- en schrijftaal gekend. Maar in de loop van de negentiende eeuw is het contact met de ontwikkeling van het Nederlands verloren gegaan. Sedertdien leeft het gesproken West-Vlaams er nog voort. Maar het heeft in de twintigste eeuw zoveel terrein verloren aan het Frans, dat het momenteel bijna uitsluitend nog door een steeds kleiner wordende groep ouderen wordt gesproken.

Een historische schets van het Nederlands in Noord-Frankrijk

Het historische domein van het Nederlands in deze regio was in de vroege middeleeuwen echter ruimer dan het huidige arrondissement Duinkerke. Daarvan getuigen nog heel wat Vlaams of Nederlands ogende plaatsnamen in het noorden van het département Pas-de-Calais. Onderzoek van de oudste toponymie in deze streek heeft het mogelijk gemaakt de loop van de oudste taalgrenszone te reconstrueren in de achtste, negende eeuw. Gysseling (1972, 1976) beschrijft die als volgt: de kuststrook ten zuiden van de monding van de Canche vertoont Germaanse inslag, ten noorden van de Canche, van haar monding tot aan de Créquoise (een bijrivier van de Canche) is alles Germaans met uitzondering van een Romaans taaleiland ten noorden van Montreuil.

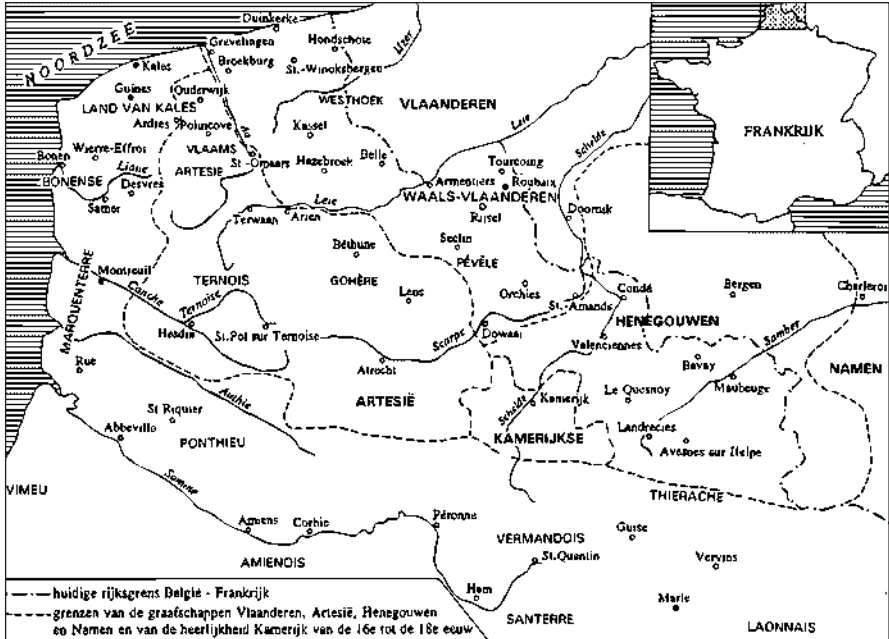
Verder lijkt de Créquoise de taalgrens te vormen. Die loopt verder langs Fruges, Béthune en Rijsel naar Moeskroen.

De opvallendste plaatsnamen zijn die eindigen op *-ingham/n*: bijvoorbeeld *Elinghen*, *Ledinghem*, *Leubringhen*, *Leulinghem*, *Maninghem*. Er zijn ook heel wat verfranste namen waarin de oorspronkelijk Nederlandse vorm moeilijk te herkennen is. Dat zijn onder meer de namen op *-bert*, *-vert* en *faut/x*, waar respectievelijk een Nederlands *berg* of *veld* achter schuilgaat: *Audembert* (Oudenberg), *Brunembert* (Bruinenberg), *Saint Inglevert* (Santingeveld), *Helfaut* (Helleveld). In *Wissant* herkennen we nog wel Witzand of in *Bouquehault* een tegenhanger van een Nederlands Boekhout (beukenbos), maar in een veel meer aan het Romaans aangepast *Bécourt* is dat niet meer te herkennen (Ryckeboer 2006, te verschijnen).

Naast die oorspronkelijk Nederlandse plaatsnamen is er een aanzienlijk aantal Nederlandse relictwoorden in het regionale Picardisch. Typische voorbeelden daarvan zijn *bèr(k)* als benaming voor een stroloods of hangar (wat hetzelfde is als het Nederlandse (*hooi*)*berg*), *klav* voor klaver in plaats van het Franse *trefle* en het ook West-Vlaamse *kliete* voor klei (voor meer voorbeelden zie: Ryckeboer 1997a).

Ook bij de studie van de geschiedenis van de Nederlandse taal worden we herhaaldelijk herinnerd aan die historische aanwezigheid van het Nederlands ten westen van de Aa. Iedereen kent het oudste Nederlandse zinnetje *Hebban olla vogala nestas hagunnan* waarvan Gysseling met stelligheid beweert dat het afkomstig is uit Frans-Vlaanderen of Vlaams Artesië.² Ook de oudste interlineaire glossen in het Nederlands van de elfde eeuw stammen uit de Sint-Bertijnsabdij van Saint-Omer (Sint-Omaars).

Dat alles wijst op een ruim Oudnederlands sprekend gebied in de vroege Middeleeuwen ten noorden van een taalgrens tussen overwegend Romaans en overwegend Germaans gebied, die in de loop der eeuwen steeds noordelijker en oostelijker opgeschoven is. De stad Boulogne (in ouder Nederlands Bonen of Beunen) was nog tweetalig in de twaalfde eeuw, het platteland ten noorden ervan toont aan het einde van de dertiende eeuw nog een overwegend Nederlandse toponymie. Bovendien getuigt die toponymie daar van een sterke Saksische kolonisatie van de vijfde tot de achtste eeuw, die onder meer merkbaar is in de plaatsnamen op *-tun*: *Audinctun*, *Fréthun* en andere. Men kan aannemen dat het westelijke Middelnederlands met een sterke Noordzee-Germaanse invloed rond 1300 de volkstaal was ten noorden van een lijn die liep vanaf ongeveer Cap Gris Nez, ten zuiden van Guînes, Ardres, Lumbres en Saint-Omer en verder langs de Leie ten oosten van Aire (Ariën). Volgens diverse getuigenissen heeft de tweetaligheid in Calais (Kales) en omgeving voortgeduurd tot in de zestiende eeuw. Hetzelfde geldt voor de stad Saint-Omer en omgeving. In twee oostelijke buitenwijken tegen het Vlaamssprekende gebied aan heeft men tot in de eerste decennia van de twintigste eeuw Vlaams gesproken. De driehoek tussen Saint-Omer, Calais en Gravelines (Grevelingen) is geleidelijk in de loop van de achttiende en negentiende eeuw na een periode van tweetaligheid eerst Picardischsprekend en later Franssprekend geworden.

Aangepast uit De Vries, Willemyns, Burger, *Het Verhaal van een Taal*, Prometheus, Amsterdam, 1994.

Voor de eeuwenlang voortschrijdende verfransing kunnen we als verklaring geven dat het Frans (eerst in zijn Picardische vorm) meer prestige had en zodoende expansief is geworden. De prestigedruk heeft van de elfde tot de negentiende eeuw voor de taalomschakeling in Pas-de-Calais veel meer gespeeld dan politieke grenzen.³ Daarbij hebben de steeds weer terugkerende krijgsoperaties – vooral in de zestiende en zeventiende eeuw – heel wat regionale migratie veroorzaakt, die de verfransing in de hand heeft gewerkt.

Dat alles gold veel minder voor de bovengenoemde Vlaamstalige kasselrijen die vanaf 1659 door Lodewijk XIV werden veroverd en sedert de Vrede van Utrecht in 1713 definitief bij Frankrijk werden gevoegd. Onderwijs en lokale administratie en ook de literatuurbeoefening in la Flandre flamingante waren vanaf de middeleeuwen in het huidige Frans-Vlaanderen nagenoeg uitsluitend Nederlandstalig. Zo is het oudst bekende spellingtractaat in het Nederlands *Die tafele van Orthographia*, overgeleverd in een handschrift van ongeveer 1530, blijkens het taalgebruik duidelijk afkomstig uit de Westhoek, hoogstwaarschijnlijk uit dat deel dat nu Frans is (Braekman 1978). Jan van Mussem uit Wormhout schreef als rederijker en taalonderwijzer in 1552 een *Rhetorica ofte Konst van Welseghene*, gevolgd door de oudste woordenlijst van vreemde woorden. De Frans-Vlaamse rederijderskamers namen gretig en vaak deel aan de wedstrijden en landjuwelen in de Nederlanden en ze bleven dat tot in het begin van de negentiende eeuw doen. De zestiende-eeuwse Nederlandse psalmberijming naar een Frans voorbeeld, in protestantse kringen in het Noorden nog steeds geliefd en gekoesterd als de Datheen, was van de hand van de in het Frans-Vlaamse Kassel geboren Pieter Datheen.⁴

De samenvoeging met Frankrijk heeft het begin ingeluid van een langzame wijziging in de taaltoestand, die vandaag de dag bijna voltooid is. Enerzijds benadrukten intellectuelen en schrijvers in de zeventiende en achttiende eeuw, bijvoorbeeld de dichter Michiel De Swaen uit Duinkerke, de gemeenschappelijkheid van hun taal met die van de overige Nederlanden, vooral Holland. Anderzijds waren zij meestal tweetalig en goed op de hoogte van de cultuur en het literaire gebeuren in Frankrijk, zodat hun werk de Franse met de Nederlandse cultuurwereld verbond. De Swaen bewerkte de *Art Poëtique* van Du Bellay in het Nederlands en er werden heel wat Franse theaterstukken in het Nederlands vertaald of bewerkt voor de lokale schouwburg.

Hoewel vooral in de steden zoals Duinkerke Franse scholen werden opgericht ten behoeve van de nieuw aangekomen Franssprekende leden van het leger en de administratie, bleef het basisonderwijs en dus de alfabetisering tot aan de Franse Revolutie overwegend Nederlands. Andries Steven, een schoolmeester uit Kassel, schreef een handboek voor het onderwijs van de moedertaal in 1713 – *Nieuwen Nederlandtschen Voorschriftboek* – dat meer dan een eeuw lang in gebruik bleef aan weerszijden van de grens. Een onbekende auteur uit Sint-Winoksbergen van een (ondertussen verloren gegaan) handschrift *Snoeymes der Vlaemsche taele* van ongeveer 1760 hield een sterk pleidooi voor een zuivere bovengewestelijke taal (De Vooys 1945/1947). Als voorbeelden voor de goede

taal en spelling worden Vondel en andere vooral Noord-Nederlandse auteurs aangehaald, naast een drietal Frans-Vlamingen: Willem de Dous uit Ieper, Marinus Modewyck uit Sint-Winoksbergen en de hierboven genoemde Andries Steven. Voorts neemt hij de gewestelijke eigenaardigheden van zijn collega-rederijkers streng op de korrel en hij doet ook voorstellen tot spellingvereenoudiging, die vooruitlopen op de spelling Siegenbeek van 1804. Daarnaast kibbelden verschillende rederijkers⁵ duchtig met elkaar over spelling en woordgebruik. Een van hen, F. Costenoble uit Belle, is een groot voorstander van een eenheidsspelling en ook een pleitbezorger voor standaardisering en uniformering in de grammatica: 'd'hollanders zeggen *dij*, *dijnen*; de Westvlamingen *joë*, *joenen*, voor wie blijft *u*, *uwen*? Wilt gijse moglijks laten voor de Brabanders, om zoo van eene tale dry te maken?'

Vanaf de Franse revolutie verwierp de nieuwe politieke ideologie alle dialecten en minderheidstalen als overblijfsels van een oude feodale maatschappij, die zo vlug mogelijk uitgeroeid moesten worden. Nochtans zei de schooldirecteur Pieter Andries uit Sint-Winoksbergen in zijn antwoord op de enquête van Grégoire over de zogenaamde 'patois de France' dat zijn taal geen 'patois' was maar wel 'une langue raisonnée', waarmee hij bedoelde dat het Nederlands er nog altijd de status van cultuurtaal had (Duvoskeldt 1999). Tijdens de negentiende eeuw werd door de onderwijswetgeving (de wet Montalivet van 1853 en de wetten Ferry van 1880–1883) het Nederlands (of Vlaams) op alle onderwijsniveaus uitgebannen. Het gevolg daarvan was dat het Nederlands het grootste deel van zijn functies als cultuurtaal tegen het eind van die eeuw verloren had (Nuyttens 1976). Dat deed een Vlaamsgezinde boer in 1888 aan een Belgisch Vlaams journalist schrijven:

Ongelukkiglijk als er geene grote omwenteling en komt zal onze taal als geleerde taal moeten verdwijnen omdat het jonge geslacht daar van schier alles ontnomen is; [...] In 't vlaamsch en leren ze schier niets en 't fransch verstaan ze niet en nog meer rampzalig is het dat de hogere classen, la classe dirigeante, zich schamen Vlaamsch te spreken of te gebruiken.⁶

Het literair gebruik geraakte beperkt tot streekgebonden stukken voor het in de eerste helft van de negentiende eeuw nog steeds populaire lokaal toneel. Het laatste voorbeeld daarvan is een onuitgegeven theaterstuk⁷ van Jan Baptist van Grevelinghe (1767–1842), vooral bekend als gelegenheidsdichter en markt-zanger onder de naam Tisje Tasje. Verder waren er volkskundige bijdragen (b.v. Edmond De Coussemacker, *Chants populaires des Flamands de France*, 1856) of komische vertellingen, bijvoorbeeld in *Tisje Tasje's Almanak*, een krantenrubriek die verscheen tot in de jaren twintig van de vorige eeuw. Alle lokale intellectuelen waren tot goed halverwege de negentiende eeuw tweetalig, zoals bijvoorbeeld de soldaat M. F. Marcant uit Winnezele (tussen Steenvoorde en Kassel). Deze vertelt in zijn dagboek hoe hij als gevangene van het Napoleontische leger in Engeland in zijn levensonderhoud voorziet door zowel in het

Frans als in het Nederlands les te geven. (Ryckeboer/Simon 2001) De schrijftaal kreeg niettemin een steeds sterker regionaal karakter, afgesneden als ze was van de taalevoluties in Nederland en België en vooral van de opeenvolgende spellinghervormingen aldaar. Dat is duidelijk geformuleerd door M. Blomme, een onderwijzer uit Armbouts-kappel (bij Duinkerke), die in 1886 een dialectenquête voor de Leuvense professor Willems invult (Ryckeboer 1989a). Hij constateert dat de taal van het invul-schriftje opmerkelijk verschilt van wat hem als Nederlandse of Vlaamse teksten bekend zijn, en waarvan hij alleen oudere of streekgebonden drukken als voorbeeld aanhaalt. Dat was ook duidelijk te merken in de uitgaven van de tweetalige catechismus van Douai en later Lille, waarvan negentiende- en twintigste-eeuwse edities bekend zijn, de laatste dateert van 1931. De taal blijft een hybride mengeling van oud en nieuw en regionaal woordgebruik en wijkt sterk af van het algemene Nederlands.⁸

In de praktijk ging het onderwijs van het Vlaams/Nederlands voort in heel wat basisscholen (namelijk die onder invloed van de clerus), en ondanks een verbod werd er tot aan de eerste wereldoorlog, en ook nog wel tussen de twee oorlogen, in tal van parochies in het Vlaams gepredikt. Zo werd de traditie van geletterdheid in het Vlaams/Nederlands meestal bij de lokale clerus instandgehouden. Het is typerend dat de eerste 'chaire de Néerlandais' in 1926 opgericht werd in de Université Catholique van Rijsel en tot 1979 bezet bleef door autochtone priesters.⁹

De sociolinguïstische evolutie van het Vlaamse dialect

De sociolinguïstische evolutie in Frans-Vlaanderen van de zeventiende tot de twintigste eeuw kan men schematisch als volgt voorstellen.

Zeventiende eeuw: *endogene diglossie*

hoge variant: Nederlands

lage variant: Vlaams dialect

(het Frans is nog marginaal behalve in de administratie)

Achttiende en eerste helft negentiende eeuw: *gemengde triglossie*

hoge variant: Nederlands

middelste variant: Frans

lage variant: Vlaams dialect

Vanaf tweede helft negentiende eeuw: *exogene diglossie*

hoge variant: Frans

lage variant: Vlaams dialect

De vanaf de negentiende eeuw voortschrijdende verfransing verspreidde zich vooral vanuit de steden, waar de bourgeoisie eerst het traditionele Vlaams opgaf. Al in 1886 schreef de pastoor van Bierne (bij Sint-Winoksbergen) dat het Vlaamse stadsdialect van Duinkerke zo goed als uitgestorven was. Dat

betekent dat er in de negentiende en twintigste eeuw, een sociale taalgrens bestond in het arrondissement Duinkerke, met een ongelijke verdeling onder de kleine steden en de dorpen. Hoewel er bijna geen verandering in het verloop van de geografische taalgrens was waar te nemen, is de verhouding tussen de twee talen binnen het tweetalige gebied generatie na generatie veranderd, en in de loop van honderdtwintig jaar bijna volledig omgekeerd. Enkele globale tellingen in de loop van de negentiende en begin van de twintigste eeuw geven aan dat de gemeenten langs de taalgrens en in de buurt van de steden gaandeweg verfransen en van 'bijna uitsluitend Vlaams' evolueren via 'beide talen ongeveer gelijk' naar 'bijna uitsluitend Frans'.¹⁰

Volgens Pée (1946, 1957), die tussen 1935 en 1939 bij zijn opnames voor de dialectatlas telkens ook informeerde naar de taalsituatie, werd vanaf de periode tussen de twee wereldoorlogen iedereen tweetalig en taalvermenging werd steeds vaker gehoord. De generatie na de Tweede Wereldoorlog is bijna uitsluitend in het Frans opgevoed en werd, op enkele uitzonderingen na, Vlaamsonkundig. Het Vlaamse dialect geraakte beperkt tot de oudere personen. De mensen met een actieve kennis van het dialect zijn vandaag de dag bijna allemaal zestigplussers. De passieve kennis bij jongeren kan variëren, maar is in de regel zeer gering en meestal onbestaande. Alleen in de grensdorpen lijkt de kennis van het Vlaams nog ietwat beter bewaard te zijn. Dit had Pée trouwens in de jaren dertig van de twintigste eeuw reeds verwacht. Zo verwoordde hij zijn grote pessimisme over de kansen tot overleving van het Vlaams dialect als volgt: 'Mocht de verfransing in hetzelfde tempo voortgaan als in de tijdspanne 1914-1939, dan zou men er in afzienbare tijd niet meer, zoals nu, enkele ouden vinden die geen Frans kennen, maar wellicht een paar ouden die nog wat Vlaams kennen'. Als belangrijkste sociale hefboom voor de verfransing zag Pée de industrialisering, die toen vooral reeds in de omgeving van Duinkerke inzette en bijgevolg de totale herschikking van de traditionele agrarische maatschappij: 'Mocht deze industrialisering niet worden gestuit, dan kan men voorspellen, dat, in afzienbare tijd, het Vlaams zal zijn teruggedrongen tot bij de Belgische grens, waar het misschien nog heel lang zal kunnen standhouden in de grensgemeenten.' (Pée 1957, 57).

Natuurlijk werd de industrialisering niet gestuit. Ze werd hoogstens door de Tweede Wereldoorlog wat vertraagd. En over de situatie in de grensgemeenten zijn we ingelicht door een onderzoek in het grensstadje Hondschote, dat ondertussen ook reeds meer dan twintig jaar oud is (Ryckeboer-Maeckelberghe 1987). Dat onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat een bijna totale taalomschakeling plaats heeft gehad over de laatste drie of vier generaties. De grootouders van de scholieren spraken met elkaar Frans voor 36 %, Vlaams voor 38 % en voor 26 % beide talen. De generatie van ouders geboren tussen 1932 en 1952 gebruikte in 75 % van de gevallen enkel Frans als gezinstaal. Het overige kwart ook Vlaams naast Frans, maar bijna nooit met de kinderen. De scholieren zelf spraken vrijwel allemaal uitsluitend Frans. De passieve kennis bleek nog altijd aanzienlijk. De helft van de ouders en een kwart van de scholieren beweerde Vlaams te begrijpen, maar bij nader onderzoek bleek die kennis bij de laatsten

toch vrij gering te zijn.

De gegevens bewezen ook dat de vrouwen vroeger dan de mannen het Vlaams hebben opgegeven. Uit de antwoorden op de vragen betreffende de attitude tegenover de taal bleek dat 82% van de ouders het niet meer de moeite waard vonden om het Vlaams aan de volgende generatie door te geven, terwijl een even groot deel van de jongeren daar net het omgekeerde van vond. Twintig jaar later bestaat de tweetaligheid in de streek nog steeds en het besef van de kritieke toestand leidt tot een revivalbeweging, die zich onder meer manifesteert in het organiseren van lessen Vlaams en ook in belangstelling voor het Nederlands. Het opgeven van de voorouderlijke taal als sociaal gedrag, noch de chronologie of de omvang ervan, is in Noord-Frankrijk tijdens de jongste decennia het voorwerp geweest van serieus taalsociologisch onderzoek.

Alles bij elkaar is de toestand van het Vlaams/Nederlands in Noord-Frankrijk zeer kritiek geworden: het gebruik is zo beperkt, zelfs in de landelijke delen van de maatschappij (in de steden is het al bijna verdwenen), dat het Vlaams/Nederlands over enkele decennia hier volledig zal zijn verdwenen. Het wordt een dringende taak om het zoveel en zo lang mogelijk te ondersteunen op cultureel gebied teneinde een sociale herwaardering te bewerkstelligen. Daartoe is meer taalkundige en historische studie noodzakelijk. Wat er bestaat aan dialectologisch, taalhistorisch en literair-historisch onderzoek met betrekking tot het Frans-Vlaams is meestal in het Nederlands geschreven, en blijft de belangstellenden in Frankrijk meestal onbekend. Dat heeft pijnlijke gevolgen. Grensoverschrijdende samenwerking moet die kennis vergroten en deze ook in het Frans ter beschikking stellen. Hierin ligt mijns inziens voor de extramurale neerlandistiek in Frankrijk een belangrijke taak.

Het Vlaams is wel sedert 2003 door het Franse Ministerie van Cultuur als minderheidstaal erkend, maar niet door de Education Nationale. Dat promoot in de regio enkel het onderwijs Nederlands als vreemde taal.

Een dialectologische karakterisering van het Vlaams in Frankrijk

In het bestek van dit artikel is het onmogelijk om het Frans-Vlaamse dialect ook maar bij benadering in zijn essentiële kenmerken te beschrijven. Voor een betere kennismaking verwijs ik daarvoor naar mijn boekje *Frans-Vlaams* in de serie *Taal in Stad en Land* (Ryckboer 2004).

Het Frans-Vlaams is West-Vlaams dat in hoge mate aansluit bij het dialect van de Westhoek en de kuststreek in West-Vlaanderen. Toch heeft het eigen trekken die te verklaren zijn door zijn perifere westelijke ligging in het Nederlandse taalgebied, door zijn staatkundig isolement en door zijn contact met het Frans.

Die perifere ligging verklaart bijvoorbeeld de aanwezigheid daar van een aantal ingueonismen of Noordzee-Germaanse kenmerken, zowel in de klank en vormleer als in de woordenschat. Een paar voorbeelden: *wei* voor 'weg' (als bijwoord) in b.v. *weismiete* 'wegsmijten', ontrondingen van 'eu' naar 'ee' of 'u'

naar 'ī in b.v. (*n*)*eepe* 'heup', vgl. Engels 'hip', *rik* 'rug', vgl. Engels 'ridge'. Het voorvoegsel 'ge-' van het voltooid deelwoord wordt steevast e- [Θ] of valt soms weg, zoals in het Engels of in de Saksische dialecten in Noord-Nederland. De woordenschat bevat uniek Noordzee-Germaanse woorden, b.v. een *zoeper* voor een harde borstel (vgl. Engels 'to sweep') of een *zole* voor een ploeg, waarvan de tegenhangers alleen in het Oud-Engels en in de Engelse, Scandinavische en vroegere Saksische en Nederlandse kustdialecten terug te vinden zijn. Opmerkelijk is ook dat dit zuidwestelijke dialect soms meer lijkt op het Hollands, dat ook een kustdialect is, dan op het Vlaams. Frans-Vlamingen zeggen *oom* niet *nonkel*, *verkoudheid* niet *valling*, *hamme* niet *hesp*, *knikker* niet *marbel*, *appelboom* niet *appelaar*, *mooi* naast *schoon* en *gooien* naast *smijten*.¹¹

Door zijn isolement heeft het Frans-Vlaams wellicht meer dan enig ander dialect oud woordgoed, van het Middelnederlands tot het zeventiende-eeuwse Nederlands bewaard, dat elders in onbruik is geraakt. De Frans-Vlamingen worden niet kwaad maar *gram*, ze zijn niet koppig maar *hoofdig*, de mensen zijn er niet arm maar *schamel*, ze vinden iets niet slecht maar *droef* of *kwalijk*. Het oude woord *kerstenen* voor 'dopen' leeft er voort in zijn dialectische uitspraak *kasten*. Middelnederlands *betieën* luidt in Frans-Vlaanderen *betiegen* in de oorspronkelijke betekenis van 'aanklagen'. Het werkwoord *bezien* kon in ouder Nederlands, vooral in het zuiden, ook betekenen 'keuren, proberen, beoordelen'. Dat horen we nog in de uitdrukking 'dat valt te bezien' of 'te bezien staan'. In Frans-Vlaanderen is *bezieën* het courante werkwoord voor 'proberen, testen': *nieuwe sjoen bezieën* – 'nieuwe schoenen proberen'. *'k Gòòn bezieën om te kommen* – Ik zal proberen te komen.

Doordat het Vlaams in Frankrijk twee à drie generaties lang door tweetaligen is gesproken, die bovendien vaak van de ene taal op de andere overschakelden, is er een grote wederzijdse beïnvloeding geweest. In het Frans van weinig geschoolden hoort men allerlei letterlijke vertalingen uit het Vlaams, zoals *il pleut encore toujours* 'het regent nog altijd' in plaats van *il continue à pleuvoir*. In de Vlaamse dialecten zijn er eeuwenlang allerlei elementen uit het Frans – de regionaal dominante taal – overgenomen. Maar onderzoek heeft aangetoond dat de invloed in Frans-Vlaanderen veel en veel intenser is dan bijvoorbeeld in het aangrenzende Belgische West-Vlaanderen (Vandenberghe 1998). Dat betreft uiteraard vooral woorden voor moderne begrippen (*certificat d'étude* – studiegetuigschrift, *feuille d'impôt* – belastingsbrief). Tenslotte worden er ook allerlei Franse bijwoorden of functiewoorden in het Vlaamse dialect gebruikt: *Par contre e moeder en et azo geen erte* – Een moeder daarentegen heeft niet zo'n hart; *'k En zeeër in me rik, à force van eeële daagen te stuupen* – Ik heb pijn in mijn rug door mij hele dagen te bukken. Dit zijn maar enkele typische voorbeelden.

Het Vlaams in Frankrijk en de neerlandistiek

In het novembernummer van 2005 van Taalschrift¹² verscheen een reportage waarin beschreven wordt hoe het onderwijs van het Nederlands in deze regio in de lift zit. Vanwaar die plotse interesse voor onze moedertaal, vraagt de auteur

Tom Daelemans (TD) zich af. Die interesse is, zoals uit het artikel zelf blijkt, niet zo plots. Ze is er al lang, alleen groeit ze de laatste jaren sterk. Dat is uiteraard mede te danken aan de inspanningen van de Nederlandse Taalunie en haar contacten met de Inspection Académique in Rijsel, sedert jaar en dag geruggensteund door diverse verenigingen, waaronder het Komitee voor Frans-Vlaanderen van Waregem (vgl. Verbeke 1997). TD wijst terecht op de praktische en economisch geïnspireerde motieven, waarbij de geografische constellatie een bijkomende troef is: het welvarende Vlaanderen en Nederland als soelaas voor de grote werkloosheid in de Noord-Franse regio. Daarom begrijpt TD wel dat de Noord-Franse bestuurders zelf het Nederlands willen promoten:

De economische raad van Nord Pas de Calais heeft in zijn beleid een aantal speerpunten opgesomd om de regio te ontwikkelen. De verspreiding van de Nederlandse taal is er één van. Want kennis van het Nederlands is gewenst voor allerlei jobs: van vrachtwagenchauffeurs, tot verkopers tot kaderpersoneel. [...] En toen Rijsel in 2004 culturele hoofdstad van Europa werd, kwamen plots een heleboel Vlaamse en Nederlandse toeristen afgezakt. Toen is het besef gaan groeien dat er vlakbij mensen wonen die Nederlands praten. Plots leerden de Fransen hun burens kennen. Sindsdien lijkt het niet meer zo'n gek idee om Nederlands te leren.

Uiteraard is het de eerste taak van de neerlandistiek in het buitenland de studenten de Nederlandse standaardtaal bij te brengen en ze, liefst op een in het taalonderwijs geïntegreerde wijze, vertrouwd te maken met de 'cultuur' van de Nederlandssprekende landen. Over de inhoud van het vak *civilisation* of *Landeskunde* is al veel geschreven. Eén aspect is in de Franse neerlandistiek nooit behandeld, namelijk de integratie in dat onderwijs van een stukje Nederlandse taal- en cultuurgeschiedenis in eigen land. In dat opzicht kan de neerlandistiek een vergelijking met ander vreemdtalig onderwijs in Frankrijk niet doorstaan. Bij het onderwijs van het Duits aan de Sorbonne en in Straatsburg was of is daar wel aandacht voor¹³. Hoewel de verhouding tussen Duits en Elzassisch zowel taalsystematisch als taalsociologisch in veel opzichten te vergelijken is met die tussen Vlaams en Nederlands in Noord-Frankrijk, heeft de Franse neerlandistiek zich daar nooit om bekommerd. Toen in 1953 in Lille Charles De Gaulle een cursus Nederlands werd gestart, die later uitgroeide tot de Section de Néerlandais in Lille III, is er steeds duidelijk gesteld dat dit onderwijs uitsluitend de standaardtaal betrof en het heeft zich ook steeds uitdrukkelijk geafficheerd als niet-Vlaams (Dupas 1975).

Het is bekend dat er vanuit Vlaanderen en Nederland al vanaf de negentiende eeuw belangstelling heeft bestaan voor het (voort)bestaan van het Vlaams/Nederlands in Noord-Frankrijk. Men leze Winklers enthousiaste commentaar bij het hoofdstuk *Frankrijk* in zijn *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*¹⁴, waaraan trouwens een uitgesproken pangermanisme en irreden-

tisme niet vreemd is. Ook vanuit Vlaanderen is er steeds een grote belangstelling geweest voor de 'verloren taalbroeders'. Een goed overzicht daarover kan men lezen in *Frans-Vlaanderen* van Deleu e.a. (1982) en in diverse historische artikelen in het door de *Stichting Ons Erfdeel* uitgegeven jaarboek *De Franse Nederlanden*. Die belangstelling heeft zich in de laatste halve eeuw het duidelijkst gemanifesteerd in de bemoeienissen van het *Komitee voor Frans-Vlaanderen* voor het onderwijs van het Nederlands in Frans-Vlaanderen (Verbeke 1997). Zo hebben de door het *Komitee* georganiseerde vrije cursussen voor volwassenen en andere contacten, direct of indirect, geleid tot het aanbieden van het vak Nederlands in het reguliere onderwijs, vooral in een aantal grensplaatsen én tot de oprichting van *La Maison du Néerlandais* in Belle (Bailleul).

Voor een beter begrip van de actie vanuit Vlaanderen ten voordele van het Nederlands, moet men ervan uitgaan dat de onderliggende motivatie en tactiek geïnspireerd was door de ervaringen van de taalstrijd in Vlaanderen zelf. Daar had de socio-culturele en politieke evolutie aangetoond dat het bevestigen en behouden van de moedertaal tegenover het Frans alleen succes kon hebben als men de veelheid van dialecten kon overstijgen en de kennis en het algemene gebruik van de Nederlandse standaardtaal tegenover het Frans kon stellen. Vanuit een parallelle redenering dacht men het autochtone Vlaams in Noord-Frankrijk alleen nog te kunnen redden door het aansluiting te laten vinden bij de ontwikkeling en het gebruik van de Nederlandse standaardtaal in Vlaanderen en Nederland. Dat was een idealistische benadering die volkomen voorbijging aan de realiteit van de taalsituatie in Frans-Vlaanderen tussen de twee oorlogen en aan die van ná de oorlog. Terwijl men verrukt was over het mooie Vlaamse dialect dat zich meer dan tweehonderd jaar nadat de regio was toegevoegd aan Frankrijk nog steeds handhaafde, was men tegelijk blind voor de alles overheersende impact van het Frans als cultuurtaal en onderwijstaal. Bovendien lagen ook vaak verouderde volksnationalistische visies ten grondslag aan het droombeeld van de verwachte invloed van het Nederlands als redder van het autochtone Vlaams.

Men besepte in Vlaanderen niet dat de Frans-Vlaming vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw totaal vervreemd was geraakt van de Nederlandse standaardtaal en dat, als het in de twintigste eeuw in Vlaanderen al moeilijk was om de 'gewone man' voor het Nederlands te winnen, het in Frans-Vlaanderen na de Tweede Wereldoorlog volkomen onmogelijk zou zijn. In tegenstelling tot Belgisch Vlaanderen vormde het Algemeen Nederlands in geen enkel opzicht een alternatief voor het Frans als onderwijs- of cultuurtaal. Het benadrukken van Belgisch Vlaamse zijde van de noodzaak van het onderwijs van het Nederlands als antwoord op het vraagstuk van de taalidentiteit en het taalverlies van de Frans-Vlamingen stuitte dan ook op veel ongelof en verzet. Die reacties werden sterker naarmate een appèl werd gedaan op een nostalgisch en mythisch flamingantisme, dat onder andere door de collaboratie en geflirt met extreem rechtse ideeën alle krediet verloor. Zo'n mythische benadering klinkt nu een enkele keer nog door in de promotie van het onderwijs van het Nederlands,

als bijvoorbeeld wordt gesteld dat Frans-Vlaanderen ondubbelzinnig deel uitmaakt van het Nederlandse taalgebied. Dat is vanuit taalsociologisch standpunt niet vol te houden, maar ongetwijfeld behoort het Vlaams van Frankrijk tot de Nederlandse dialecten en er is geen enkele Germaanse standaardtaal die er nauwer mee verwant is dan het Nederlands.

De geschetste houding van (een kleine minderheid van) Belgische en Franse activisten versterkte misschien de houding van de Franse overheid, vaak geleid door een jacobijnse afkeer van alles wat niet-Frans was, om zich vooral niet met het Vlaams in te laten. Die houding was voor de verantwoordelijken voor de neerlandistiek in Noord-Frankrijk dan ook een gemakkelijk excuus om 'vooral niet aan politiek te doen'.

Naarmate echter de na-oorlogse decennia verstreken, werden de grensoverschrijdende contacten steeds intenser en werden de sociaal-economische verhoudingen tussen Vlaanderen en Noord-Frankrijk grondig gewijzigd. Vlaanderen en in zekere zin de hele Nederlandstalige wereld werden een terrein waar de socio-economische problemen in Noord-Frankrijk mede een oplossing konden vinden, op voorwaarde natuurlijk dat de gegadigden ook Nederlands kenden. Dit werd in de belanghebbende kringen zowel in Frankrijk als in Vlaanderen en Nederland als belangrijkste argument gehanteerd om het onderwijs van het Nederlands in Noord-Frankrijk te promoten. Zodoende is dat onderwijs geenszins nog bedoeld om tegemoet te komen aan mogelijke regionalistische taaleisen van de Vlaamssprekenden. Gezien de overwegend economische motivering, en in acht genomen het zeer vergevorderde dialectverlies in Frans-Vlaanderen, werd en wordt in het onderwijs daarbij aan het autochtone Vlaamse dialect en aan de historische aanwezigheid van het Nederlands nauwelijks enige aandacht geschonken. Bij deze gang van zaken zijn de dialectsprekende Frans-Vlamingen, die nog enige kennis van de oude moedertaal hebben, cultureel en wetenschappelijk volkomen in de kou blijven staan.

Zou men dan het Vlaamse dialect in het lager en middelbaar onderwijs moeten aanleren om het te redden en eventueel als springplank naar het Nederlands te gebruiken? Zoals hierboven aangehaald, heeft onderzoek reeds twintig jaar geleden aangetoond dat het Vlaams nergens nog als gezinstaal functioneert, waar er schoolgaande kinderen zijn. Overal ter wereld lijkt het niet doorgeven van een taal aan de volgende generatie ook het uitsterven van die taal in te luiden. Een officiële taal- of onderwijspolitiek kan daar nauwelijks iets aan veranderen. Dat is echter wel het mijns inziens weinig realistische streven van het in 2003 opgerichte *Institut de la langue régionale flamande/Akademie voor nuuze Vlamsche tale*.¹⁵ Het experiment in de jaren tachtig, na de circulaire Savary over de regionale talen, heeft immers aangetoond dat er wel belangstelling bestond voor het Vlaams, maar het gebrek aan opleiding van de zich aanmeldende leraren heeft de invoering in het onderwijs verhinderd.

Dat betekent niet dat het Vlaams in het onderwijs genegeerd zou kunnen worden. Integendeel. Het heeft zeker zin om de Vlaamssprekenden in hun

moedertaal te alfabetiseren, dus hun eigen taal te leren lezen en schrijven. Dat gebeurt nu al meer dan vijftig jaar in vrije cursussen Vlaams, meestal aan de hand van het handboek van J.L. Marteel, *Cours de flamand. Het Vlaams dat men oudders klappen*. Die cursussen worden gecoördineerd door het genoemde *Institut*, dat adviseert de banden met het Nederlands niet uit het oog te verliezen.

Aangezien het Vlaams door het Franse Ministerie van Cultuur als regionale taal is erkend, kan het via de DRAC de Lille rekenen op overheidssteun voor culturele activiteiten, met inbegrip van onderwijs. Het komt erop aan om wat er aan talig erfgoed nog leeft ten nutte te maken voor het intellectuele en psychische welzijn van de oudere generatie en indirect voor het hele erfgoedonderzoek (orale geschiedenis, lokale geschiedenis, dialectliteratuur, ontsluiting van archieven, enzovoorts). Door de Vlaamssprekenden in hun moedertaal te alfabetiseren of hun passieve taalkennis te activeren geeft men ze de kans die kennis en hun talige identiteit binnen de omringende Germaanse taalvarianten (waaronder het Nederlands) te plaatsen.

Het wordt duidelijk dat gebrek aan aandacht voor het lokale Vlaams in de opleiding van de Franse leraren Nederlands heel wat non- en desinformatie met zich heeft gebracht. Dat heeft tot gevolg dat de geïnteresseerde leek geen juiste kijk meer krijgt op zijn eigen taal en geschiedenis, vooral wat betreft de verhouding tussen het Vlaams in Frankrijk en het Nederlands. De officiële Franse visie op de verhouding van het Vlaamse dialect in Frankrijk tot het Nederlands, voor het eerst verspreid door J. Sansen (1988),¹⁶ luidt dat het Vlaams in Frankrijk reeds in de zestiende eeuw een eigen weg zou zijn gegaan en niet meer zou hebben deelgenomen aan de ontwikkeling van de Nederlandse standaardtaal. Deze voorstelling van Vlaams en Nederlands als gescheiden entiteiten was misschien niet zozeer de reflectie van een historisch gegroeide vervreemding, maar leek vooral ingegeven door de bedoeling om rechten voor het Vlaams te bekomen die de Franse overheid zou weigeren door te verwijzen naar het onderwijs Nederlands.¹⁷ Sansen bestempelt 'le flamand' als een 'dialecte bas-allemand'. Die terminologie wordt door J.L. Marteel overgenomen in de inleiding van zijn handboek en vooral in zijn *Dissertation sur le flamand dialectal* (2001) en ook nog door Ghillebaert (2001, 2003). Die bewering wordt telkens gestaafd met een stamboomschema van het Vlaams in Frankrijk dat volkomen in strijd is met de verworvenheden van de historische grammatica, dialectologie of sociolinguïstiek in Nederland en Vlaanderen en ook in andere Germaanstalige landen.¹⁸ Het idee van een aparte ontwikkeling van het Vlaams in Frankrijk werd ook overgenomen door de befaamde historicus E. Le Roy Ladurie (2001) die Vlaams en Nederlands beschouwt als behorend tot twee verschillende culturen. De reden voor de verfransing in de Franse Westhoek zou volgens hem liggen in het feit dat er vanaf de achttiende eeuw geen contact meer was met de taal en cultuur in de Republiek der Nederlanden of in de Oostenrijkse Nederlanden.¹⁹ Het tegendeel hebben we hierboven aangetoond.

Uiteraard was er reeds in de tijd van de samenvoeging met Frankrijk een verschil tussen het ter plaatse gesproken dialect en de schrijftaal, maar dat was

elders in de Nederlanden en in heel Europa niet anders. Het universele verschil tussen spreektaal (gesproken dialect) en de (geschreven of gesproken) standaardtaal wordt nu echter door Sansen, Marteel, Ghillebaert e.a. verheven tot een fundamenteel taalverschil.

Om aan een steriele discussie een eind te maken moet uiteindelijk aan de belangstellenden duidelijk gemaakt worden dat de verhouding van Vlaams en Nederlands er een is van twee taalkundig nauw verwante taalsystemen, waarvan de actieradius en de sociologische status in hoge mate zijn gaan verschillen. Door hun taalkundige verwantschap zowel als door hun continue voorkomen in een grensoverschrijdende regio met cultuurhistorisch banden en tegelijk een sterker wordende economische verstrengeling, is het noodzakelijk in de onderwijspraktijk veeleer de nadruk te leggen op hun complementariteit dan ze per se te willen scheiden. Het ligt dus voor de hand in de cursussen Vlaams te wijzen op de parallellen of verschillen met de andere Germaanse talen maar in eerste instantie met het Nederlands.²⁰

Het is even essentieel om in Frans-Vlaanderen en de hele regio bij het onderwijs Nederlands, alle aspecten van de historische of dialectische aanwezigheid van het Vlaams/Nederlands te betrekken, wil dat onderwijs niet vervreemdend zijn ten opzichte van de regionale taalwerkelijkheid. Hoe die interactie kan verlopen dient in overleg met de betrokken leraren en de *Inspection* nader uitgezocht te worden.

Een conclusie met wensen en wenken

Om het onderwijsaanbod te sturen is er reeds lang behoefte aan een sociolinguïstische studie over de huidige situatie van het Vlaams in de gemeenschap. Zo'n onderzoek dient opgezet te worden volgens de regels van een objectief en representatief sociologisch onderzoek en kan niet a priori bedoeld zijn om een of andere vorm van onderwijs te promoten. Dat behelst ook de studie van de nog bestaande tweetaligheid in de regio, met inbegrip van de culturele en de socio-economische gevolgen van de langzame taaldood van het Vlaamse dialect. Een belangrijk aspect daarvan is de mogelijke bruikbaarheid van de nog bestaande kennis van het Vlaams in het onderwijs, met name voor het aanleren van andere Germaanse talen evenals voor een studie van het regionale Frans, dat veel sporen van het contact met het Vlaams blijft vertonen.

Voor de informatie is dringend behoefte aan een Franstalig of tweetalig gesteld wetenschappelijk gefundeerd overzichtswerk over alle aspecten van de historische aanwezigheid van het Nederlands in Noord-Frankrijk. Daarnaast zijn er allerlei topics voor wetenschappelijk onderzoek en daarvan afgeleide publicaties, die een ruim publiek kunnen interesseren. Zo is er behoefte aan een publicatie over de Nederlandse toponymie en antroponymie en een serie tekstuittagen van literair en niet-literair werk uit de streek. Er is meer dan genoeg opmerkelijke stof daarvoor.²¹

Met het oog op de verspreiding van de voorhanden zijnde kennis over en

bronnen voor het Vlaams/Nederlands van de regio moet mijns inziens dringend een 'Formation Continue' georganiseerd worden, die zou openstaan voor alle taalleraren, speciaal de leraren Nederlands en de leraren Vlaams, ook voor culturele werkers, historici en geografen, archivariissen en andere geïnteresseerden. Die 'formation' moet onwetendheid, misverstanden of desinformatie wegwerken en vooral ook die mensen bij elkaar brengen die er alle belang bij hebben van elkaars kennis te leren. Op die manier zou men de neerlandistiek in Noord-Frankrijk een nieuwe onderzoeksimpuls kunnen geven en een hechtere verankering in de maatschappij.

Om de gesuggereerde projecten mogelijk te maken dienen naar het voorbeeld van Europese uitwisselingsprogramma's speciale kredieten uitgetrokken te worden, die contacten met en uitwisseling tussen de intramurale en de extramurale neerlandistiek in Frankrijk bevorderen. Samenwerking tussen de Nederlandse Taalunie, de Inspection académique de Lille, de DRAC de Lille, het Conseil Régional en voorts de Vlaamse gemeenschap, de Provincie West-Vlaanderen is hier gewenst. Ondertussen probeert sedert 1998 de CUEF (Coördination universitaire pour l'étude de la langue et culture flamande), met zetel in de Université Catholique de Lille, met een jaarlijks colloquium²² en andere lezingen die lacune van informatieverspreiding ter plekke op te vullen.

Noten

- 1 Burggraafschap, heerlijkheid
- 2 Luc Degrauwe trekt dat in twijfel en wil het liever als oud (Keltisch) Engels bestempelen. (De Grauwe 2004)
- 3 Voor een beredeneerd overzicht zie Ryckeboer 2000 en Milis 2006
- 4 Zie de site: www.petrusdatheenstichting.nl
- 5 Blijkens een in de bibliotheek van het Comité flamand de France in Hazebroek bewaarde brievenverzameling van 1763. Ik bereid een uitgave ervan voor te verschijnen in het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- 6 geciteerd naar Milis 1974, 130.
- 7 Toneel-Stuk, die vermeld den ondergang van Bonaparte ende herstellinge van den deugrijken ende beglansden christen Koning Ludovicus den achthienden Koning van Vrankrijk (1837)
- 8 Al kan men hetzelfde zeggen van de catechismussen van de Belgisch-Vlaamse bisdommen tot een heel eind in de twintigste eeuw.
- 9 Het betreft achtereenvolgens de Vondelkenner Camille Looten, de regionale dichter René Despicht en tenslotte Maxime Deswarte (Spanneut 1997)
- 10 Hierover geeft Pée (1957) een uitvoerig verslag, dat in Willemyns (1994) tabellarisch wordt samengevat en becommentarieerd. Die gegevens zijn ook duidelijk cartografisch voorgesteld in Vanneste (1973).

- 11 Zie i.v.m. de woordenschat ook: C. Moeyaert, in samenwerking met Dick Wortel, Frans Debrabandere, Hugo Ryckeboer en Eric Duvoskeldt, *Woordenboek van het Frans-Vlaams*, Davidsfonds/Literair, 2005.
- 12 Een digitaal tijdschrift uitgegeven door de Nederlandse Taalunie, zie: <http://taalschrift.org/reportage/000925.html>
- 13 De vorige hoogleraar Duits in Straatsburg en aan de Sorbonne, Frédéric Hartweg, is niet alleen een eminente kenner van het zestiende-eeuwse Duits in het algemeen, hij is tegelijk een van de belangrijkste beschrijvers geweest van de taalcontactsituatie in Luxemburg en de Elzas (vgl. Hartweg 1984), en de huidige hoogleraar Duitse taalkunde in Straatsburg, mevrouw Bothorel-Witz, is de auteur van twee afleveringen van de Atlas Linguistique de L'Alsace-Lorraine en heeft bovendien in Frankrijk baanbrekend onderzoek verricht naar het taalgebruik en de taalcontactsituatie in de Elzas (vgl. Bothorel-Witz 1999).
- 14 Zie Winkler 1874, deel II, 389–393.
- 15 Zie: www.anvt.org
- 16 Joël Sansen was de leider van de Vereniging Tegaere Toegaen die naar aanleiding van de circulaire Savary na de socialistische overwinning van 1982 kansen schiep voor het onderwijs van de regionale talen (CLR – Culture et Langues Régionales).
- 17 Ook de huidige minister van Onderwijs heeft nog steeds in de filosofie van de wet Deixonne van 1931 geopperd, dat de Franse Vlamingen voor wat betreft hun linguïstische identiteit maar via het onderwijs Nederlands aan hun trekken moeten komen.
- 18 Voor nog meer voorbeelden van onjuiste informatie over het Vlaams verwijs ik naar mijn bijdrage: *Le néerlandais comme dénominateur culturel commun entre Flandre belge et Flandre française* in Laurent Puren (red.), *L'éducation au-delà des frontières*, L'Harmattan, Collection Espaces Discursifs, 2006 te verschijnen.
- 19 Vgl. de bespreking van Le Roy Laduries boek door dr. Marc Jacobs in *Mores*, 2 (2003) 10–14.
- 20 In mijn vulgariserende boekje *Frans-Vlaams* (Ryckeboer 2004) is daar een eerste aanzet toe gegeven.
- 21 Vgl. Moeyaert, C.: 'De schrijftaal van de Westhoek in Frankrijk' Een rubriek in de jaarboeken *De Franse Nederlanden – Les Pays-Bas français*, vanaf 1976, Stichting Ons Erfdeel, Rekkem.
- 22 Die colloquia handelden achtereenvolgens in Rijsel (1997) over de bronnen voor de studie van het Vlaams, in Duinkerke (1998) over het Vlaams/Nederlands en het gerecht in de regio, in Saint-Malo (1999) over de 'Bergen van Barmhartigheid' of leenbanken in de zuidelijke Nederlanden van de zestiende eeuw, in Rijsel (2000) over diverse aspecten van het Vlaams/Nederlands in Noord-Frankrijk en het Frans in Vlaanderen en in Kassel (2003) over de Vlaamse toponymie en antroponymie van de streek.

Bibliografie

- BOTHOREL – WITZ, ARLETTE (EN COLLABORATION AVEC D. HUCK): 'La place de l'allemand en Alsace: entre « imaginaire » et « réalité »'. Clairis Ch., Costaouec, J.B. Coyos (Coordinateurs) *Langues et cultures régionales de France. Etat des lieux, enseignement, politiques*, Paris, L'Harmattan, 1999, 85–103.

- BRAEKMAN, W. L.: 'Twee nieuwe traktaten over de Nederlandse spelling uit de vroege zestiende eeuw.' *Verlagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letterkunde*, jg. 1978, 294–387.
- DE GRAUWE, LUC: 'Zijn *olla vogala* Vlaams, of zit de Nederlandse filologie met een koekoeksei in (haar) nest(en)?' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 120 (2004) 44–56.
- DELDICQUE, MARTHE: 'Motivations par rapport à l'apprentissage du néerlandais dans le nord de la France.' Hiligsmann Philippe (ed.) *Le néerlandais en France et en Belgique francophone: approches scientifiques et didactiques / Het Nederlands in Frankrijk en in franstalig België, wetenschappelijk en didactisch benaderd*, Collection Université de Lille 3 (UL3), Travaux et Recherches, 2002, 303–3.
- DELEU, JOZEF, ET AL.: *Frans-Vlaanderen*, Lannoo, Tielt/Bussum, 1982.
- DE VOOYS, C.G.N.: 'Het Snoeijs der Vlaemsche Tale' *De Nieuwe Taalgids*, 38 (1945), 140–146. Ook in: *Verzamelde Taalkundige Opstellen*, deel 3, Groningen- Batavia, Wolters, 1947, 341–350.
- DUPAS, J.C.: 'La langue regionale en Flandre française, un cas particulier.' *Langue Française* 25 (1975), 121–124.
- DUVOSKELDT, ERIC: 'Deux Révolutionnaires néerlandophones et leur rapport à la langue: Bouchette et Andries.' *Actes du Colloque de la 2ème journée de la Coordination Universitaire pour l'Etude du Flamand*, Université Catholique de Lille, Lille, 1999, 39–51.
- GHILLEBAERT, CHRISTIAN-PIERRE: *Le flamand, du ban de l'Instruction Publique aux bancs de l'école. Mise en place de la politique des langues régionales en France: étude de cas avec le flamand*, Compte rendu de recherche DEA Science Politique, Lille, 2001, pro manuscripto.
- GHILLEBAERT, CHRISTIAN-PIERRE: 'Les élus locaux au chevet du flamand.' *Annales du Comité flamand de France* 61 (2003) 299–331.
- GYSSELING, M.: De verfransing in Noord-Frankrijk. *Naamkunde* 4 (1972), 53–70.
- GYSSELING, M.: 'Ontstaan en verschuiving van de taalgrens in Noord-Frankrijk.' *De Franse Nederlanden – Les Pays-Bas français* 1(1976), 70–85. De Franse versie ook in: *Bulletin du Comité flamand de France* 19 (1974).
- HARTWEG, F.: 'Die Entwicklung des Verhältnisses von Mundart, deutscher und französischer Standardsprache im Elsass seit dem 16. Jahrhundert.' W. Besch, O. Reichmann und S. Sonderegger (Eds.): *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, Berlin, New York, De Gruyter, 1984.
- LE ROY LADURIE, EMMANUEL: *Histoire de France des régions. La périphérie française, des origines à nos jours*, Paris, Seuil, 2001.
- MARTEEL, JEAN-LOUIS: *Cours de Flamand, Het Vlaams dan men oudders klappen, Méthode d'apprentissage du dialecte des Flamands de France (Westhoek)*, Editions Miroirs, Lille en Het Reuzekoor, Duinkerke, 1992.
- MARTEEL, JEAN-LOUIS: *Dissertation sur le flamand dialectal du Nord de la France*, Université du Littoral – Côte d'Opale, pro manuscripto, 2001
- MILIS, LUDO: 'Frans-Vlaanderen en de Gentse liberalen van 'Het Volksbelang' in de late negentiende eeuw.' *Handelingen der*

- Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks XXVIII, 116–140.
- MILIS, LUDO: 'L'évolution de la frontière linguistique dans le nord de la France au moyen âge et aux temps modernes.' Te verschijnen in *Actes de la 4e journée de la Coordination Universitaire pour l'Etude du flamand*, Lille, Université Catholique de Lille, 2006.
- NUYTENS, MICHIEL: 'De weerslag van de Franse onderwijswetten op de achteruitgang van de volkstaal in Noord-Frankrijk in de 19e eeuw.' *De Franse Nederlanden – Les Pays-Bas français Jaarboek – Annuaire 1* (1976), 137–148.
- PÉE, W.: *Dialect-Atlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen*, Antwerpen, 1946 (Reeks Nederlandsche Dialect-Atlassen 6).
- PÉE, W.: *Anderhalve eeuw Taalgrensverschuiving en Taaltoestand in Frans-Vlaanderen*. (Bijdragen en Mededelingen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam 17), Amsterdam 1957.
- RYCKEBOER, H. (1989A): 'De Enquête Willems in Frans-Vlaanderen.' *De enquête Willems, Themnummer 2 van Taal en Tongval*, 108–118. Ook in: Ryckeboer, H. 1997b, 114–124.
- RYCKEBOER, H.: *Nederlandse lexicale elementen in de Noord-Franse dialecten. Een dialectlexicografische en dialectgeografische benadering van het taalcontact in Noord-Frankrijk* (1997a),. In: Ryckeboer, H., 1997b, 170–292.
- RYCKEBOER, HUGO: *Het Nederlands in Noord-Frankrijk. Sociolinguïstische, dialectologische en contactlinguïstische aspecten*, Proefschrift Nijmegen, Gent, 1997b – een tweede druk wordt in 2006 uitgegeven door Academia Press, Gent
- RYCKEBOER, HUGO: 'The role of political borders in the millennial retreat of Dutch (Flemish) in the north of France.' *International Journal of the Sociology of Language* 145 (2000) pp. 79–108 met 14 kaarten.
- RYCKEBOER, HUGO: 'De Kroniek van een Napoleonsoldaat uit Winnezele (Frans-Vlaanderen). Inleiding en tekstuitgave met vertaling in het Frans door Ph. Simon.' *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie LXXIII*, (2001), 225–344.
- RYCKEBOER, HUGO: *Frans-Vlaams* (In de reeks Taal in Stad en Land) Lannoo, Tielt, 2004.
- RYCKEBOER, HUGO: 'Quelques aspects linguistiques de la toponymie flamande dans le Pas-de-Calais.' Te verschijnen in *Actes de la 4e journée de la Coordination Universitaire pour l'Etude du flamand*, Lille, Université Catholique de Lille, 2006(a).
- RYCKEBOER, HUGO: 'Le néerlandais comme dénominateur commun entre Flandre belge et Flandre française.' Puren Laurent (red.): *L'éducation au-delà des frontières*, L'Harmattan, Collection Espaces Discursifs, te verschijnen in 2006(b).
- RYCKEBOER, HUGO, MAECKELBERGHE, FRANK: 'Dialect en standaardtaal aan weerszijden van de rijksgrens in de Westhoek.' *De Franse Nederlanden – Les Pays-Bas français* 12 (1987), 129–151, Rekkem, Ons Erfdeel. (Ook in Ryckeboer 1997b, 47–70)
- SANSEN, JOËL: 'Le flamand. Une langue-frontière mal connue.'

- Vermes, Geneviève (Ed.) *Vingt-cinq communautés linguistiques de la France, tome I: Langues régionales et langues non territorialisées*, Paris, 1988, 169–187.
- SPANNEUT, M.: 'La fondation de la chaire de néerlandais à l'Université Catholique de Lille et les deux premiers enseignants.' *Actes du Colloque 70e anniversaire de la Chaire de néerlandais*, Université Catholique de Lille, 1997, 7–27.
- VANDENBERGHE, ROXANE: 'Lexicale ontlening uit het Frans in het Frans-Vlaamse dialect en morfologische integratie van de substantieven.' *Actes du colloque de la 1ère journée de la Coordination Universitaire pour l'Etude du Flamand*, Université Catholique de Lille, 1998, 73–82.
- VANNESTE, ALEX: 'Taaltoestand in Frans-Vlaanderen.' *Ons Erfdeel* 15 (1973) 3, 57–59 en 4, 29–62.
- VERBEKE, DIRK (RED.): *Een halve eeuw werking voor en in Frans-Vlaanderen. Komitee voor Frans-Vlaanderen. Jubileumboek 1947–1997*, Komitee voor Frans-Vlaanderen, Waregem, 1997.
- WILLEMYS, ROLAND: 'Taalcontact en erosie: het geval Frans-Vlaanderen.' *Acta Universitatis Wratislaviensis No. 1640/ Neerlandica Wratislaviensia VII*, Wrocław 1994, 249–266.
- WINKLER, J.: *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*, 2 dln. 's-Gravenhage, Nijhoff, 1874. Ook op internet: <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php3?id=winkoo7>

..... *Receptie van de Nederlandstalige
cultuur in Hongarije in het laatste
decennium (1995–2005)*

Na de *Wende* in 1989 is de belangstelling voor de nederlanstalige cultuur levend gebleven, zij het onder nieuwe omstandigheden. Niet alleen tot de literatuur maar ook tot de film, de beeldende kunst en de dans uit Nederland en Vlaanderen voelt het Hongaarse publiek zich aangetrokken. Er worden vele evenementen georganiseerd in samenwerking met Hongaarse culturele instellingen en de beide ambassades. Bij die evenementen staat de cultuur van de Lage Landen centraal.

Om te beginnen zijn er de culturele manifestaties, georganiseerd door het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds (ook: NLPVF). De eerste vond plaats in 1996 van 26 tot 29 oktober in Theater Merlin. De titel van dit festival luidde: *Ironie en Melancholie* waarvan het eerste deel, ironie meer voor de Nederlandse en het tweede deel, melancholie, meer voor de Hongaarse literatuur karakteristiek werd geacht. Deze manifestatie bestond uit een ontmoeting van Nederlandse en Hongaarse schrijvers. De Nederlandstalige gasten waren Benno Barnard, Anna Enquist, Lieve Joris, Cees Nooteboom, Willem Jan Otten, Rogi Wieg, Leon de Winter en Joost Zwagerman. Van Hongaarse kant waren de schrijvers György Konrád, Zsófia Balla, Endre Kukorelly, György Petri, Dezsó Tandori en Lajos Parti Nagy uitgenodigd. Ze hebben allemaal uit eigen werk voorgelezen. Er werd ten tijde van de manifestatie werk van de Nederlandstalige auteurs in Hongaarse vertaling gepubliceerd. Het culturele tijdschrift, *Lettre Internationale* heeft een themanummer naar aanleiding van het festival uitgegeven met werk van zowel de Nederlandstalige als de Hongaarse gasten. Een ander literair tijdschrift, *Magyar Napló* (Hongaars Dagboek) heeft Nederlandse en Vlaamse themanummers uitgebracht. De vertalingen voor de themanummers waren afkomstig van docenten en studenten Nederlands. Binnen het kader van deze eerste manifestatie werden ook films vertoond die literaire werk als basis hadden: *Zoeken naar Eileen W.* door Leon de Winter en *Hersenschimmen* door J. Bernlef. Het eerste festival was een groot succes. Het Merlin Theater was alle dagen uitverkocht. Na deze manifestatie gaf Benno Barnard gedurende zes weken gastcolleges aan de Eötvös Universiteit en aan de Universiteit van Debrecen. Een keuze uit zijn gedichten, in het Hongaars vertaald, werd in 2005 gepubliceerd en in Budapest gepresenteerd in aanwezigheid van de dichter en zijn vertalers.

In 1997 werd door de vakgroep Nederlands aan de ELTE een Vlaamse literaire avond georganiseerd met de auteurs Geert van Istendael, Benno Barnard, Kristien Hemmerechts en (thans wijlen) Herman De Coninck. Naar aanleiding van de vertaling van *De hoed van tante Jeannot* is Eric De Kuyper in 1998 naar de Budapestse boekenweek gekomen om zijn boek samen met zijn vertaalster te presenteren.

Als vervolg op het eerste evenement werd in 2002 een tweede Nederlands festival georganiseerd. Deze keer in het Bárka Theater in Budapest met niet minder succes. De titel van deze manifestatie was: *De vliegende Hollander*. Gasten waren: Arnon Grünberg, Judith Herzberg, Harry Mulish, Moses Isegawa, Douwe Draaisma en Johan Goudsblom. Moses Isegawa werd ook uitgenodigd door de vakgroep Nederlands aan de Eötvös Universiteit, onder andere omdat zijn *Abessijnse Kronieken* door een medewerker van de vakgroep, Krisztina Törő werd vertaald. Isegawa werd warm ontvangen en hield een boeiende lezing over zijn boek, zijn vaderland, Oeganda en zijn ervaringen in Nederland als immigrante schrijver. Bij beide manifestaties werd een vertaalworkshop georganiseerd door het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds. Het eerste werd door Wim Swaan en Judit Gera voorgezeten. Toen ging het om enkele gedichten en een prozafragment van Rogi Wieg. De tweede vertaalworkshop werd door Szabolcs Wekerle geleid. Hier stond 'Koelkast', een verhaal van Arnon Grünberg centraal. Ook werden films vertoond, gebaseerd op romans, zoals *Het veertiende kippetje*, verfilmd door Hany Abu-Assad; *Charlotte* door Franz Weiss; *Left Luggage* en *De ontdekking van de hemel*, beide door Jeroen Krabbé. Aan de muren van het Bárka Theater waren de foto's van Europese voetbalvelden te zien van Hans van der Meer.¹ Het tijdschrift *Lettre Internationale* sloot zich weer aan en bracht opnieuw een themanummer uit met vertalingen gemaakt door studenten en docenten van de vakgroep Nederlands aan de Eötvös Universiteit. Aan de hand van dit evenement bracht het literair tijdschrift *Nagyvilág* (Grote wereld) een Nederlands themanummer uit met een uitvoerige inleiding over de hedendaagse Nederlandse literatuur door de vertaler Tibor Bérczes en met vertaald werk van onder andere Harry Mulisch, Rudy Kousbroek, Gerard Reve, Ronald Giphart, Vonne van der Meer en Arnon Grünberg.

Een belangrijk forum voor het bekend maken van de hedendaagse Nederlandstalige literatuur is het sinds 2001 jaarlijks georganiseerde *First Novel Festival* binnen het kader van het Internationaal Boekfestival in Budapest. Elk jaar worden debutanten uit heel Europa uitgenodigd om hun romandebuut te introduceren. Eerst is er een plenaire discussie in het Engels met alle deelnemers onder leiding van een moderator voor een breder publiek. Fragmenten uit de romans van de deelnemers worden van tevoren in het Hongaars vertaald. De Nederlandse en Vlaamse deelnemers worden bovendien apart uitgenodigd om hun werk in het Nederlands te presenteren voor Nederlandssprekenden in Hongarije. Hierbij worden de drie docentschappen Nederlands in Hongarije altijd betrokken. In 2001 was Maya Rasker de eerste Nederlandse literaire gast met haar roman *Met onbekende bestemming*. Haar boek vond

meteen een Hongaarse uitgeverij en werd een jaar later gepubliceerd. In 2002 kwam Floor Haakman (*Oneetbaar brood*). Ze werden beiden uitgenodigd ook aan de ELTE over eigen werk voor de studenten Nederlands te spreken. Vanaf 2003 sloten zich ook Vlaamse debutanten aan: David van Reybroeck (*De plaag*) en Sasja Janssen (*De kamerling*). In 2004 waren Jan Lauwereyns (*Monkey Business*) en Arjan Visser (*De laatste dagen*) te gast. In 2005 volgden Annelies Verbeke (*Slaap!*) en Anton Valens (*Meester in de hygiëne*). Deze evenementen zijn voor studenten Nederlands een unieke kans om met levende, jonge vertegenwoordigers van de hedendaagse Nederlandstalige literatuur ook persoonlijk kennis te maken. Ook is het altijd interessant om samen naar een Nederlandse als een Vlaamse auteur te luisteren en hun visie op de literatuur te vergelijken.

Budapest heeft sinds 2003 ook een (gedeeltelijk) Nederlands cultureel centrum, het *Spinoza huis* (koffiehuis annex klein theater) onder leiding van Anna Sándor, een Hongaarse zakenvrouw die vroeger lange tijd in Nederland heeft gewoond. Nederlandstalige boeken in vertaling, tentoonstellingen van Nederlandse kunstenaars, Nederlandse en Vlaamse themanummers van tijdschriften, concerten met Nederlandse musici, bijeenkomsten en congressen van extramuraal neerlandici krijgen hier onderdak. Er was een tentoonstelling van de beroemde Nederlandse fotografen van Hongaarse afkomst, Éva Besnyő és Jutka Róna te zien, ook werd de opera van Henk Nieland, *Mata Hari* opgevoerd en het Nederlands themanummer *Hollandok és zsidók* (Nederlanders en joden) van het belangrijkste Hongaarse joods cultureel tijdschrift, *Múlt és Jövő* (Verleden en toekomst) werd er gepresenteerd. Dit themanummer bevatte essays over en vertalingen van werk van Menasseh ben Israel, Josef Kaplan, Carry van Bruggen, Isaac Israëls, Jozef Michman, Rogi Wieg, Marga Minco, Jessica Durlacher, Marcel Möring, Wanda Reisel, Ischa Meijer. Voorts werd de Hongaarse vertaling van Abdelkader Benali's *Bruiloft aan zee* er gepresenteerd, het eerste internationale studentencongres neerlandistiek vond er plaats net als de viering van het tienjarig jubileum van de vereniging Comenius.

In het voorjaar van 2004 vond in het Spinozahuis een Vlaams cultureel festival plaats met de titel *De Vlaamse lente*, op initiatief van de toenmalige Vlaamse lectoren Nederlands aan de Károli en de Eötvös Universiteit: Isabel van Brussel en Kurt Deswert. Het festival werd financieel gesteund door de vertegenwoordiger van de Vlaamse regering in de regio, de heer Walter Moens. Er werden Vlaamse films vertoond, Raymond van het Groenewoud trad op in het Spinozahuis en de Vlaamse afdeling van het Museum voor Schone Kunsten te Budapest werd geopend. De *Vlaamse lente* in Budapest was een groot succes dat in het voorjaar van 2006 een vervolg krijgt.

Een van de belangrijkste culturele evenementen was de grote Corneille-tentoonstelling in het Museum voor Schone Kunsten van 16 mei tot 1 september 2002 ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van de schilder. De titel was: *Corneille visszatér – Corneille is back*. Corneille begon zijn loopbaan namelijk in Budapest in 1947. Toen was het kunstleven in deze Midden-Europese stad kennelijk levendiger dan in Amsterdam. Rond de tentoonstelling werden twee uitgaven gepubliceerd: de catalogus van de tentoonstelling met een

gelijknamige titel en met bijdragen van Claudia Küssel, Corneille zelf en Marjet den Bieman en een naslagwerk – *A magyar kaland* (Het Hongaarse avontuur) – over de Hongaarse beginperiode van de schilder geschreven door Claudia Küssel en Willemijn Stokvis. Stokvis, de expert van de Cobra-beweging, heeft de tentoonstelling feestelijk geopend in aanwezigheid van de kunstenaar. Een hoogtepunt was dat de schilder op de receptie van de Nederlandse Ambassade in Budapest de aan de Eötvös Universiteit toevallig juist in die periode als gastschrijver optredende Marga Minco ontmoette. De twee grote namen van de Nederlandse cultuur hebben elkaar na meer dan zestig jaar in Budapest weer gezien. Hun ontmoeting was een van de meest ontroerende ogenblikken die ik heb meegemaakt.

Er worden door het Hongaarse Filminstituut regelmatig filmweken georganiseerd met Nederlandse films in Hongarije. Eén vond plaats in april 2000 toen de Nederlandse Oscar-prijswinnaars, *Karakter*, *De aanslag* en *Antonia* in vier Hongaarse steden werden getoond. De laatste filmweek vond plaats van 15 tot 25 april 2005 mede rond de films van Marleen Gorris. De regisseur heeft ook het Hongaarse publiek ontmoet na het vertonen van haar film *Antonia*. Naast haar films werden ook *Grimm* van Alex van Warmerdam, *De tweeling* van Ben Samboogaart, *Cloaca* van Willem van de Sande Bakhuyzen, *Cool!* van Theo van Gogh en *Poetins mama* van Ineke Smith vertoond. De zaal was bij alle voorstellingen tot de laatste stoel bezet.

Een belangrijk facet van de verspreiding van de hedendaagse Nederlandse literatuur vormt het initiatief van het Nederlands Literair Productie- en Vertalingfonds: het zogenaamde Writer-in Residence programma aan de Eötvös Universiteit. De eerste gastschrijver was Arnon Grunberg. Hij kwam van eind september tot begin november 2004 gastcolleges geven over zijn eigen werk. Zijn romans *Blauwe maandagen*, *Fantoompijn* en zijn verhalen zijn allemaal in het Hongaars vertaald. Zijn colleges oogstten veel succes. Rond een van zijn boeken – *De mensheid zij geprezen* – werd een workshop georganiseerd. Grunberg gaf verscheidene interviews aan tijdschriften, trad op voor het Hongaarse publiek en sprak voor de Hongaarse radio.

De tweede auteur was Abdelkader Benali, die van 17 september tot eind oktober 2005 aan de Eötvös Universiteit als gastschrijver verbleef. Zijn roman *Bruiloft aan zee* werd in het Hongaars vertaald. Studenten aan beide andere universiteiten in Hongarije werden uiteraard uitgenodigd voor de colleges en de auteurs zelf gaven eveneens colleges bij de vakgroepen Nederlands aan deze twee instellingen.

Toen Hongarije zich op 1 mei 2004 bij de Europese Unie aansloot begon juist het Nederlandse voorzitterschap van de EU. Deze twee gebeurtenissen waren aanleiding tot parallel lopende culturele evenementen in Nederland over de Hongaarse cultuur en in Hongarije over de Nederlandse cultuur. In dit kader stonden muziek en beeldende kunst centraal. Vele Nederlandse en Hongaarse jazzgroepen (Zapp Chamber Grooves, David Kweksilber, Boompetit – Eric Vloeimans en Ernst Reijseger, New Cool Collective Big Band, Dick de Graaf, Yuri Honing Trio) treden regelmatig op in de organisatie van het Europe Jazz

Network, de Dutch Jazz Connection en Podiumproductions Hungary. Het Nederlands Dans Theater oogstte grote successen bij het Hongaarse publiek. Eveneens vond een première van het werk van de Nederlandse componist Michel van der Aa plaats. Een tentoonstelling van hedendaagse beeldende kunstenaars en fotografen uit Nederland, getiteld *Surfacing* werd in 2004 gehouden in het Ludwig Museum in Budapest. In dit kader kwam een themanummer van het tijdschrift *Magyar Napló* (Hongaars Dagboek) uit in 2005, met een introductie van de koloniale literatuur in Nederland onder leiding en redactie van dr. Gábor Pusztai, docent Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Debrecen. Hij schreef een inleiding over de geschiedenis van deze literatuur. Werk van Friedericy, Dermoût, Mahieu, Van Dis en Stolk werd door hemzelf en drs. Emese Szabó – docent Nederlands aan de Hogeschool van Nyíregyháza – vertaald en van korte biografieën voorzien.

Ter gelegenheid van de 175e verjaardag van België vonden in 2005 veel tentoonstellingen, concerten en voorstellingen plaats. Het Hongaarse publiek kon kennismaken met onder andere ‘Vlaamse vormen tussen 1900 en 2000’ op het gebied van design (meubels, gebruiksvoorwerpen etc.) in het Museum voor Toegepaste Kunsten en met de danskunst van Anne Teresa De Keersmaecker in het theater voor hedendaagse kunst, Trafó.

De belangrijkste bronnen voor het verspreiden en bekend maken van de Nederlandse cultuur in Hongarije zijn toch de drie universiteiten in Hongarije waar Nederlandse taal- en letterkunde als hoofdvak gedoceerd wordt, met name de Universiteit van Debrecen, de Károli Gáspár Hervormde Universiteit te Budapest en de Eötvös Loránd Universiteit eveneens in Budapest. Alle drie vakgroepen hebben hun eigen uitgaven voor wetenschappelijke publicaties op het gebied van de Nederlandstalige cultuur. Zo heeft Debrecen de *Acta Neerlandica*, de Károli Universiteit de *Károli Studies* en de Eötvös Universiteit de *Cahiers voor Neerlandistiek*. Een recente gemeenschappelijke uitgave van de drie vakgroepen Nederlands was de bundel *In memoriam Kata Damokos* (2005) met bijdragen van docenten en PhD-studenten van de drie vakgroepen. Het verschijnen van het eerste *medium-size* Nederlands-Hongaarse woordenboek, van dr. Erszébet Mollay en haar medewerkers, was eveneens een belangrijke gebeurtenis in de Hongaarse neerlandistiek.

De hier volgende (niet volledige) lijst van vertalingen van fictie en non-fictie uit het Nederlands in het Hongaars in de periode 1995–2005 werd mij door het NLPVF ter beschikking gesteld waarvoor ik zeer erkentelijk ben.

Noot

- 1 Hans van der Meer (1955) werd bij een breder publiek bekend met zijn foto's van voetbalvelden in Europa. Zijn voetbalfoto's wijken af van de foto's die men gewoonlijk in de krant ziet: een ruim beeld van het veld waardoor er net zoveel aandacht is voor bijvoorbeeld de cornervlag, de twee eenzame toeschouwers achter het doel en voor het landschap rond het veld.

- AMERONGEN, MARTIN VAN. *Füstölgés Hongaars* / vert. uit het Nederlands door Anikó Daróczy. Budapest: Typotex, 2005. Gebonden, Non-fictie. Vert. van: *Rook doet leven. Over het recht op een hedonistisch bestaan*. Amsterdam: Mets & Schilt, 2001. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds. Voorw. Jan Metz.
- ANKERSMIT, F.R. *A történelmi tapaszlat* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tamás Balogh. Budapest: Typotex, 2004. Gebonden, Non-fictie. Vert. van: *De historische ervaring*. Groningen: Historische Uitgeverij, 1993. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- BARNARD, BENNO. *Lyukas világ* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Judit Gera. Budapest: Széphalom Könyvműhely, 1997. Paperback. Vert. van: *Het gat in de wereld*. Amsterdam: Atlas, 1993. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- BARNARD, BENNO. *A hajótörött: válogatott versek* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Judit Gera – János Lackfi – Krisztina Tóth. Budapest: Széphalom Könyvműhely, 2004. Paperback, Poëzie. Vert. van: s.t. Amsterdam: De Arbeiderspers; Atlas, 1986; 1994; 1997. vert. van gedichten uit: *Het meer in mij; tijdgenoten; De schipbreukeling*.
- BENALI, ABDELKADER. *Menyegző a tengernél* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Miklós Fenyves. Budapest: Gondolat, 2004. Gebonden, Fictie. Vert. van: *Bruiloft aan zee*. Amsterdam: Vassalucci, 1996. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds. voorw. Pál Závada.
- BROUWERS, JEROEN. *Adolf és Eva, meg a Halál* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tibor Bérczes. Budapest: Noran, 2003. Paperback, Non-fictie. Vert. van: *Adolf en Eva en de Dood*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1995. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- BRUSSELMANS, HERMAN. *A férfi, aki munkát talált* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Szabolcs Wekerle. Budapest; Pécs: Kör; Jelenkor, 1997. Paperback. Vert. van: *De man die werk vond*. Amsterdam: Bert Bakker, 1985.
- CLAUS, HUGO. *Mendemondák* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Judit Gera. Budapest: Európa Kiadó, 2000. Gebonden, Fictie. Vert. van: *De geruchten*. Amsterdam: De Bezige Bij, 1996.
- DIGGELE, ELS VAN. *Egy nép, amely külön lakik. Zsidó identitás a mai Izraelben* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Szabolcs Wekerle. Budapest: HVG, 2005. Paperback, Non-fictie. Vert. van: *Een volk dat alleen woont. De strijd om de joodse identiteit van de staat Israël*. Baarn: Ten Have, 2000. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- DIV. AUTEURS. *Kortárs Benelux költészeti panoráma* Hongaars / samenstelling en vert. uit het Nederlands door Judit Gera. Budapest: Parnasszus, 1999. s.l.: n.n.NL, , Poëzie. Vert. van: s.t. (bloemlezing; et al.). s.l.: n.n.NL. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds. Bevat: Anna Enquist, Gerrit Kouwenaar, Judith Herzberg, Rutger Kopland, Benno Barnard, Leonard Nolens, Hugo Claus en Herman de Coninck. Bevat ook een gedeelte over Waalse poëzie.

- DIV. AUTEURS. *A hétköznapi világ bűvölete* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Judit Gera. Budapest: Elte Eötvös Kiadó, 2000. Gebonden, Non-fictie. Vert. van: s.t. (bloemlezing; et al.). s.l.: n.n.NL. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds. Bevat: Willem Kloos, Jacques Perk, Herman Gorter, Frederik van Eeden, J.H. Leopold, Menno ter Braak, Johan Huizinga.
- DIV. AUTEURS. *Limonádéérvzés: válogatás a mai holland irodalomból* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tamás Balogh – Tibor Bérczes – et al. – Judit Gera. Budapest: Nagyvilág, 2002/9–10. s.l.: n.n.NL, , Fictie; Poëzie. Vert. van: s.t. (bloemlezing; et al.). s.l.: n.n.NL. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds. inl. Tibor Bérczes. Bevat: Rudy Kousbroek, Gerard Reve, Dirk van Bastelaere, Judith Herzberg, Ronald Giphart, Esther Jansma, Vonne van der Meer, Arnon Grunberg, Harry Mulisch en J. Bernlef.
- DIV. AUTEURS. *Hollandok és zsidók* Hongaars /samengesteld en redactie: Judit Gera vert. uit het Nederlands door Tamás Balogh – et al. – Miklós Fenyves – Emöke Pécsi. Budapest: Múlt és jövő, 2003/2. Vert. van: s.t. (bloemlezing; et al.). s.l.: n.n.NL. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds. Bevat: Menasseh Ben Israel, Carry van Bruggen, Marga Minco, Rogi Wieg, Jessica Durlacher, Marcel Möring, Wanda Reisel en Ischa Meijer.
- DIV. AUTEURS. (*Bloemlezing verhalen Nederlands-Indië*) Hongaars / vert. uit het Nederlands door Gabor Pusztai – Emese Szabó. Budapest: Magyar Napló, mei 2005. Vert. van: s.t. (bloemlezing; et al.). s.l.: n.n.NL. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds. Bevat: Vincent Mahieu, H.J. Friedericy, Maria Dermoût, Jill Stolk, Adriaan van Dis, Ernst Jansz, Marion Bloem, A. Alberts en Theodor Holman.
- DRAAISMA, DOUWE. *A metaforamasina: az emlékezet egyik lehetséges története* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tamás Balogh. Budapest: Typotex, 2002. Paperback, Non-fictie. Vert. van: *De metaforenmachine. Een geschiedenis van het geheugen*. Groningen: Historische Uitgeverij, 1995. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- DRAAISMA, DOUWE. *Miért futnak egyre gyorsabban az évek?* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tamás Balogh. Budapest: Typotex, 2003. Paperback, Non-fictie. Vert. van: *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt*. Groningen: Historische Uitgeverij, 2001. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- DURLACHER, GERHARD L. *Fuldokló: gyermekévek a Harmadik Birodalomban* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tamás Balogh. Budapest: Széphalom, 2001. Paperback. Vert. van: *Drenkeling. Kinderjaren in het Derde Rijk*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff, 1987. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- ENQUIST, ANNA. *A titok* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Krisztina Törő. Pécs: Jelenkor Kiadó, 2000. Paperback. Vert. van: *Het geheim*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1997. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- FRANK, ANNE. *Naplója: 1942. június 12–1944. augusztus 1.* Hongaars / vert. uit het Nederlands door István Bernáth. Budapest: Park

- Könyvkiadó, 1999. Gebonden; paperback, Non-fictie. Vert. van: *Het Achterhuis (1991). Dagboekbrieven 14 juni 1942–1 augustus 1944*. Amsterdam: Bert Bakker, 1991. bew. en aangevuld door Otto H. Frank en Mirjam Pressler.
- FRIEDMAN, CARL. *Két teli bőrönd* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Miklós Fenyves. Budapest: Széphalom, 2002. Gebonden, Fictie. Vert. van: *Twee koffers vol*. Amsterdam: G.A. van Oorschoot, 1993. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- GOUDSBLOM, JOHAN. *Tüz és civilizáció* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Miklós Fenyves. Budapest: Osiris, 2002. Paperback, Non-fictie. Vert. van: *Vuur en beschaving*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff, 1992. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- GOUDSBLOM, JOHAN. *Időrezsimek* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Miklós Fenyves. Budapest: Typotex, 2005. Paperback, Non-fictie. Vert. van: *Het regime van de tijd*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff, 1997. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- GRUNBERG, ARNON. *Uborkaszegzon* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Szabolcs Wekerle. Budapest: József Attila Kör, 2000. Gebonden, Fictie. Vert. van: *Blauwe maandagen*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 1994. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- GRUNBERG, ARNON. *Fantomfájdalom* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Szabolcs Wekerle. Budapest: Gondolat, 2002. Gebonden, Fictie. Vert. van: *Fantoompijn*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2000. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- GRUNBERG, ARNON. *Ínyencek* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Szabolcs Wekerle. Budapest: Gondolat, 2004. Gebonden, Fictie. Vert. van: *Amuse-gueule. Vroege verhalen*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2001. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- HAASSE, HELLA S. *Atutazóban* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Hedvig Csikós-Vargha. Budapest: Pont Kiadó, 2000. Paperback. Vert. van: *Transit*. Amsterdam: CPNB; Querido, 1994. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- HADEWIJCH. *A lélek mélységei. (Visioenen; brieven; poëzie)* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tamás Balogh – Anikó Daróczi – n.n. Budapest: Szent István Társulat, 2005). Gebonden, Fictie; Poëzie. Vert. van: *Visioenen*.
- HANKEN, CAROLINE. *Királyi szeretők: a nagy metresszek élete* Hongaars / vert. uit het Duits door Dezső Tandori. Budapest: Zrinyi Kiadó, 1998, Non-fictie. Vert. van: *Vom König geküsst: das Leben der grossen Mätressen*. Berlin: Berlin Verlag, 1996. Oorspronkelijke Ned. titel: *Gekust door de koning*. Amsterdam: Meulenhoff, 1996.
- HERMANS, RUDI. *Törökbálint messzire van* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Judit Gera. Budapest: Tinta, 2005. Vert. van: *Terug naar Törökbálint*.
- HERZBERG, JUDITH. *Dolgok* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Judit Gera – Ágnes Gergely – Szusza Takács. Budapest:

- Széphalom, 2002. Gebonden, Poëzie. Vert. van: s.t. s.l.: n.n.NL. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- HUIZINGA, JOHAN. *Erasmus* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Judit Gera. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1995. Paperback, Non-fictie. Vert. van: *Erasmus*. Haarlem: Tjeenk Willink, 1924. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- HUIZINGA, JOHAN. *Huizinga, a rejtőzködő: Utam a históriához; Hollandia szellemi ismérve; Jan Veth élete és muve* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tamás Balogh – Judit Gera. Budapest: Balassi Kiadó, 1999. Paperback, Non-fictie. Vert. van: *Mijn weg tot de historie; Nederlands geestesmerk; Leven en werken van Jan Veth*. s.l.: n.n.NL. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds. inl. Judit Gera.
- HUIZINGA, JOHAN. *Hollandia kultúrája a tizenhetedik században* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Judit Gera. Budapest: Osiris, 2001. Paperback, Non-fictie. Vert. van: *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw. een schets*. Haarlem: Tjeenk Willink, 1924; 1941. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- ISEGAWA, MOSES. *Afrikai krónikák* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Krisztina Törö. Budapest: Ulpius-Ház, 2002. Paperback. Vert. van: *Abessijnse kronieken*. Amsterdam: De Bezige Bij, 1998. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- KRUL, WESSEL. *Egy korszerűtlen történész: Johan Huizinga élete és művei* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tamás Balogh. Budapest: Széphalom, 2003. Paperback, Non-fictie. Vert. van: *Historicus tegen de tijd. opstellen over leven en werk van J. Huizinga*. Groningen: Historische Uitgeverij, 1990. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- KUYPER, ERIC DE. *Jeannot néni kalapja: Brüsszeli gyermekévek* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Judit Gera. Budapest: Noran, 1998. Paperback. Vert. van: *De hoed van tante Jeannot*. Nijmegen: SUN, 1989.
- LANG, STEFAN. *A vakondvadász* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Hedvig Csikós-Vargha. Budapest: Pont, 2002. Paperback. Vert. van: *De mollenjager*. Amsterdam: De Geus, 2001. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- LOO, TESSA DE. *Ágy a mennyben* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Ágota Bozai. Budapest: Magyar Könyvklub, 2004. Paperback, Fictie. Vert. van: *Een bed in de hemel*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 2000.
- LOON, KAREL GLASTRA VAN. *Kakukkfőka: regény* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Hedvig Csikós-Vargha. Budapest: Pont, 2004. Paperback, Fictie. Vert. van: *De passievrucht*. Amsterdam: L.J. Veen, 1999. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- LOON, KAREL GLASTRA VAN. *(Lisa's adem)* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Hedvig Csikós-Vargha. Budapest: Pont, 2005., Fictie. Vert. van: *Lisa's adem*. Amsterdam: L.J. Veen, 2001.
- MAK, GEERT. *Apám évszázada* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tibor Bérczes. Budapest: Osiris, 2001. Paperback, Non-fictie. Vert. van: *De eeuw van mijn vader*. Amsterdam: Atlas, 1999.

- Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds. Bibliotheek NLPVF.
- MAK, GEERT. *Amszterdam. Egy város életrajza* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tibor Bérczes. Budapest: Corvina, 2001. Paperback, Non-fictie. Vert. van: *Een kleine geschiedenis van Amsterdam*. Amsterdam: Atlas, 1994. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- MAK, GEERT. *Európa. XX. századi utazások* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tamás Balogh – Tibor Bérczes – Miklós Fenyves. Budapest: Akadémiai, 2005. Gebonden, Non-fictie. Vert. van: *In Europa. Reizen door de twintigste eeuw*. Amsterdam: Atlas, 2004. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds. Ingekorte versie.
- MINCO, MARGA. *A cím* Hongaars / vert. uit het Nederlands door een studentencollectief – Judit Gera. Wien: Institut für Germanistik/Nederlandistiek, 2004. Paperback. Vert. van: s.t. s.l.: n.n.NL. Nederlandse en Hongaarse tekst. Vert. van het verhaal 'Het adres' uit: *De andere kant*.
- MOOR, MARGRIET DE. *Az egyiptomi herceg* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Klára Devich. Budapest: Európa, 1999. Gebonden. Vert. van: *Hertog van Egypte*. Amsterdam: Querido, 1996. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- MOOR, MARGRIET DE. *A virtuóz* Hongaars / vert. uit het Duits door Miklós Györffy. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1997. Gebonden, Fictie. Vert. van: *De virtuoos*. Amsterdam: Contact, 1993. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- MULISCH, HARRY. *Siegfried. Fekete idill* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Klára Devich. Budapest: Európa, 2002. Gebonden, Fictie. Vert. van: *Siegfried. Een zwarte idylle*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2001. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- MÖRING, MARCEL. *Murepülés* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Judit Gera. Budapest: Noran, 2005. Paperback, Fictie. Vert. van: *Modelvliegen*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff, 2000. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- NAPLÓ BUDA, AVAGY OFFEN ERŐS VÁROSÁNAK HÍRES OSTROMÁRÓL. Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tamás Balogh – Ágnes Hankó. Budapest: Balassi Kiadó, 1998, Non-fictie. Vert. van: *Dagverhaal van de vermaarde belegering der sterke stad Buda of Ofen*. s.l.: n.n.NL, 1686. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- NOOTEBOOM, CEES. *Mindenszentek* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Klára Devich. Budapest: Európa, 2001. Gebonden. Vert. van: *Allerzielen*. Amsterdam: Atlas, 1998. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds. Bibliotheek NLPVF.
- NOOTEBOOM, CEES. *A következő történet* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tibor Bérczes. Pécs: Jelenkor Kiadó, 1995. Paperback, Fictie. Vert. van: *Het volgende verhaal*. Amsterdam: CPNB; De Arbeiderspers, 1991. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- NOOTEBOOM, CEES. *A holland hegyek között* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tibor Bérczes. Pécs: Jelenkor Kiadó, 1997.

- Gebonden, Fictie. Vert. van: *In Nederland*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1984. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds. voorw. László Földényi.
- OTTEN, WILLEM JAN. *Semmi bajunk* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tibor Bérczes. Pécs: Jelenkor Kiadó, 1999. Paperback, Fictie. Vert. van: *Ons mankeert niets*. Amsterdam: G.A. van Oorschot, 1994. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- PRAK, MAARTEN. *Hollandia aranykora: a Köztársaság talánya* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tamás Balogh. Budapest: Osiris, 2004. Gebonden, Non-fictie. Vert. van: *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek*. Nijmegen: SUN, 2002. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- RASKER, MAYA. *Tartózkodási helye ismeretlen* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Orsolya Varga. Budapest: Noran, 2002. Gebonden, Fictie. Vert. van: *Met onbekende bestemming*. Amsterdam: Prometheus, 2000. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- REVE, GERARD. *Az esték. Téli elbeszélés* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tibor Bérczes. Pécs: Jelenkor Kiadó, 1998. Paperback, Fictie. Vert. van: *De avonden: een winterverhaal*. Amsterdam: De Bezige Bij, 1947. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- RUUSBROEC, JAN VAN. *A lelki menyegző: misztikus írások* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Tamás Balogh. Budapest: Szent István Társulat, 1999. Gebonden. Vert. van: *Die chierheit der gheesteliker brulocht; Vanden seven sloten; Van seven trappen in den graed der gheesteleker minnen*.
- SCHMIDT, ANNIE M.G. *Macskák társasága* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Kata Damokos. Budapest: Animus, 2001. Kinderen jeugdliteratuur. Vert. van: *Minoes*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1970.
- SWAAN, ABRAM DE. *A nyelvek társadalma: a globális nyelvrendszer* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Miklós Fenyves. Budapest: Typotex, 2004. Paperback, Non-fictie. Vert. van: *Woorden van de wereld. Het mondiale talenstelsel*. Amsterdam: Bert Bakker, 2002. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds. Oorspronkelijke Engelse uitgave: *Words of the world: the global language system*. Cambridge: Polity, 2001.
- VELTHUIJS, MAX. *Béka és az idegen* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Zsuzsanna Pál. Budapest: Móra, 2005. Gebonden, Kinderen jeugdliteratuur. Vert. van: *Kikker en de vreemdeling*. Amsterdam: Leopold, 1993. Prentenboek uitgegeven t.g.v. het 10-jarig bestaan van het Matra-programma van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken.
- VLOTEN, FRANCISCA VAN. *Kegyetlenül szép örökség: a magyar-holland Góth művészcsalád* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Judit Gera. Budapest: Széphalom, 2000. Paperback, Non-fictie. Vert. van: *Een onbarmhartig mooi erfdeel. Over de Hongaars-Nederlandse kunstenaarsfamilie Góth*. Middelburg; Vlissingen: Den Boer; De Ruiter, 2000. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.

- VROON, PIET, AMERONGEN A. van, Vries, Hans de. *A rejtett csábító. A szaglász pszichológiája*. Hongaars / vert. uit het Nederlands door Orsolya Varga. Budapest: Korona, 2005. Non-fictie. Vert. van: *Verborgen verleider. Psychologie van de reuk*. Baarn: Ambo, 1994.
- WALSCHAP, GERARD. *Houtekiet* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Judit Gera. Budapest: Pesti Szalon, 1996. Paperback. Vert. van: *Houtekiet*. Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar, 1939.
- WIEG, ROGI. *Az ördög múzsái* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Anikó Daróczi. Budapest: Filum Kiadó, 1997. Paperback. Vert. van: *Souffleurs van de duivel*. Amsterdam: G.A. van Oorschot, 1996. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- WIEG, ROGI. *Felbillent föld: kötélvégek* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Anikó Daróczi. Budapest: Filum Kiadó, 1998. Paperback. Vert. van: *De overval*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1997. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- WILDERODE, ANTON VAN. *Betlehemi kispásztor Pesten: verses elbeszélés = Het herdertje van Pest: een berijmde vertelling* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Zoltán Király. Budapest: Széphalom, 2003. Gebonden. Vert. van: *Het herdertje van Pest*. 1957. Nederlandse en Hongaarse tekst.
- WINTER, LEON DE. *Szerenád* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Krisztina Törő. Budapest: Helikon Kiadó, 1997. Fictie. Vert. van: *Serenade*. Amsterdam: CPNB; De Bezige Bij, 1995. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.
- WOESTIJNE, KAREL VAN DE. *Kép és szó*. In voto. George Minne. Gustave van de Woestijne. Hongaars / vert. uit het Nederlands door Judit Gera. Budapest: Fekete Sas, 2002. Paperback. Vert. van *Beeld en woord, In voto, George Minne, Gustave van de Woestijne*. Uitgegeven met de subsidie van het Vlaams Fonds voor de Letteren, Nederlandse Taalunie, Orde van den Prince Vilvoorde.
- ZWAGERMAN, JOOST. *Hamis fény* Hongaars / vert. uit het Nederlands door Orsolya Varga. Budapest: Filum Kiadó, 1998. Paperback. Vert. van: *Vals licht*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1991. Uitgegeven met subsidie van Literair Productiefonds.

..... *Het Groene Boekje en enkele
woordenboeken in een nieuw
(spelling)jasje gestoken*

1. *Inleiding*

In oktober 2005 verscheen de herziene editie van de *Woordenlijst Nederlandse Taal*, die nu officieel ook *het Groene Boekje* heet. Dit nieuwe *Groene Boekje* kan ook gratis online worden geraadpleegd op de website <http://woordenlijst.org/>. In aansluiting daarop is de nieuwe druk van enkele gezaghebbende woordenboeken uitgekomen: het *Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal* (veertiende, herziene uitgave, 2005) en *de Grote Prisma Nederlands* (achtste druk, 2005).¹ Verder heeft Van Dale Lexicografie een nieuwe reeks op de markt gebracht: de *Van Dale Praktijkwoordenboeken*, met o.a. het *Van Dale Praktijkwoordenboek Nederlands* (eerste druk, 2005).

Dit besprekingsartikel gaat in de eerste plaats in op het nieuwe *Groene Boekje* (§ 2). Ik laat enkele belangrijke veranderingen ten opzichte van de spelling van 1995 de revue passeren. In §3 komen de drie bovengenoemde woordenboeken uitgebreid aan bod.

2. *Het nieuwe Groene Boekje*

Vergeleken met het *Groene Boekje* van 1995 bevat de jongste editie van de *Woordenlijst* een nieuwe en veel uitgebreider *Leidraad* van de hand van Ludo Permentier (13–120), informatie over de inrichting van de *Woordenlijst* (121–127), een woordenlijst met ruim 100.000 trefwoorden (129–1042) en twee nieuwe (en welkome) onderdelen: een lijst van vaktermen die in de *Leidraad* aan bod komen en een index op die *Leidraad*.

In vergelijking met 1995 zijn er ca. 15.000 ‘uit spellingoogpunt overbodige, want niet-problematische trefwoorden’ (123) en vele doorzichtige samenstellingen met hetzelfde eerste of tweede lid geschrapt. Op die manier is ruimte gecreëerd voor ‘vele nieuwe woorden en vooral in spellingopzicht moeilijke woorden en woordvormen’ (123). Van de ca. 6.000 nieuwe trefwoorden is een ruim aantal van vreemde origine (122), bv. *autoreply*, *carjacking*, *desktoppublishing* (Engels), *bel époque*, *jeu de boules*, *crémant* (Frans), *fingerspitzengefühl*, *edelweiss*, *glühwein* (Duits). Andere nieuwe woorden zijn typisch voor het Belgisch-Nederlands (*brugpensioenleeftijd*, *trein-tram-busdag*) en voor het Surinaams-Nederlands (*bacove*, *kasekoband*, *rotishop*). Ten slotte zijn ook vele afkortingen toegevoegd, bv.

ADSL, bbp, dvd, html (met telkens de uitgeschreven vorm ter verduidelijking, 123).

De nieuwe *Woordenlijst* is strikt alfabetisch geordend. Van dat principe is uitsluitend afgeweken voor woordgroepen die onder het hoofwoord gealfabetiseerd zijn (123). Zo staan *berde: te berde brengen* en *sprake: ter sprake* direct onder *berceuse* resp. *spraakzaamheid*. Verder wordt elk trefwoord met afbreekpunten gegeven. Net als in de *Woordenlijst* uit 1995 worden zelfstandige naamwoorden gevolgd door de genusaanduiding ('de', 'de(m.)', 'de(v.)', 'het', 'de en het') en – indien van toepassing – de meervoudsvorm(en) en de diminutiefvorm.

Het *Groene Boekje* mag in een nieuw jasje zijn gestoken, er kan niet gesproken worden van een volledig nieuwe spelling.² De in 1995 vastgelegde spellingregels blijven immers van kracht (5 & 14). 'Maar waar uit de praktijk is gebleken dat er onduidelijkheden bestonden, en zeker waar er schijnbare of echte tegenspraak bestond tussen de regels en de toepassing ervan in de *Woordenlijst*, werden ze anders verwoord. Daarbij worden enkele kwesties die in vorige edities niet uitputtend waren behandeld, nu duidelijker beschreven' (14). Het gaat dan ook vooral om vereenvoudigingen en verbeteringen. In wat volgt, geef ik een kort overzicht van de voornaamste aanpassingen.³

- In 1995 kregen samenstellingen een tussen-*n* als het linkerdeel van die samenstelling een zelfstandig naamwoord is dat een meervoud heeft op *-en*, maar geen meervoud op *-es*. Het werd dus *pannenkoek* in plaats van *pannekoek*. Op die regel waren er een paar uitzonderingen. Als het eerste deel van de samenstelling naar een persoon of een zaak verwijst die in de gegeven context enig is in zijn soort, wordt er geen tussen-*n* toegevoegd, bv. *Koninginnedag*, *maneschijn*, *zonnebril*. Die uitzondering geldt anno 2005 nog steeds. Een andere uitzondering, de zgn. 'fauna- en flora-uitzondering', is in de nieuwe spellingregeling geschrapt: van nu af aan krijgen ook samenstellingen met een diernaam als eerste deel en een plantkundige aanduiding als tweede deel een tussen-*n*, bv. *eendenkroos*, *garnalenplant*, *kattenkruid*, *paardenbloem*, *schapengras* (in plaats van *eendekroos*, *garnaleplant*, *kattekruid*, *paardebloem*, *schapegras*).
- In een afleiding wordt geen tussen-*n* geschreven, 'behalve in sommige gevallen voor de achtervoegsels *-achtig*, *-schap* en *-dom*' (65), bv. *ideeëloos*, *woordeloos* (in plaats van *ideeënloos*, *woordenloos*). In afleidingen met *-achtig*, *-schap* of *-dom* worden de tussenletters *-en* toegevoegd als het grondwoord uitsluitend een meervoud op *-en* heeft, bv. *deskundigenschap* (dat woord wordt in de *Leidraad* als voorbeeld genoemd maar het staat eigenaardig genoeg niet in de *Woordenlijst* zelf!), *vorstendom* (66).
- In de nieuwe spellingregeling zijn er veel voorschriften op het gebied van hoofdletters en kleine letters. Van nu af aan krijgen afleidingen van persoonsnamen altijd een kleine beginletter: *copernicaans*, *freudiaans*, *kafkaësk*, *shakespeareaans*. Een samenstelling met een persoonsnaam daarentegen behoudt de hoofdletter, behalve 'als de genoemde persoon niet betrokken is bij het nieuwe begrip' (98): *Shakespeare drama*, *de Van Goghtoonstelling* maar *alzheimer*.

merpatiënt (naast de ziekte van Alzheimer), *het downsyndroom* (naast het syndroom van Down).

Benamingen van historische en geologische perioden krijgen vanaf 2005 een kleine letter: *mesolithicum*, *middeleeuwen*, *oudheid*, *plioceen*, *renaissance*. ‘Deze regel geldt voor courante teksten. In gespecialiseerde publicaties kan ervan afgeweken worden’ (105).

In de nieuwe spellingregeling worden alle volkerennamen met een hoofdletter geschreven: *Apache*, *Azteek*, *Germanen*, *Inca*, *Inuit*, *Maya*. Overkoepelende termen voor etnische groepen en benamingen die gebaseerd zijn op een (geloofs)overtuiging daarentegen krijgen een kleine letter: *bedoeïen*, *islamiet*, *protestant*, *zigeuner*.

Namen voor God, een godheid of heiligen, voornaamwoorden die naar een godheid verwijzen, evenals samenstellingen met deze woorden krijgen een hoofdletter: *Allah*, *Boeddhabbeeld*, *Christuslegende*, *God*, *Mariamaand* maar *christusachtig*, *goddelijk* (afleidingen). Als zo’n samenstelling ‘niet (meer) naar een heilig persoon of begrip verwijst, verliest het de hoofdletter’ (110): *sint-jakobschelp*, *sint-jut* (*te*) *mis*.

Samenstellingen met en afleidingen van de titel van boeken, kranten en tijdschriften, films, artistieke onderscheidingen en evenementen krijgen in tegenstelling tot 1995 een hoofdletter, tenzij de auteur of oprichter een andere schrijfwijze hanteert: *Bijbelvertaling*, *Daviscupfinale*, *Koranschool*, *Nobelprijksandidaat*.

- Ook de regels in verband met het al dan niet aaneenschrijven van woorden zijn aangepast. Tot en met het woord *duizend* wordt een (rang)telwoord in één woord geschreven. ‘Na het woord *duizend* volgt een spatie. De woorden *miljoen*, *miljard*, *biljoen* enz. schrijven we los’ (48). Voorbeeld: *tweehonderdtwintigduizend tweehondertweeëntwintig*.

Een samenstelling met een letterwoord of met een verkorting wordt aan elkaar geschreven, behalve als het letterwoord of de verkorting zelf één of meer hoofdletters bevat. Voorbeelden: *aidsvirus*, *infostand* maar: *Benelux-land*, *VUT-premie*.

In de tabel hieronder die op De Schryver (2005, 25) is gebaseerd, staat hoe taalnamen gespeld dienen te worden:

	Voorwaarden	Spelling	Voorbeelden
1	geen taalnaam	koppelteken	<i>Noord-Hollands</i> , <i>oud-Hollands</i> , <i>on-Vlaams</i> , <i>oer-Afrikaans</i> , <i>pan-Arabisch</i>
2	taalnaam – grondwoord met koppelteken	koppelteken	<i>Noord-Hollands</i> , <i>Oud-West-Vlaams</i> , <i>Standaard-West-Vlaams</i>
3	taalnaam – geen grondwoord met koppelteken	aan elkaar	<i>Oudhollands</i> , <i>Neolatijn</i> , <i>Protogermaans</i>

Als het eerste deel een afgeleide aardrijkskundige naam is, schrijven we in afwijking van regel 3 in de tabel toch een koppelteken en beide delen krijgen

een hoofdletter: *Belgisch-Nederlands, Indo-Europees, Indo-Germaans* (in plaats van *Indo-europees, Indogermaans*)

Net als in 1995 worden samenstellingen die uit een woordgroep bestaan nog altijd aan elkaar geschreven: *derdewereldactivist, langeafstandsrocket, plattelandsleven, vijftigeurobiljet* (maar: *50 eurobiljet*). Samenstellingen met een uitheemse woordgroep daarentegen krijgen een koppelteken (bv. *a-capellakoor, ad-hocbeslissing*), terwijl samenstellingen met of afleidingen van een meerledige eigennaam los worden geschreven en geen koppelteken krijgen (bv. *Middel-landse Zeegebied, Tweede Kamerleden*) (46).

Nieuw is ook dat de twee delen van een samenstelling van twee adjectieven die niet omwisselbaar zijn aan elkaar worden geschreven: *populairwetenschappelijk, sociaaldemocraat, sociaalpsychologisch* (in plaats van *populair-wetenschappelijk, sociaal-democraat, sociaal-psychologisch*).

- Wat Engelse woorden betreft, '[een] in het Nederlands gebruikelijke samenstelling van Engelse woorden schrijven we in één woord' (77). In tegenstelling tot 1995 geldt dit nu ook voor *allriskverzekering, leaseauto, offline, online, publicrelationsbureau* (in plaats van *all-riskverzekering, lease-auto, off line, on line, public-relationsbureau*). Combinaties van een rangtelwoord of bijvoeglijk naamwoord met een zelfstandig naamwoord worden echter los geschreven: *second opinion, compact disc* (vroeger: *compactdisc*).

Bij Engelse werkwoorden dient rekening te worden gehouden met de uitspraak van de slotmedeklinker: 'Als de eindmedeklinker van de stam op twee manieren kan worden uitgesproken, bijvoorbeeld /f/ en /v/, /s/ en /z/, /dzj/ en /tsj/, zijn zowel de vormen met *t* als die met *d* correct' (81). Enkele voorbeelden: *briefen: briefte/briefde, gebrieft/gebrieftd; cruisen: cruisede/cruisete, gecruised/gecruiset; leasen: leasete/leasede, geleaset/geleased*. Als de stam van een Engels werkwoord qua spelling op een *-e* eindigt, dan blijft die *-e* behouden, bv. *saven – savede, gesaved; skaten – skatete, geskatet*. Dit geldt niet meer voor *douchen* dat oorspronkelijk een Frans werkwoord is: *douchen – douchte, gedoucht* (in plaats van *douchete, gedouchet*).

- 'Een Frans woord dat gangbaar is geworden in het Nederlands, verliest zijn accenttekens' (30): *bohémien, procédé* (in plaats van *bohémien, procédé*). De slot-*é* blijft echter behouden om verwarring met de doffe, toonloze /ð/ (sjwa) te voorkomen: *café, procédé*. Eigenaardig genoeg blijft de *é* in *comédienne* behouden. Wellicht komt dit doordat dat woord 'nog als echt Frans wordt aanvoeld' (31). In dat geval 'blijven alle accenttekens staan. Dat geldt vooral voor woordgroepen' (31): *tête-à-tête, déjà vu, belle époque*.

- In de lijst hieronder staan enkele andere woorden waarvan de spelling veranderd is ten opzichte van 1995. Tussen haakjes staat telkens de vroegere officiële spelling.

barbecueën (barbecuen), btw (BTW), co-existentie (coëxistentie), dronkenlap (dronkelap), ja-woord (jawoord), naar hartenlust (naar hartelust), na-ijver (naijver), paddenstoel (paddestoel), privéauto (privé-auto), re-integratie (reïntegratie), tevoorschijn (te voorschijn), tot stand komen (totstandkomen), voor zover (voorzover), zijingang (zij-ingang).

Wat in bovenstaand overzicht in het oog springt, is het feit dat bepaalde spellingregels nog technischer zijn dan bij de spellingwijziging van 1995. Van gemiddelde taalgebruikers wordt nog meer dan in 1995 verwacht dat ze kunnen omgaan met begrippen zoals afleidingen, samen koppelingen, samenstellingen, woordgroepen e.d. Bovendien zijn bepaalde regels vaag en lastig. De samensteller van de *Leidraad* is zich daar trouwens zelf van bewust. In verband met accenttekens bijvoorbeeld geeft hij zelf toe dat het moeilijk is te beslissen of een Frans woord ‘gangbaar is geworden in het Nederlands’ of dat het ‘nog als echt Frans wordt aan gevoeld’ (30–31). Het hoeft dan ook niemand te verbazen dat de gebruiker er vrij (zelfs te) vaak op gewezen wordt dat bij twijfelgevallen de Woordenlijst uitsluitsel geeft (bv. op 15, 24, 31, 63). Ook niet verwonderlijk is het feit dat enkele vooraanstaande media eind 2005 besloten hebben de nieuwe spelling te boycotten. Hoe dan ook, vanaf 1 augustus 2006 is de nieuwe spellingregeling wettelijk verplicht voor overheid en onderwijs.

3. De nieuwe ‘dikke’ en co.

Bij de herziening van de *Woordenlijst* heeft de *Nederlandse Taalunie* samenwerking gezocht met de uitgevers van gezaghebbende woordenboeken en spellinglijsten. De bedoeling was spellingdiscussies en verwarring rond de invoering van de nieuwe spelling zoveel mogelijk te voorkomen door ervoor te zorgen dat gezaghebbende naslagwerken de regels en principes van de officiële spelling volledig en onverkort toepassen. Naslagwerken waarin bij controle geen spellingafwijkingen zijn gevonden, kunnen dan ook het spellingkeurmerk van de *Nederlandse Taalunie* dragen.⁴ Dit is bv. het geval met de drie woordenboeken die in deze paragraaf ter sprake komen.

3.1. *Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal* (veertiende, herziene uitgave, 2005)

Het verschijnen van een nieuwe uitgave van het *Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal*, de zogenaamde ‘dikke Van Dale’ (voortaan VDGW), is voor elke woordenboekgebruiker een gebeurtenis. Voor het eerst krijgt de gebruiker bij aankoop van de veertiende druk van het woordenboek zowel een papieren versie als de complete cd-rom. ‘En dankzij de technische mogelijkheden van dat laatste medium, is nu bij alle trefwoorden die al in de eerste uitgave (uit 1864) stonden, de oertekst met een druk op de knop oproepbaar’ (ix).

Traditiegetrouw is VDGW ‘een verklarend woordenboek van het hedendaagse Nederlands dat tevens een terugblik biedt op de ontwikkeling van de Nederlandse woordenschat van circa 1880 tot 2005’ (xii). Dit algemeen synchroon woordenboek wil namelijk ‘informatie verschaffen over de taal uit heden en verleden waarmee de gebruikers van het woordenboek in woord en geschrift geconfronteerd worden’ (xii), waardoor het een geschikt instrument is voor de neerlandistiek extra muros. In principe beperkt VDGW zijn beschrijving tot de standaardtaal. ‘Daarmee is het een impliciet normatief woordenboek’ (xiii). Elementen die niet tot het algemene taalgebruik behoren, krijgen een label

naast zich, bv. een tijdsmarkering of een stilistische markering (cf. infra).

In elk artikel hebben de redacteurs minimaal twee, maximaal vier niveaus onderscheiden: het kopniveau (met het trefwoord en grammaticale gegevens, bv. genus, meervoud, verbuiging, vervoeging), het betekenisniveau (met de definitie(s) met eventueel labels en synoniemen, antoniemen en varianten), het voorbeeld- en fraseologieniveau (met vaste verbindingen) en het etymologieniveau (met informatie over de herkomst en de datering van een taalvorm). ‘Voorbeelden en etymologie worden alleen gegeven indien daar lexicografisch een aanleiding voor is’ (xv). De veertiende uitgave onderscheidt zich van de vorige doordat er voor het eerst ‘een steunkleur [is] toegepast in het drukwerk, waardoor een specifiek deel van de tekst, namelijk de etymologie, wordt onderscheiden van de rest’ (ix). Voor de gebruiker is dit duidelijk een pluspunt. Jammer is echter dat VDGW niet hetzelfde systeem heeft toegepast als *Van Dale Groot Woordenboek hedendaags Nederlands* (Van Sterkenburg 2002, voortaan HVD), nl. een kleurmarkering van het opzoekwoord van een woordgroep, wat ten goede komt aan de gebruiksvriendelijkheid van het woordenboek (cf. Hiligsmann 2005a: 30–31). Nieuw is ook dat varianten (vrouwelijke varianten bij persoonsaanduidende woorden en vormvarianten) naar het betekenisniveau zijn verplaatst.

3.1.1. Kopniveau

In tegenstelling tot de dertiende druk staat elk trefwoord in de veertiende druk aan het begin van de regel. Elk trefwoord is dan ook voluit gespeld, wat niet altijd het geval was in voorgaande uitgaven. Zoals reeds gezegd, zijn in VDGW ‘de officiële regels voor de spelling van het Nederlands, zoals terug te vinden in de *Woordenlijst* van 15 oktober 2005, onverkort toegepast’ (xxiii). Ten opzichte van de dertiende druk zijn in totaal circa 9.000 nieuwe trefwoorden opgenomen, ten gevolge van ‘goed te identificeren technische, maatschappelijke, culturele en economische ontwikkelingen die kortere of langere tijd in het centrum van de aandacht staan. Recentelijk hebben zeer diverse verschijnselen bijgedragen aan de uitbreiding van de Nederlandse woordenschat, zoals nieuwe toepassingen binnen de telecommunicatie, de integratieproblematiek, de diversificatie van cultuuruitingen en de invoering van de euro’ (xi). Enkele voorbeelden ter illustratie: *belminuut*, *dataverbinding*, *videobellen*, *wisselgesprek*; *allochtonenstop*, *inburgeringsplicht*; *auteursfilm*, *bollywoodromantiek*, *afropop*; *euroconversie*, *gevoelsinflatie* (xi-xii). Steekproefsgewijs heb ik de dertiende en de veertiende druk vanaf het begin van de letter *m* tot *maan* met elkaar vergeleken. De volgende trefwoorden zijn verwijderd: *maagader*, *maagbalsem*, *maagbreuk*, *maagcatheter*, *maag-darmchirurgie*, *maagdouche*, *maaginhoud*, *maaglijden*, *maaglijder*, *maagstoornis*, *maagtumor*, *maagzuurproductie*, *maaibedrijf*, *maaiwerktuig*, *maakster*, *maalloon*, *maalmachine*, *maalproduct*, *maaltijdservicebedrijf*, *maaltijdverzorging*, *maalwerktuig*. Nieuw zijn *maagband*, *maagcatheter*, *maagpoort*, *maagring*, *maagtablet*, *maagversterkend*, *maalistok*, *maaltijdsalade*, *maaltijdvervanger*. Zoals verwacht, zijn veel samenstellingen door andere samenstellingen vervangen.

Het valt te betreuren dat VDGW werkwoorden met een vast voorzetsel niet als aparte ingangen opneemt, bv. *uitgaan naar*, *uitgaan op* en *uitgaan van* als aparte lemma's meteen na *uitgaan*. Dit verhoogt de opzoekbaarheid aanzienlijk, zeker bij lange(re) woordenboekartikelen. Zo'n systeem had echter geïmpliceerd dat er afgeweken had moeten worden van het chronologische principe (de oudste betekenis wordt als eerste vermeld, de meest recente als laatste), een principe dat de redacteurs van VDGW wellicht niet willen laten varen. Ook had een strikt alfabetische ordening van woordgroepen (collocaties, idiomen en spreekwoorden) met een kleurmarkering van het 'gidswoord' (d.i. het opzoekwoord van een woordgroep) (zoals in HVD) mijns inziens bijgedragen tot een hogere gebruiksvriendelijkheid.

De kop van het artikel bevat ook informatie over beklemtoning (een streepje onder de beklemtoonde klinker(s)) en uitspraak. 'Van uitheemse trefwoorden waarvan de schrijfwijze niet overeenstemt met de uitspraak volgens de Nederlandse uitspraakregels (...), is direct achter het trefwoord tussen schuine strepen uitspraakinformatie in fonetisch schrift gegeven' (xxv). Naast circa tweehonderd leenwoorden waarvan ik de uitspraak heb opgezocht, staat de uitspraak keurig genoteerd.

Naast bovengenoemde informatie worden van elk trefwoord de grammaticale en morfologische kenmerken gegeven. Hiervoor heeft de redactie van VDGW zich blijkbaar niet altijd op de *Woordenlijst* gebaseerd. Tussen het *Groene Boekje* en VDGW zijn immers een paar tegenstrijdigheden tevoorschijn gekomen: *automatiek* krijgt in VDGW 'de en het' naast zich, in het *Groene Boekje* 'de'; het genus van *leeghoofd* en *warhoofd* is volgens het *Groene Boekje* 'de en het', terwijl VDGW uitsluitend 'het' respectievelijk 'de' opneemt; *deksel* is volgens VDGW een *het*-woord dat in de betekenis 'voorwerp dat een hol open lichaam van boven afsluit' ook mannelijk kan zijn, terwijl de *Woordenlijst* naast datzelfde substantief 'de en het' vermeldt. *Baldakijn*, *bruikleen*, *cement*, *circus*, *concours*, *risico* en *schilderij* zijn volgens VDGW 'het en de'-woorden, het *Groene Boekje* daarentegen beschouwt ze als 'de en het'-woorden. In verband met de laatste twee substantieven kan men zich trouwens afvragen of de informatie niet aangepast zou moeten worden aan de taalwerkelijkheid. Uit Theissen (2005) is op basis van een onderzoek naar omvangrijke krantencorpora en naar Google-materiaal uit Nederland en België het volgende gebleken: *risico*: *het*: 240.900 vb. / *de*: 0 vb.; *schilderij*: *het*: 35.650 vb. / *de*: 1148 vb. Dit wordt bevestigd door de gegevens op de cd-romversie van VDGW, die over een 'zoeken binnen artikelen'-functie beschikt: *het risico*: 26 vindplaatsen / *de risico*: 0 vindplaats; *het schilderij*: 21 vindplaatsen / *de schilderij*: 0 vindplaats. Voor die morfologische kenmerken van substantieven heeft de redactie van VDGW, net als de redactie van het *Groene Boekje*, kennelijk nauwelijks gebruik gemaakt van omvangrijke corpora. Een ander voorbeeld van tegenstrijdigheid met de *Woordenlijst* betreft het voltooid deelwoord van *herindelen*: VDGW: *heringedeeld*, *geherindeeld*; *Groene Boekje*: *heringedeeld*.

Net als in de dertiende druk wordt er geen meervoudsvorm vermeld bij samengestelde zelfstandige naamwoorden waarvan de meervoudsvorm niet

afwijkt van die van het laatste samenstellende woorddeel (xvii). Indien iemand geïnteresseerd is in het meervoud van een specifieke samenstelling, moet hij eerst kijken op die samenstelling of er een meervoudsvorm wordt vermeld. Het zou namelijk best kunnen dat die samenstelling zich qua meervoudsvorm anders gedraagt dan het laatste samenstellende woorddeel. Als er geen meervoudsvorm naast de samenstelling staat, moet de gebruiker op het laatste samenstellende deel gaan kijken om de gezochte informatie te vinden. Bij nader onderzoek heb ik geconstateerd dat VDGW dat – vrij omslachtige – principe niet altijd systematisch heeft toegepast: *aanmeldcentrum*, *broccacentrum*, *detentiecentrum*, *inloopcentrum*, *pijncentrum*, *regeringscentrum*, *sorteercentrum*, *technocentrum* krijgen toch meervoudsvormen naast zich ondanks het feit dat de meervoudsvormen niet afwijken van die van *centrum*. Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor substantieven die op een suffix of een uitgang eindigen. Op het achtervoegsel *-icus* staat de meervoudsvorm *-ici*. De meeste substantieven op *-icus* krijgen dan ook geen meervoudsvorm naast zich. Waarom *esotericus*, *gnosticus*, *logicus*, *machtspoliticus*, *nieuwtestamenticus*, *nostalgicus*, *orkestmusicus* toch een meervoudsvorm naast zich krijgen, is mij een raadsel.⁵

3.1.2. Betekenisniveau

Het schrijven van goede definities is een van de meest fundamentele taken van de lexicograaf. In VDGW wordt gebruik gemaakt van de volgende vijf types definities (xviii-xix):

1. Van zelfstandige naamwoorden en werkwoorden wordt over het algemeen een analytische definitie oftewel een definitie *per genus proximum et differentias specificas* gegeven. Hierbij wordt de woordbetekenis in verschillende betekeniskenmerken ontleed (xviii). Voorbeeld: *bril* ‘i. hulpmiddel ter verbetering van het gezichtsvermogen bestaande uit twee in een montuur gevatte lensglazen die men voor de ogen plaatst’.
2. Een afleiding of een samenstelling wordt vaak omschreven aan de hand van de samenstellende elementen, d.i. door middel van een morfosemantische definitie, bv. *studentenkamer* ‘kamer die door een student bewoond of aan studenten verhuurd wordt’.
3. Een synthetische definitie of synoniemdefinitie, bv. *detailist* ‘kleinhandelaar’.
4. Relationele definities komen uitsluitend voor bij bijvoeglijke naamwoorden. Zo’n definitie laat de samenhang zien tussen een zelfstandig naamwoord en het daarvan afgeleide bijvoeglijk naamwoord, bv. *tweebladig* ‘met twee bladeren’ (xix)
5. ‘De metatalige definitie geeft een omschrijving van het gebruik van het trefwoord’ (xix), bv. *nou: nounou!* ‘ter uitdrukking van verbazing’.

Steekproefsgewijs heb ik de definities van een tiental willekeurig gekozen bladzijden uit de veertiende druk vergeleken met de definities uit de dertiende druk. Tot mijn verbazing is gebleken dat de veertiende druk op dat niveau nauwelijks veranderd is.

In verband met de definities zou ik willen onderstrepen dat een uitdrukking

die in VDGW op verschillende trefwoorden opgenomen is, niet altijd op dezelfde manier wordt gedefinieerd. Bij wijze van illustratie heb ik met de cd-rom de uitdrukking *goed/hoog (slecht) aangeschreven staan* via de ‘zoeken binnen artikelen’-functie opgespoord. Als zoekterm had ik ‘aangeschreven staan’ ingetikt. Het resultaat van die zoekopdracht staat in de volgende tabel (naar volledigheid is niet gestreefd):

Trefwoord	Uitdrukking	Betekenis
aangeschreven aanschrijven	goed of slecht aangeschreven staan bij iem. goed of kwaad aangeschreven staan	goed of slecht bekendstaan bij iem. al of niet in de gunst staan
blaadje	bij iem. in een goed blaadje staan bij iem. in een slecht of kwaad blaadje staan	bij hem in de gunst, goed aangeschreven staan bij iem. slecht bekendstaan
goed hoog	in een goed blaadje bij iem. staan hoog aangeschreven staan	gunstig bij hem aangeschreven staan gunstig bekendstaan, een goede naam hebben
kas	bij iem. in de kas zijn, staan	in de gunst, hoog aangeschreven staan
pas	bij iem. in de pas staan	in de gunst staan, goed aangeschreven staan
staan	(bij iem.) goed (hoog) aangeschreven staan	–

Bij verschillende verwante ingangen krijgt men dus niet altijd hetzelfde type betekenisinformatie. Bovendien wordt er jammer genoeg niet systematisch naar (bijna-)synoniemen verwezen, iets wat in VDGW nogal eens voorkomt: bij *aangeschreven* en *aanschrijven* wordt bv. niet eens verwezen naar (*bij iem.*) *in een goed/slecht, kwaad blaadje staan*. Het valt trouwens te betreuren dat VDGW binnen de artikelen vaak weinig betekenisverwante woorden opneemt. Met het oog op o.a. het extramurale publiek had VDGW er mijns inziens goed aan gedaan hetzelfde systeem als HVD toe te passen, namelijk betekenisverwante woorden (synoniemen, antoniemen, hyperoniemen en hyponiemen) bij de alfabetisch gerangschikte trefwoorden op te nemen (cf. Hiligsmann 2005a, 31). Zodoende zou VDGW ook een onomasiologische functie vervullen en meer op taalproductie gericht zijn dan nu het geval is.

3.1.3. Voorbeeldniveau

In vergelijking met vorige uitgaven is het aantal vrije verbindingen die in het woordenboek als voorbeelden van een bepaalde woordbetekenis worden opgevoerd, sterk gereduceerd. Hetzelfde geldt voor citaten uit literair werk. Op die manier is – terecht – ruimte gecreëerd voor een uitbreiding van de beschrijving van idiomatische verbindingen (xiv).

Op voorbeeldniveau vindt men ook de vaste verbindingen die onderverdeeld worden in ‘collocaties, uitdrukkingen, formules en spreekwoorden’ (xxi). Er is vaak gewezen op het feit dat zo goed als alle woordenboeken op dit gebied

tekortschieten (cf. bv. De Kleijn 2003: 5). Ook in VDGW is de behandeling van zulke vaste verbindingen zeer onvolledig, met name de behandeling van werkwoordelijke verbindingen ('meestal bestaande uit een werkwoord en een zelfstandig naamwoord' (xxi)) en van lexicale collocaties ('meestal bestaande uit een zelfstandig naamwoord met een bepaling, veelal in de vorm van een bijvoeglijk naamwoord' (xxi)). Dat zullen NVT-gebruikers de redactie van VDGW zeker niet in dank afnemen. Twee voorbeelden ter illustratie; degene die te weten wil komen met welke werkwoorden het substantief *reis* kan worden gecombineerd, vindt in VDGW: *een reis maken, een reis ondernemen, op reis moeten/gaan, op reis zijn, een Keulse reis doen, een vergeefse reis doen, waar gaat de reis heen/waar is de reis naartoe?* en *de grote reis aanvaarden/aannemen*. De volgende, erg gebruikelijke werkwoordelijke verbindingen hadden mijns inziens ook op *reis* moeten staan: *een reis organiseren; annuleren; reserveren, boeken; een reis beginnen, beëindigen; onderbreken, afbreken; voortzetten; meemaken; iemand goede reis wensen; de reis gaat naar...; de reis brengt iemand naar....* Op woordenboek vermeldt VDGW *iets in het woordenboek opnemen* en *iets staat in het woordenboek*. *Een woordenboek maken, opstellen, schrijven; een woordenboek herzien; een woordenboek raadplegen; iets in het woordenboek opzoeken; in het woordenboek kijken* en *iets in het woordenboek vinden* vindt men niet in VDGW. In een productiewoordenboek dienen zulke werkwoordelijke verbindingen zeker ook op het substantief opgenomen te worden.

Een ander type voorbeeld betreft een beperkte groep niet-wederkerende werkwoorden waarvan de betekenis op de volgende manier kan worden versterkt: 'zich + X + werkwoord' (de betekenis luidt dan: 'zeer', 'erg', 'verschrikkelijk' + werkwoord), bv. *zich een bult lachen, zich een ongeluk werken, zich rot schrikken*. Zulke uitdrukkingen blijken zo goed als altijd op het versterkend element te staan, terwijl ze ook op het werkwoord zouden moeten staan. De (NVT-)gebruiker die de betekenis van een werkwoord wil versterken, zoekt dat soort informatie op bij het werkwoord. Enkele voorbeelden ter illustratie:

zich een ongeluk zoeken: op *ongeluk*, niet op *zoeken* (syn.: *zich een kriek zoeken*)

zich een kriek zoeken: op *kriek*, niet op *zoeken*

zich een ongeluk schreeuwen: op *ongeluk*, niet op *schreeuwen*

zich een ongeluk werken: noch op *ongeluk*, noch op *werken* (wel als definitie bij *kaanhalzen* en bij *mikmak*)

zich rot schrikken: op *rot*, niet op *schrikken*

zich het apelazarus/lazarus/leplazarus

lachen/lopen/schrikken/trekken/werken: op

apelazarus/lazarus/leplazarus, niet op de werkwoorden.

zich rot lachen/schrikken/vervelen/werken/ergeren: op *rot*, niet op de werkwoorden.

zich een rotje lachen/schrikken: op *rotje*, niet op *lachen, schrikken*.

3.1.4. Etymologie en datering

Bij ruim 46.000 ingangen is aan het einde van het artikel 'herkomstinformatie (etymologie) en eventueel een datering van het vroegste gebruik van het trefwoord in het Nederlands' (xxii) opgenomen. Zoals reeds gezegd, is voor die informatie een andere kleur gebruikt dan voor de rest van het artikel, wat de gebruiksvriendelijkheid volgens mij duidelijk bevordert.

3.2. *De grote Prisma Nederlands* (achtste druk, 2005)

Net als VDGW draagt ook de achtste druk van *De grote Prisma Nederlands* (voortaan *Prisma*) het keurmerk 'Officiële spelling' van de *Nederlandse Taalunie*.⁶ In 946 pagina's biedt het een ééntalig woordenboek dat zich in verschillende opzichten van veel woordenboeken onderscheidt. De macrostructuur is minder omvangrijk (50.000 trefwoorden) dan die van bv. het *Van Dale Groot woordenboek hedendaags Nederlands* (Van Sterkenburg 2002, 90.000 trefwoorden) en van *Kramers Woordenboek Nederlands* (Coenders e.a. 2002, 75.000 trefwoorden) (cf. Hiligsmann 2005a). Uit wat volgt, zal echter blijken dat de microstructuur van *Prisma* op bepaalde punten rijker is, waardoor het een uiterst geschikt instrument is voor NVT-leerders.

Naast het vet gezette trefwoord staat traditiegetrouw de grammaticale informatie (genus, meervoud, hoofdtijden, enz.) De cursief gezette betekenisomschrijvingen, die meestal kort en bondig zijn, worden voorafgegaan door een stip, wat de opzoekbaarheid ten goede komt. Niet bijzonder gebruikersvriendelijk is het feit dat niet elk trefwoord aan het begin van de regel staat.

Net als de meeste woordenboeken neemt *Prisma* vrij veel samenstellingen op. In tegenstelling tot andere woordenboeken worden veel doorzichtige samenstellingen (cursief en in een kleiner vet letterkorps) zonder betekenisomschrijving binnen een ingang genoemd onder de betekenis waaronder ze ressorteren. Bij de ingang *dienst* bv. worden voor de verschillende definities van het woord onder andere de volgende samenstellingen vermeld:

- *het dienen, werken als ondergeschikte*: dienstjaar, -knecht, -tijd, -verband.
- *het dienen als militair*: dienstbevel, -jaar, -plicht, -tijd, -weigeraar, -weigering.
- (*het verrichten van*) *ambtelijke werkzaamheden*: dienstauto, -brief, -ijver, -jaar, -reis, -rooster, -tijd, -woning, -zaak.
- *behulpzame daad*: dienstbetoon, -verlening; dienstensector

Daarnaast heeft de auteur van het woordenboek af en toe het eerste lid van samenstellingen als afzonderlijke ingang opgenomen. 'Het wordt dan gevolgd door de betekenis(sen) in samenstellingen en door een of meer voorbeelden daarvan' (5). Voorbeeld:

golf: • *van (water)golven*: golfbad, -berg, -dal, -kam, -vlag, -top • *golvend, gegolfd*: golfbeweging, -ijzer, -karton, -lijn, -plaat, -snee.

Hier valt echter een gebrek aan systematiek te betreuren. Het is mij immers niet duidelijk waarom de auteur de samenstellingen soms in een aparte ingang (cf. *golf*-) vermeldt en soms op het eerste samenstellende element (cf. *diens*), des te meer omdat enkele samenstellingen tevens als aparte ingangen worden opgenomen (bv. *diensjaar*, *diensplicht*, *diensverband*).

Bij adjectieven neemt *Prisma* eveneens samenstellingen op waarvan het eerste deel een versterkend betekenisaspect heeft en de meest prototypische bijwoorden met een versterkende betekenis. Bij *heet* bv. staan *bloed-*, *loei-*, *smoor-*, *snik-*, *stikheet*; bij *rijk* staan *puissant*, *stinkend rijk*, *rijk als Croesus*, *schat-*, *steenrijk*. Voor de woordenboekgebruiker, in het bijzonder de NVT-leerder, is dat type informatie erg nuttig. Het is namelijk onmogelijk om aan die informatie te komen als die niet op het niet-samengestelde adjectief wordt vermeld, tenzij er een cd-romversie van het woordenboek bestaat met een zoekfunctie die gebruik maakt van jokers, wat niet het geval is voor *Prisma*.

Ook in een ander opzicht is *Prisma* een degelijk woordenboek voor NVT-leerders. Immers: '[b]ijzondere aandacht is besteed aan de taalkundige en zakelijke samenhang van de woorden' (7). Op het trefwoord zelf (bv. *koe*) worden kenmerkende zelfstandige naamwoorden (*stier*, *kalf* (*pink*, *vaars*); *pens*, *net-*, *boek-*, *lehmaag*, *uiers*, *biest*, *blaar van koe*), werkwoorden (*de koe bolt* (*stiert*, *is bollig*, *tochtig*), *graast*, *kalft*, *loeit*, *staat droog*; *koeien melken*) en bijvoeglijke naamwoorden (*bonte* (*rood-*, *zwartbonte*), *brulzieke*, *guste* (*vare*) *koeien*) opgesomd waarmee het vaak gecombineerd wordt. Op die manier kan de gebruiker inzicht krijgen 'in de zakelijke omgeving van het trefwoord en in zinrijke combinaties met andere woorden' (7). In dit opzicht scoort *Prisma* een stuk beter dan de meeste (hand)woordenboeken op de markt. Verhoudingsgewijs kan het voor een redelijk aantal substantieven zelfs de vergelijking met *De Kleijn* (2003) doorstaan.

De uitspraak, die 'bij benadering in niet-fonetisch schrift weergegeven' wordt (6), wordt uitsluitend in twijfelgevallen vermeld. Voorbeelden: *dossier* [dosjee], *recital* [riesaitul]. Ook wordt op het niveau van het trefwoord de beklemtoonde lettergreep onderstreept. Bij afkortingen waar elke letter apart wordt uitgesproken, bv. *CBS*, *cd*, *vwo*, wordt eigenaardig genoeg geen accentuering vermeld. Zulke woorden krijgen allemaal het woordaccent op de laatste letter(greep).

Prisma biedt in de regel korte, heldere definities. Soms zijn bepaalde definities echter circulair, bijvoorbeeld *klapper* '(...) opbergmap, ordner'; *ordner* 'opbergmap, klapper voor papieren'; *opbergmap* wordt niet eens als lemma opgenomen. Verder heb ik ook een paar weinigzeggende, onnauwkeurige betekenisomschrijvingen aangetroffen: *forel* 'een riviervis', *snoek* 'een zoetwatervis', *zalm* 'een zee- en riviervis'. Met dit soort definities is de woordenboekgebruiker weinig gebaat. Om te weten te komen wat het verschil is tussen die drie vissoorten zal hij/zij naar een ander woordenboek moeten grijpen. Onnauwkeurige definities vindt men bv. op *vierkamp* (wedstrijd in 4 onderdelen) en op *tienkamp* (individuele atletiekwedstrijd in 10 onderdelen, decatlon). Op *decatlon* staat de synoniemdefinitie 'tienkamp'. Het was zeker niet overbodig geweest de 4 respectievelijk 10 onderdelen op te sommen.

Ten slotte dient ook vermeld te worden dat *Prisma* minder aandacht besteedt aan het Nederlands in België dan de twee andere woordenboeken. En als het een Belgisch-Nederlands woord opneemt, dan gebeurt dat niet altijd even accuraat: naast *assisenhof* en *goesting* staat – terecht – het label <in België>, *beenhouwer* daarentegen krijgt geen label naast zich.

3.3. Het *Van Dale Praktijkwoordenboek Nederlands* (eerste druk, 2005)
Het *Van Dale Praktijkwoordenboek Nederlands* (voortaan VDPN) maakt deel uit van een nieuwe reeks die ‘is bedoeld voor de professional in de breedste zin van het woord’ (5). De 60.000 trefwoorden van VDPN komen uit ‘de rijke verzameling woorden, uitdrukkingen en voorbeeldzinnen van de Van Dale databank’ (5). Hierbij is in de eerste plaats aandacht besteed aan nieuwe woorden en woorden op zakelijk gebied, o.a. woorden uit domeinen zoals (office)management, communicatie, ICT en economie, waardoor VDPN ‘een grote hulp (is) bij het lezen van teksten zoals (vak)tijdschriften, brieven, dossiers en internetsites’ (5). Het woordenboek is eveneens gericht op taalproductie: achter in VDPN staan twaalf voorbeelden van zakenbrieven. Ook bijzonder nuttig voor NVT-gebruikers zijn de informatiekaders over business (bijvoorbeeld, soorten aandelen, soorten obligaties, vormen van e-commerce), de kaders met taaltips (bijvoorbeeld aanhef, beleedheidsvorm, feestdag, jij-jouen, trema, tv-programma, uitgaan, vakantie) en de kaders met informatie over een honderdtal landen (officiële naam, naam van de inwoner, bijvoeglijk naamwoord, hoofdstad, munt, werelddeel, internationaal toegangsnummer).

De structuur van het woordenboekartikel, die overeenkomt met die van andere woordenboeken (trefwoord, grammaticale informatie, betekenis(sen), synoniemen/antoniemen, uitdrukkingen en woordcombinaties), wordt verduidelijkt door het gebruik van de blauwe kleur voor de definities. Dit werkt de opzoekbaarheid in de hand. De definities zijn over het algemeen helder en duidelijk geformuleerd. In vergelijking met *Prisma* worden *forel*, *snoek* en *zalm* keurig gedefinieerd. Jammer is echter dat er in de definities soms moeilijke(re) termen staan dan het te definiëren woord zelf: als iemand *snoek* opzoekt, dan is de kans niet gering dat hij ook termen zoals ‘vraatzuchtig’ en ‘roofvis’ zal moeten opzoeken. Naar ‘roofvis’ zal hij in VDPN tevergeefs zoeken.

Indien dat van toepassing is, staat er in een rechthoek meteen na het trefwoord een verwijzing naar een informatief kader dat over het algemeen zeer nuttig is: op *preferent* en op *toonder* wordt bijvoorbeeld naar *aandeel* verwezen. Dit is evenwel niet systematisch gebeurd: op *prioriteitsaandeel*, *cumulatief (preferent aandeel)* en op *certificaat (van aandeel)* wordt er bijvoorbeeld niet naar *aandeel* verwezen, terwijl die termen gedefinieerd worden in het informatieve kader. Bovendien worden er op het trefwoord *aandeel* zelf andere definities gegeven dan in het informatieve kader.

cumulatief preferente aandelen: ‘aandelen waarvan de houders bij de uitbetaling van dividend uit eerdere jaren, voorrang hebben boven de andere aandeelhouders’ (definitie opgenomen op het trefwoord *aandeel* en op het trefwoord *cumulatief*).

cumulatief preferent aandeel: ‘aandeel waarop met voorrang dividenduitkeringen worden gedaan en waarop het recht op dividend zelfs blijft bestaan in jaren dat er ten gevolge van verliezen geen dividend kan worden uitgekeerd, ook wel *cumpref* genoemd’ (definitie opgenomen in het informatieve kader over *aandeel*).

Wat hier meteen opvalt, is de minder toegankelijke en heldere definitie in het kader in vergelijking met de definitie binnen het artikel. In het kader over vormen van *e-commerce* (op 242) worden bijvoorbeeld de volgende termen gedefinieerd: *business-to-business*, *business-to-consumer*, *business-to-employee*, *e-sourcing*, *e-tailing*. Op de trefwoorden *business-to-business* en *business-to-consumer* (157) wordt er niet naar dat kader verwezen en staat er een andere definitie dan in het kader. De drie andere termen staan uitsluitend in het kader en worden niet eens als aparte ingangen opgenomen. In VDPN is dit schering en inslag. Van iemand die niet weet wat *e-sourcing* is, wordt blijkbaar verwacht dat hij zelf op het idee komt om op *e-commerce* te gaan kijken om de gezochte informatie te vinden. Hier had de redactie duidelijk meer zorg aan moeten besteden.

In vergelijking met *Prisma* is de microstructuur van VDPN iets minder rijk. Gemiddeld neemt VDPN (soms veel) minder vaak voorkomende woordcombinaties op dan *Prisma*, waardoor het voor de extramurale neerlandistiek toch iets minder geschikt is. Van de 26 bovengenoemde kenmerkende zelfstandige naamwoorden, werkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden die in *Prisma* op *koel* staan, neemt VDPN er slechts 3 op: *een koe melken*, *een tochtige koe*, *een zwart-bonte koe*. Wat uitdrukkingen en spreekwoorden betreft, zijn de twee woordenboeken over het algemeen aan elkaar gewaagd.

Ten slotte: op de gratis cd-rom staat de volledige tekst van het woordenboek, met uitzondering van de informatieve kaders. Een pluspunt is dat het mogelijk is het opgezochte lemma te laten uitspreken. Bijkomende functies, zoals de ‘zoeken binnen artikelen’- en ‘zoek op woord(vormen)’-functies, zouden echter welkom zijn.

Conclusie

Al met al mogen de vier besproken naslagwerken, ondanks de gesignaleerde tekortkomingen, niet ontbreken in de bibliotheek van elke extramurale universiteit met Nederlands als hoofd- of bijvakstudie. Dit geldt uiteraard vooral voor *het Groene Boekje* en VDGW. NVT-leerders, met name beginners en halfgevoerden, zullen meer hebben aan *Prisma*, onder andere dankzij de vele vaste verbindingen en de vele kenmerkende zelfstandige naamwoorden, werkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden, en aan VDPN, onder meer dankzij de informatieve kaders, met name over zakelijk taalgebruik.

Noten

- 1 Zie ook de kroniek van de taalkunde 2004/2005 op p. 61–62.
- 2 Bij het redigeren van deze bijdrage zijn de nieuwe spellingregels toegepast. Alles bij elkaar is de spelling van uitgerekend drie woorden aangepast. Met de voorbeelden ter illustratie van de nieuwe spellingregeling is bij beze berekening vanzelfsprekend geen rekening gehouden.
- 3 Alle spellingregels worden toegelicht in de Leidraad van de Woordenlijst. Voor uitgebreide informatie verwijs ik ook naar De Schryver (2005) en naar de reeks bijlagen die de Standaard in oktober en november 2005 heeft uitgegeven.
- 4 Dit keurmerk geeft echter alleen uitsluitel over de schrijfwijze van de trefwoorden. Het slaat bv. niet op het genus van zelfstandige naamwoorden en op de vervoeging van werkwoorden. Dit is nog eens duidelijk gebleken toen bekend raakte dat een deel van de veertiende druk van het *Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse taal* 'geë-maild' als voltooid deelwoord van *e-mailen* opgeeft in plaats van het officiële 'ge-e-maild'. Deze fout werd 'pas opgemerkt toen de drukpersen al draaiden. We hebben de fout zo snel mogelijk gecorrigeerd. Maar de al gedrukte oplage konden we niet vernietigen, net zo min als we de bezitters kunnen schade-loosstellen die een exemplaar met fout bezitten', aldus Rik Schutz, de uitgever van Van Dale (geciteerd door Schelstraete 2005). Zie ook noot 6.
- 5 Op bovengenoemd bezwaar is al uitgebreid ingegaan naar aanleiding van het systematisch behandelen van voor- en achtervoegsels in de twaalfde, herziene druk van VDGW (zie bv. Hiligsmann 1995).
- 6 Bij het doornemen van Prisma is gebleken dat het voltooid deelwoord van *e-mailen* niet hetzelfde is als in de Woordenlijst. Er staat abusievelijk *geë-maild* in plaats van *ge-e-maild*. Zie ook noot 4.

Besproken boeken

- ABELING, A.: *De grote Prisma Nederlands*. Utrecht, Uitgeverij Het Spectrum. Achtste druk, 2005. € 16.
- BOON, T. DEN & D. GEERAERTS (RED.): *Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Utrecht/Antwerpen, Van Dale Lexicografie. Veertiende, herziene uitgave, 2005. € 169.
- Het Groene Boekje*. *Woordenlijst Nederlandse Taal*. Tiel/Den Haag, Lannoo Uitgeverij/Sdu Uitgevers 2005. € 19,95.
- VAN DALE LEXICOGRAFIE: *Van Dale Praktijkwoordenboek Nederlands*. Utrecht/Antwerpen, Van Dale Lexicografie. Eerste druk, 2005. € 37,50.

Bibliografie

- DANIËLS, W.: 'De kunst van het aanmodderen. Het nieuwe Groene Boekje'. *Onze Taal* 74, II, 298–301 (2005).
- DE SCHRYVER, J.: *Spelling 2005. De veranderingen*. Kuntich, Goudriaan Talenservice, 2005.
- De Standaard*, Bijlagen over de nieuwe spelling, oktober/november 2005.
- HILIGSMANN, PH.: 'Het "systematisch behandelen van voor- en achtervoegsels", in Van Dale'. *Neerlandica Wratislaviensis*, Vol. VIII, Wrocław, 1995, 157–164.

- HILIGSMANN, PH.: 'Enkele recente woordenboeken Nederlands onder de NVT-loep'. *Neerlandica Extra Muros* 43, 1, 27–38, (februari 2005)a.
- HILIGSMANN, PH.: 'Naar een nieuwe definitie van 'definitie'?'. Ph. Hiligsmann e.a. (red.), *Neerlandistiek in Frankrijk en in Franstalig België/Les études néerlandaises en France et en Belgique francophone*. Academia-Bruylant/Presses universitaires de Louvain, 2005b, 301–315.
- HILIGSMANN, PH., G. JANSSENS, S. THEISSEN & P. VAN DER WIJST: *De nieuwe spelling van het Nederlands en de Franstalige leeders*. Luik, Service de langue néerlandaise - Université de Liège, 1996.
- KLEIJN, P. DE: *Combinatiewoordenboek van Nederlandse substantieven met hun vaste verba*. Amsterdam, Rozenberg Publishers, 2003.
- SCHELSTRAETE, I.: 'Keurmerk Taalunie biedt geen garantie'. *De Standaard*, 31 november 2005.
- THEISSEN, S.: 'De zoekmachine Google en de zelfstandige naamwoorden met een dubbel *de-/het*-genus'. *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 115,1, 113–133 (2005).

..... *Kroniek van de taalkunde*
2004/2005

*De nieuwe spelling*¹

Oktober 1891 verscheen in het tijdschrift *Vragen van den dag* een artikel over spelling. Het artikel heette 'Onze lastige spelling; een voorstel tot vereenvoudiging', en de auteur was een zekere R.A. Kollewijn, leraar aan een Amsterdamse HBS. In dat artikel betoogde hij dat de toen gangbare spelling, van De Vries & Te Winkel uit 1863, nutteloos moeilijk was en niet zelden op willekeur berustte. Hij stelde daarom enkele vereenvoudigingen voor, zoals *stenen* en *heren* voor *steen* en *heeren*, zo in plaats van *zoo*, en *mens* en *vis* in plaats van *mensch* en *visch*. Ook wilde hij het schrijven van naamvalsvormen die in gesproken taal niemand zei, voortaan achterwege laten: *zijn*en *broer*, *mijn*en *moeder*. Dat artikel van Kollewijn uit 1891 heeft veel teweeggebracht. Al in 1893 werd er een vereniging opgericht 'tot vereenvoudiging van onze spelling en schrijftaal'. Velen uit het onderwijs, uit de wetenschap en de literatuur, zijn lid geweest van deze vereniging, of gebruikten in hun publicaties de 'Kollewijnse spelling'.

Niet iedereen was gelukkig met de voorgestelde spellingveranderingen. In de eerste decennia van de 20ste eeuw schreven zowel de voor- als de tegenstanders een massa artikelen, brochures en boeken om hun standpunten kracht bij te zetten. Het ging er soms heftig toe, zoals blijkt uit boektitels als *De averechtsche geestesrichting der zoogenaamde 'nieuwlichters' op allerlei gebied; in het bijzonder die der Kollewijners en hun verderfelijke invloed op onderwijs, taal en volk* (E. van Dieren 1917), en *Taalbederf door de school van Kollewijn* (J. Wille 1935). Toch, hoezeer de tegenstanders zich ook roerden, gaandeweg tekende zich een maatschappelijke consensus af om de voorstellen van Kollewijn in te voeren. Niet in de laatste plaats door de steun van toonaangevende figuren als C.G.N. de Vooys, P. Gerlach Royen, E. Kruisinga en C.B. van Haeringen.

Na een voorproefje in de jaren dertig door toedoen van Marchant werd de spellingverandering uiteindelijk ingevoerd in 1946 (België) en 1947 (Nederland) en bekendgemaakt door het eerste *Groene Boekje* (1954). Deze verandering betreft grotendeels de voorstellen van Kollewijn uit 1891. Maar Kollewijn zelf heeft dit niet meer meegemaakt; hij overleed in 1942.

Had Kollewijn gelijk? Daarover zal men wel altijd van mening blijven verschillen. Maar een feit is dat zijn voorstellen brede maatschappelijke steun kregen uit allerlei sectoren, dat tal van toonaangevende figuren uit de taalweten-

schap en de literatuur de voorstellen onderschreven, dat de voorstanders al decennia lang in de praktijk ervaring opdeden met de vernieuwing (en sommige details in de plannen bijstelden), en dat het van 1891 tot 1946/1947 heeft geduurd voordat ze officieel ingevoerd konden worden. Dat geeft te denken.

Nadien is er eigenlijk vanuit de samenleving nooit meer zo'n roep om spellingverandering geweest. Hooguit was er in de jaren zestig en zeventig een kleine groep die een vergaande fonetische spelling voorstond, met onder andere de 'Vereniging voor wetenschappelijke Spelling' (*sosjale joenit, kommunikaatsie*), maar buiten J. Berits en P.C. Paardekooper heeft deze mini-beweging niemand kunnen aanspreken.

De roep om spellingverandering is verstomd. Des te opmerkelijker dat de Taalunie, nu niemand erom vraagt, in 1995 en 2005 met veranderingen afkomt. Zie voor de concrete wijzigingen de websites van de Taalunie, van Van Dale BV en van Onze Taal. De jongste veranderingen worden dan ook door niemand verdedigd, behalve door enkele personen die zelf nauw betrokken waren bij het nieuwe *Groene Boekje*. Zoals H. Verkuyl (lid van de commissie), die in een artikel in de *NRC* stelt dat het slechts gaat om minimale veranderingen (maar dat argument kan men ook omdraaien: was de verandering dan wel nodig?), en dat er nieuwe woorden in het *Groene Boekje* moesten opgenomen worden (terecht, maar de kritiek betreft juist al die reeds lang bestaande woorden die men ook weer is gaan veranderen). Of de stukken van Ludo Permentier, verbonden aan *De Standaard* (en ook opsteller van de 'Leidraad') die begrip heeft voor alle commotie maar toch om pragmatische redenen voor eendracht pleit: een gotspe als men bedenkt dat nu juist *De Standaard* van 1954 tot 1995 voor tweedracht zorgde met zijn afwijkende 'progressieve' spelling, een situatie die een belangrijke factor geweest is bij de spellingverandering van 1995.

Een aantal Nederlandse kranten en uitgeverijen wenst niet mee te doen met de jongste spellingverandering. Waarschijnlijk zal dit verzet wegebben. Zorgelijker is dat de Taalunie en haar adviseurs zo totaal geen zicht blijken te hebben op wat de samenleving wenst en niet wenst. Daar zijn we nog niet van af.

De enigen die boter braaien uit al deze ellende, zijn enkele uitgevers van woordenboeken en spellinggidsen. Van Dale bijvoorbeeld, die niet toevallig juist nu uitkomt met zijn 14de en 'herziene' uitgave, onder hoofdredactie van Ton den Boon en Dirk Geeraerts. Uiteraard in de 'nieuwe spelling', en met wat nieuwe woorden vermeerderd, maar het merendeel van de gebruikers kan evengoed (en voor veel minder geld) zijn vorige editie behouden en voor de spelling het nieuwe *Groene Boekje* kopen. De enige echte vooruitgang is dat nu een cd-rom wordt bijgeleverd. Vroegere cd-roms van Van Dale, daar moest je je op abonneren; die werden na een jaar automatisch geblokkeerd, en alleen à raison van een fors bedrag kreeg je dan een nieuwe cd-rom met precies hetzelfde erop. Aan die geldklopperij is nu tenminste een eind gekomen.

Historische taalkunde

Gelukkig is het meeste nieuws aangenamer. Bijvoorbeeld het verschijnen van Nicoline van der Sijs' boek *Taal als mensenwerk; het ontstaan van het ABN*. Het heeft al veel aandacht gekregen, en terecht. Het is een monumentaal werk over de wording van de Nederlandse standaardtaal, vooral in de 16de en 17de eeuw, maar ook de latere eeuwen komen aan bod. Van der Sijs heeft een gelukkige combinatie kunnen maken van enerzijds een leesboek voor een ruime kring van geïnteresseerde lezers en anderzijds een wetenschappelijke degelijkheid en volledigheid (inclusief een massa noten en een goede bibliografie) die het werk ook bruikbaar maken als naslagwerk bij het onderzoek naar taalgeschiedenis.

Juist daarom is het een beetje jammer dat ze zich niet beperkt heeft tot een boeiende synthese van wat in de vakliteratuur bekend is. Me dunkt, dat was al veel geweest. Maar nee, het boek gaat zwaar gebukt onder enkele standpunten die allerm minst algemeen gedeeld worden. In de eerste plaats de visie, prominent verwoord in de titel, dat de wording van de standaardtaal bovenal 'mensenwerk' geweest is, het product van welbewust sturen en ingrijpen van grammatici en andere taalbouwers. Vervolgens, dat de invloed van de Statenvertaling (1637) veel minder geweest is dan men denkt; dat de invloed van het zuidelijke Nederlands, met name door de immigratie van de 16de en 17de eeuw, weinig voorstelt, en ten slotte, waar nog niemand op gewezen heeft, dat er belangrijke 'Duitse' invloeden geweest zijn.

Bij alle waardering en bewondering die het boek verdient, overtuigen die standpunten niet echt. In enkele recensies zijn al ernstige bedenkingen geuit bij haar mening over de rol van het zuidelijke Nederlands, van de Statenvertaling en het Duits. Een wellicht onbesuisd te noemen knuppel in het hoenderhok mag dergelijke tegenwerpingen verwachten, al met al kan onze kijk op de taalgeschiedenis er enkel bij winnen als de specialisten zich genoodzaakt zien hun standpunten met meer feiten en meer klaarheid onder woorden te brengen.

Zelf heb ik het meest moeite met haar visie op de rol van grammatici door de eeuwen heen. Ik denk dat die rol erg bescheiden is. Soms schrijven grammatica's iets voor, en we zien dat het nu gangbaar is in de standaardtaal, en dan zegt Van der Sijs: kijk, een voorbeeld van de invloed van grammatici. Ik bestrijd dit soort logica: menigmaal schreven grammatici iets voor dat de taalgemeenschap toch al zei, of wat men zonder grammatici ook wel was gaan zeggen: uit het feit dat in de 17de eeuw iemand iets dicteert en dat het in de 20ste eeuw zo gebeurt, kan je geen 'invloed' afleiden. Maar nog veel erger vind ik het omgekeerde: minstens zo vaak schreven vroegere grammatici iets voor dat helemaal niet aansloeg. Van der Sijs geeft in haar boek met ontroerende maar wel wat naïeve eerlijkheid honderden voorbeelden. Nee, in die gevallen kun je natuurlijk niet van invloed spreken. Ik vind dat je, met terugwerkende kracht, *dus* ook in die andere gevallen niet van 'invloed' mag spreken. Op de manier van Van der Sijs is het niet moeilijk om aan te tonen dat ik in de 20ste eeuw, ja tot ver in de 21ste eeuw, een 'invloedrijk' persoon geweest ben.

Dit zijn, alles bijeen, dus wel wat meer dan schoonheidsfoutjes. Voor de vakman en vakvrouw wankelt daarmee het hele boek. Wat allemaal niet wegneemt dat het toch een knappe prestatie is, en dat, als hierdoor ook buiten de

kring van specialisten gelezen wordt over onze taalgeschiedenis, dat een mooi ding is.

Van Dale BV heeft ook Nicoline van der Sijs' *Groot Leenwoordenboek* uitgegeven. Uit niets blijkt, persbericht, achterflap, inleiding noch voorwoord, dat we dit boek al hadden. Het is niks anders dan haar in 1996 bij de Sdu al verschenen *Leenwoordenboek*. Of eigenlijk minder dan dat: enkele hoofdstukken zijn weggeknipt en op een bijgeleverde cd-rom gezet. Een smakeloze uitgeverstruc dus, waar we verder geen woorden aan vuil zullen maken.

De geschiedenis van onze taal mag zich, ik heb het al eerder geschreven, in een grote belangstelling verheugen. Jammerklachten over de droeve staat van de historische taalkunde worden in ieder geval tegengesproken door de jaarlijkse productie van historische studies, inleidingen en naslagwerken. Zo bijvoorbeeld het mooie boek van Guy Janssens en Ann Marynissen, *Het Nederlands vroeger en nu*. In feite is deze uitgave van 2005 een tweede druk na verschijnen in 2003 (en dat staat ook netjes voorin vermeld), maar eerlijk gezegd; nu pas heeft het boek de vormgeving die het verdient. De editie van 2003 was slordig en goedkoop uitgegeven. Dat is nu allemaal heel veel beter.

Wat in deze kroniek verder niet mag ontbreken, is de vermelding van *Spraakmakend Nederlands*, van Wim Daniëls. De Stichting Ons Erfdeel heeft, intussen vele jaren geleden, het handige boekje van Omer Vandeputte op de markt gebracht: *Nederlands; het verhaal van een taal* (titel later gegapt door Jan W. de Vries en R. Willemysns voor een ander boek). De grote verdienste van dat boekje was dat het nu eens echt 'in een notendop' iets vertelde over de Nederlandse taal, in de eerste plaats voor buitenlanders, en dat Ons Erfdeel ook een Franse, Duitse en Engelse editie leverde, later uitgebreid met edities in nog andere talen. Ik heb het dikwijls aan buitenlanders cadeau gedaan. In de loop der jaren is het boekje van Vandeputte verschillende keren herzien en geactualiseerd. Maar Ons Erfdeel vond dat er maar eens een geheel nieuw boekje geschreven moest worden, en dat is nu gedaan door Wim Daniëls, in principe volgens dezelfde formule. Intussen is ook al de Engelse, de Franse en de Duitse editie beschikbaar.

De nieuwe Bijbelvertaling

Najaar 2004 verscheen de nieuwe Bijbelvertaling, een nooit eerder vertoond samenwerkingsproject van Nederlandse en Vlaamse protestantse en katholieke instellingen, waaraan een keur van vertalers, theologen, taalkundigen en proeflezers uit noord en zuid hebben meegewerkt. Evenals trouwens de eenmansvertaling door P. Oussoren (de 'Naardense Bijbel'). Een en ander heeft aanleiding gegeven tot allerlei publicaties over vertalingen in het algemeen, Bijbelvertaling in het bijzonder, en de invloed van de bijbel op de taal. Daarvan noemen we hier *Leeg en IJdel; de invloed van de bijbel op het Nederlands*: opstellen van een tiental kenners over aspecten van de relatie tussen taal en bijbel. Het behoeft niet te verbazen dat Van der Sijs hier andermaal de rol van de Statenver-

taling als heel klein voorstelt, maar overtuigender stukken zijn bijvoorbeeld die van Marijke Mooijaart over bijbelse sporen in de woordenschat, namen in Bijbelvertalingen (door Henk Heikens) en ‘protestantse versus katholieke woorden’ (door Cor van Bree).

Woordenboeken en taalkundige atlassen

In 2005 is ook, geheel volgens de planning, deel 2 verschenen van het *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands (F-Ka)*. Vorig jaar heb ik, heel enthousiast, in deze kroniek over deel 1 geschreven, en ik ben even enthousiast over deel 2, maar hoeft dat hier niet allemaal te herhalen.

Andere opmerkelijke woordenboeken die ik graag uitvoeriger zou bespreken maar nu toch minstens even genoemd wil hebben, zijn Frans Debrabandere zijn *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek* (vier jaar geleden verscheen al zijn *West-Vlaams etymologisch woordenboek*), het *Woordenboek van het Frans-Vlaams* van Cyriel Moeyaert en Dick Wortel, *Van aalmoes tot Zwitserse garde* van Bart Mesotten (‘etymologie en betekenis van duizend woorden rond religie’), en het *Beroepsnamenboek; beroepsaanduidingen voor 1900 in Nederland en België*, van J.B. Glasbergen.

En dan hebben we het nog niet eens over de SAND en de MAND gehad. Al enkele jaren vernemen we berichten over de samenstelling van een syntactische en een morfologische atlas van de Nederlandse dialecten, min of meer als pendant van de *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* van C. De Wulf, J. Goossens en J. Taeldeman. Van die fonologische atlas, die we voortaan maar de FAND zullen noemen, uitgegeven door de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde Gent, waren al eerdere delen verschenen (I: korte vocalen; II: gerekte vocalen; III: lange vocalen en diftongen), en onlangs is nu het vierde en laatste deel verschenen (IV: consonanten).

Van de morfologische atlas (MAND) en de syntactische atlas (SAND) is nu elk het eerste deel verschenen. De opzet is een beetje anders dan die van de FAND, er is ook een andere uitgever (Amsterdam University Press) en men heeft de keuze uit de Nederlandstalige en de Engelstalige editie. Het eerste deel van de MAND behandelt meervoudsvorming van het zelfstandige naamwoord, verkleinwoorden en een reeks genuskwesties. Het eerste deel van de SAND is gewijd aan voegwoorden, een aantal pronominale kwesties, en allerlei vooropplaatsingen. Anders dan in de fonologische atlas, waar men kon streven naar een zekere ‘volledigheid’, zullen de MAND en nog sterker de SAND een keuze van onderwerpen aan de orde stellen. Maar niemand kan ontkennen dat de reeds geboden kaarten stuk voor stuk bijzonder interessant zijn.²

Taalhulde

In 1996 begon het tijdschrift *Nederlandse Taalkunde* te verschijnen, product van een fusie tussen *Spektator*, *Forum der Letteren* en *De Nieuwe Taalgids*. Inmiddels zijn we aan de tiende jaargang, en het is in die tien jaar een succesvol, bloeiend

en toonaangevend tijdschrift geworden. Ter gelegenheid van dit tienjarig bestaan heeft de redactie een themanummer (dubbelnummer) uitgebracht waarvoor een aantal auteurs werd uitgenodigd om samenvattende, terugblikkende en vooruitkijkende overzichtsartikelen te schrijven: Arie Verhagen over ‘constructiegrammatica en “usage based” taalkunde’, Hans Broekhuis over generatieve syntaxis, Georges de Schutter over syntactische dialectgegevens (SAND) in het spanningsveld tussen taaltheorie en taalgeografie, Harry van der Hulst over fonologie, Hans den Besten en Frans Hinskens over soorten Nederlands, etnolecten en dochtertalen van het Nederlands, Fred Weerman over taalverandering vanuit generatief oogpunt, en niet te vergeten twee opiniërende bijdragen, van Reinier Salverda over ‘Hoe goed is de Nederlandse taalkunde?’, en Matthias Hüning over ‘de toekomst van Nederlandse Taalkunde’. Voor zowel het lustrum als deze lustrum-aflevering verdient de redactie een felicitatie.

Tot slot noem ik hier traditiegetrouw enkele hulde-albums. Prędota (Wrocław) kreeg bij zijn zestigste verjaardag een *Thesaurus polyglottus et flores quadrilingues* aangeboden, met opstellen in verschillende talen, waaronder ook een en ander over de Nederlandse taalkunde. Dan is er de bundel die Willy Pijnenburg kreeg bij zijn afscheid van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie te Leiden: *Gehugdic sis sammungun thinro*. Nee, in het bedenken van titels zijn redacteurs van huldebundels niet zo sterk. Maar de bundel zelf, evenals die voor Prędota mag er wezen. En dat geldt ook voor *Taal als levenswerk; aspecten van de Nederlandse taalkunde*, waar niets in de titel of ondertitel erop wijst dat het een huldebundel is voor Nicoline van der Sijs bij haar vijftigste verjaardag, maar wat een mooi boek is met veel interessante bijdragen.

Noten

- 1 zie ook Philippe Hiligsmann, ‘Het Groene Boekje en enkele woordenboeken in een nieuw (spelling)jasje gestoken’, p. 45–60.
- 2 zie ook de bespreking van SAND en MAND door Matthias Hüning in *Neerlandica Extra Muros* 44, 1, 57–61 (februari 2006).

Besproken publicaties

- DANIÉLS, WIM: *Spraakmakend Nederlands*, Ons Erfdeel vzw, 2005, 80 blz. ISBN 90 75862 71 7. circa € 10 (afhankelijk van waar het naartoe gestuurd moet worden), bestellingen bij Ons Erfdeel, Murissonstraat 260, B-8930 Rekkem, België, tel. 0032-56-41 12 01, e-mail: adm@onserfdeel.be.
- DEBRABANDERE, FRANS: *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek*. Amsterdam/Antwerpen, L.J. Veen, 2005, gebonden, 456 blz.. ISBN 90 204 0364 8. circa € 25.

- DE WULF, C., J. GOOSSENS EN J. TAELEMAN: *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* van, deel IV, uitg. Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde Gent, tel. 0032-9-265 93 40, e-mail: secretariaat@kantl.be. ISBN 90 72474 61 9. € 110.
- ENGELSMAN, JAAP, JOEP KRUIJSEN ET AL: *Taal als levenswerk, aspecten van de Nederlandse taalkunde*, Den Haag, Sdu, 2005, 224 blz. ISBN 90 12 10807 1. € 19,95.
- GLASBERGEN, J.B.: *Beroepsnamenboek, beroepsaanduidingen voor 1900 in Nederland en België*, Amsterdam/Antwerpen, L.J. Veen, 2004, gebonden, 575 blz. ISBN 90 204 0459 8.
- JANSSENS, GUY EN ANN MARYNISSEN: *Het Nederlands vroeger en nu*, Leuven, Acco, paperback, 276 blz. ISBN 90 334 5782 2. € 34.
- KIEDRON, S EN A. KOWALSKA-SZUBERT: *Thesaurus polyglottus et flores quadrilingues*, Wrocław, 2004, gebonden 784 blz. ISBN 83 7432 000 1.
- MESOTTEN, BART: *Van aalmoes tot Zwitserse garde*, uitg. Altiora Averbode, postbus 54, B-3271, Averbode, 013/78 01 81, e-mail: jos.bielen@verbode.be, gebonden, 670 blz.. ISBN 90 317 2174 3.
- MOEYAERT, C.: *Woordenboek van het Frans-Vlaams*, bewerkt door Dick Wortel, Leuven, Davidsfonds/Literair z.p. z.j. [2005]. ISBN 90-6306-527-2. € 34,50.
- PHILIPPA, MARLIES EN F. DEBRABANDERE EN A. QUAK (RED.): *Etymologisch woordenboek van het Nederlands, deel 2 (F-Ka)*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2005, gebonden, 659 blz. ISBN 90 5356 746 1. € 55.
- SIJS, NICOLINE, VAN DER: *Taal als mensenwerk, het ontstaan van het ABN*. Den Haag, Sdu, 2004, gebonden, 718 blz., ISBN 90 121 0587 0. € 54,50.
- SIJS, NICOLINE, VAN DER: *Van dale Groot Leenwoordenboek*. Utrecht, Van Dale BV, gebonden, 684 blz., ISBN 90 6648 0270. € 55.
- SIJS, NICOLINE, VAN DER (RED.): *Leeg en ijdell, de invloed van de bijbel op het Nederlands*. Den Haag, Sdu, 2005, paperback, 200 blz. ISBN 90 12 10740 7. € 20.
- QUAK, AREND EN TANNEKE SCHOONHEIM (RED.): *Gehugdic sis samnungun thinro, liber amicorum W.J.J. Pijnenburg*, z.p. 2005, 470 blz. ISBN 90 5179 231 x.
- Het Groene Boekje. Woordenlijst Nederlandse Taal*. Tielt, Lannoo en Den Haag, Sdu, 2005. ISBN 90 12 10590 0. € 19,95.
- Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse taal*, 14e, herziene uitgave, door C.A. den Boon en D. Geeraerts, Utrecht/Antwerpen, Van Dale Lexicografie, 2005. ISBN 90 6648 427 6. € 185.
- MAND, *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*, ed. Georges De Schutter et al., deel I, uitg. Amsterdam University Press 2005. ISBN 90 5356 697 x. € 95. (Engelse editie: € 120).
- SAND, *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*, ed. Sjeff Barbiers e.a., deel I, Amsterdam University Press 2005. ISBN 90 5356 702 x. € 95. (Engelse editie: € 120).
- Nederlandse Taalkunde* 10 (2005), afl. 3/4, themanummer Confrontaties en perspectieven, Nederlandse Taalkunde in bedrijf, Van Gorcum, ISSN 1384-5845.

..... *De demythologisering van een
nationaal icoon.
Rembrandt in 2006 deel I
Kroniek cultuur en maatschappij*

Rembrandt werd 400 jaar geleden op 15 juli 1606 in Leiden geboren en dat wordt in 2006 in Nederland herdacht met tal van grote en kleine tentoonstellingen en boeken. In de negentiende eeuw begon de niet aflatende stroom publicaties over de schilder. Zoals iedere grote acteur een keer Hamlet wil spelen, zo heeft iedere zichzelf respecterende kunsthistoricus zich wel eens aan Rembrandt gewaagd. Voor sommigen lijkt de schilder bijna een obsessie te zijn geworden. Ernst van de Wetering stopt nu al decennia lang al zijn energie in het doorgronden van het werk en de werkwijze van de meester. Hij is al lange tijd het kloppend hart van het Rembrandt Research Project (RRP) dat in 1968 werd opgezet om onduidelijkheden weg te nemen door alle schilderijen die tot dan toe aan Rembrandt waren toegeschreven wetenschappelijk te onderzoeken. Reputaties werden gemaakt en gebroken. Het beroemde schilderij van *de man met de gouden helm* werd bijvoorbeeld van de oeuverlijst afgevoerd. Op 24 december 2005 was het voorpaginanieuws dat er drie ‘nieuwe’ Rembrandts waren ontdekt. Ik was overigens niet erg onder de indruk van die twee voorstudies met weinig artistieke pretenties. Het portret van een dame, dat onder achttiende-eeuwse overschilderingen vandaan was gekomen, is een aardig, maar zeker niet spectaculair schilderij. Maar de eigenaars zullen zich wel in de handen hebben gewreven toen hun bezit van de ene dag op de andere miljoenen waard was geworden.¹

Alvorens enige belangrijke publicaties te bespreken die dit Rembrandtjaar opluisteren, wil ik in het eerste deel van deze kroniek de vragen beantwoorden wie de Rembrandt van 2006 is en hoe dat beeld zich verhoudt tot de Rembrandt die in 1956 en 1969 met grote tentoonstellingen in het Rijksmuseum werd herdacht. Mijn belangrijkste leidraad is de speciale bijlage *M* die in januari 2006 bij *NRC Handelsblad* verscheen. Daarin laten kunsthistorici en enkele Nederlandse schrijvers hun gedachten gaan over de meester. Het beeld dat daarin naar voren komt zal worden vergeleken met krantenartikelen uit 1969 en de catalogi die bij de tentoonstellingen verschenen.²

Rembrandt tot 1945

Eddy de Jongh geeft in zijn bijdrage aan *M* een overzicht van de manier waarop door de eeuwen heen tegen Rembrandt is aangekeken onder de titel 'bourgeois, proletariër of edelgermaan, de kneedbaarheid van een cultuursymbool'.³ Daarin laat hij zien dat zeer diverse groepen mensen, soms met tegengestelde belangen, Rembrandt tot voorbeeld hebben gekozen. Zijn leven en zijn werk vormen een vat vol tegenstrijdigheden en iedere opeenvolgende generatie lijkt zijn voordeel te hebben gedaan met een bepaald aspect ervan. Soms is die beeldvorming zeer hardnekkig, soms van korte duur. Zeer hardnekkig blijkt bijvoorbeeld de visie dat Rembrandt vooral een grote meester is, omdat hij als geen ander in zijn schilderijen de universele emoties van de mens heeft uitgedrukt en dat zijn werk om die reden de eeuwen heeft getrotseerd. Je komt die visie, met enige variaties, tegen bij vrijwel iedereen die heden ten dage over Rembrandt schrijft. In de zeventiende en achttiende eeuw werd daar echter met geen woord over gerept. Het discours ging toen vrijwel uitsluitend over Rembrandts volkse onderwerpen en figuren en zijn ruige manier van schilderen.

Eddy de Jongh geeft een overzicht van de receptie van Rembrandt vanaf de zeventiende eeuw tot en met de Tweede Wereldoorlog. Daaruit blijkt dat de verhalen rond zijn persoon vaak een belangrijke rol hebben gespeeld in de beeldvorming. De Jongh memoreert dat Rembrandt, in tegenstelling tot Johannes Vermeer, nooit in de vergetelheid is geraakt. Hij werd al in zijn eigen tijd beschouwd als een van de grootste meesters. Het is wel opmerkelijk dat in Nederland de aandacht in de achttiende eeuw verslaptte. Dat stelde Franse en Duitse verzamelaars in staat om veel belangrijke schilderijen aan te kopen. Pas rond 1830 leefde de belangstelling voor Rembrandt weer op, toen Nederland zijn wonden likte na de afscheiding van België en men op zoek was naar grote figuren uit de geschiedenis om het moreel wat op te krikken. Dat was overigens vooral een zaak van particulier initiatief; de overheid deed geen enkele moeite om belangrijke schilderijen van Rembrandt voor Nederland te behouden.

Het blijkt heel verleidelijk te zijn geweest om de schilder te identificeren met zijn thema's en omgekeerd. Dat hij vaak 'laagstaande' onderwerpen schilderde en dat zijn manier van werken minder gesoigneerd was dan die van de academisten (die het moesten hebben van hun verfijnde techniek), bezorgde hem het predikaat 'schilder van het volk'. Dat hij behoorlijk tegendraads was en in veel dingen zijn eigen weg ging, tegen de regels van de mode en de kunst in, maakte van hem in de ogen van velen een non-conformist. Eddy de Jongh merkt op dat de christen-socialist Just Havelaar bij Rembrandt bijvoorbeeld 'sociaal erbarmen' en 'mededogen voor het leed van de aller-armsten' bespeurde.

Anderen richtten zich op de grote veranderingen die zich na 1642 in Rembrandts werk voltrokken. Hij verlaat dan de grote gebaren en de expressiviteit van zijn vroege historiestukken en gaat op zoek naar contemplatieve figuren in een intieme omgeving. In de huiselijke warmte van schilderijen van de heilige familie werd (en wordt) Rembrandt als familieman herkend die het tot 1642 zowel financieel als persoonlijk voor de wind ging, maar die daarna te

maken kreeg met een reeks van persoonlijke drama's te beginnen met de dood van zijn geliefde Saskia in dat jaar. Dit maakte het mogelijk dat Rembrandt in de negentiende eeuw zowel de held werd van de non-conformisten en republikeinen als van de conservatieven die in hem de zorgzame huisvader zagen die een koninkrijk op zoek naar een eigen identiteit tot voorbeeld kon dienen.

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd Rembrandt in Nederland pas echt tot een nationaal icoon. Een hoogtepunt vormde in 1852 de onthulling van zijn standbeeld op de Botermarkt – het latere Rembrandtplein – in hartje Amsterdam als nationalistisch antwoord op het standbeeld van Rubens dat in 1840 in Antwerpen was onthuld. Een tweede hoogtepunt was de grote Rembrandt-tentoonstelling die in 1898 werd georganiseerd om de inhuldiging van koningin Wilhelmina luister bij te zetten. Tijdens dat overzicht werden maar liefst 124 schilderijen en 350 tekeningen getoond, waarvan er overigens in de loop van de twintigste eeuw opmerkelijk veel van Rembrandts oeuvrelijst zijn geschrappt. De tentoonstelling werd een zeer groot succes. In ruim zeven weken kwamen er 43.000 bezoekers die bereid waren het toen aanzienlijke bedrag van een rijksdaalder (circa € 1,10) entree te betalen.

Vanaf het einde van de negentiende eeuw is men, tegelijk met de opkomst van de psychologie, de nadruk gaan leggen op de 'diepe menselijkheid' van Rembrandts latere werk. Met de komst van het impressionisme werd hij bovendien verheven tot een lichtend voorbeeld dat, eenzaam en verguisd, zijn tijd ver vooruit was en de weg had gewezen met zijn expressieve materiaalgebruik. Hij had zich losgemaakt van het idealisme dat veel schilders van zijn tijd kenmerkte en was gekomen tot een schokkend realisme dat in zijn eigen tijd door niemand werd geëvenaard.

In de jaren rond de Tweede Wereldoorlog groeide Rembrandt opnieuw uit tot een belangrijk nationaal symbool. Huizinga noemde hem in 1941 'echt het kind van zijn land en van zijn volk'. Onze oosterburen dachten daar overigens heel anders over. Julius Langbehn had in 1890 in een bestseller aangetoond dat Rembrandt behoorde tot het Germaanse ras, een incarnatie van de Duitse ziel. Het klonk de ideologen van het Nationaal Socialisme in de jaren dertig als muziek in de oren. Om Rembrandt in hun cultuurpolitiek in te passen werd hem zelfs vergeven dat hij joodse vrienden had.

Het mooie is dat al die visies, hoe oprecht ook, een beeld van Rembrandt als uitgangspunt hebben genomen dat in de zeventiende eeuw was geconcipieerd, waarbij de feiten toen al met opzet werden gemanipuleerd. Het idee dat een genie zich van zijn vakgenoten onderscheidt met eigenzinnig en tegendraads gedrag dateert al uit de klassieke oudheid. Dat was de reden waarom Rembrandts eerste biografen juist die aspecten in zijn leven hebben aangedikt. Bovendien had zijn ruwe manier van schilderen weinig te maken met non-conformisme en oorspronkelijkheid, maar maakte Rembrandt bewust de keuze voor die manier van werken om te kunnen wedijveren met beroemdheden van weleer, in het bijzonder met Titiaan. De ruwe schildertrant moet dan ook zeker niet in verband worden gebracht met zijn volkse aard, maar juist met zijn

zelfbewuste manier van optreden die hem ertoe bracht om zijn schilderijen, net als Raphael, Michaelangelo en Titiaan, alleen met zijn voornaam te signeren.

Rembrandt na de Tweede Wereldoorlog

Na de Tweede Wereldoorlog was men in de periode van de wederopbouw opnieuw op zoek naar symbolen uit het verleden om het nationaal gevoel te versterken. In 1956 werd de 350ste geboortedag van Rembrandt daartoe aangegrepen. Een jaar later kreeg de Nederlandse cineast Bert Haanstra in Hollywood een oscar voor de documentaire die hij ter gelegenheid daarvan maakte: *Rembrandt de schilder van de mens*. Eén scène uit die film is mij altijd bijgebleven. Haanstra liet een serie zelfportretten in elkaar overvloeien. We zien hoe in korte tijd al zijn gelaatstrekken verouderen, behalve zijn ogen die ons helder en alert aan blijven kijken.

Onbetwist hoogtepunt van de viering van Rembrandts geboortedag was echter de overzichtstentoonstelling die in het Rijksmuseum te zien was. De toenmalige conservator oude kunst van het museum, Arthur van Schendel, maakt ons in zijn onnavolgbare proza duidelijk wat volgens hem de betekenis van Rembrandt is voor de cultuurgeschiedenis. Hij onderstreept dat zijn naam en werk gemeengoed zijn geworden dat in het volksbewustzijn zetelt. Ter illustratie noemt hij de afbeelding van Rembrandts schilderijen op talloze koektrommels en sigarendozen.⁴ Wie Nederlandse rommelmarkten bezoekt, weet waar Van Schendel op doelt. Soms gebruikt men tegenwoordig de uitdrukking dat een schilderij een 'koektrommel' is, waarmee wordt bedoeld dat het zo bekend is dat het tot een cliché is geworden.

Interessanter is echter het vervolg van Van Schendels betoog. Hij stelt namelijk dat men nu meer begrip heeft van de psychologische betekenis van de positie van de kunstenaar in de maatschappij, zodat wij Rembrandt gemakkelijker kunnen aanvaarden dan zijn tijdgenoten. Dat komt, volgens hem, doordat onaangepastheid op dat moment een gangbaar begrip is geworden in de kunstwereld. Een kunstenaar anno 1956 behoort een zonderling te zijn. Daar staat tegenover dat Rembrandt, vergeleken met de flamboyante Vlaming Rubens, ernstig is en voortdurend geconcentreerd op zijn werk. Hij vulde zijn nieuwe huis in de Jodenbreestraat niet met prenten, schilderijen en naturalia uit praalzucht, maar vanuit de behoefte om te leren van de groten van weleer en de natuur zelf. De schrijnende levenservaringen brengen een ommekeer in zijn geest teweeg die op den duur weerklank vindt in zijn schilderijen. Als Rembrandt de veertig nadert komt de bezinning en de ingetogenheid van zijn latere werk dat vaak de bijbel tot onderwerp heeft. Hij kiest daarbij bewust voor de verhalen van beproeving, geloof en openbaring, aldus nog altijd Van Schendel. Deze wijst er bovendien op dat Rembrandts handschrift dan een nieuwe expressieve waarde krijgt. Het proces van het zoeken naar de kern van de zaak kan worden vergeleken met dat van schilders als Degas, Cézanne en Mondriaan die door hun kunst van het weglaten kwamen tot de essentie van de vorm. Van Schendel trekt die vergelijking zelfs nog verder door als hij stelt dat

het dus onvermijdelijk was dat Rembrandt, net als de schilders aan het einde van de negentiende eeuw, onbegrepen was door het publiek. De meester kocht, zo zegt hij, het voorrecht van onafhankelijkheid met de vereenzaming in zijn latere leven als nog maar weinigen iets begrijpen van de ruigheid van zijn werk en de 'stoute taal' van het materiaalgebruik dat nooit eerder was vertoond (hier vergeet Van Schendel even Rembrandts grote voorbeelden Titiaan en Rubens).

De essentie van Rembrandt is voor Arthur van Schendel dat hij een ketter was in de kunst, die op alle mogelijke manieren tornde aan de regels. In 1964 zou Emmens in zijn proefschrift *Rembrandt en de regels van de kunst* aantonen dat de meester juist goed past binnen die regels en dat zijn werk het resultaat is van zijn levenslange wedijver met de wijze waarop de groten uit het verleden die regels der kunst hadden geïnterpreteerd.⁵

Voor Van Schendel is Rembrandt een dissident die zijn tijd ver vooruit is. Hij toont dat ondermeer aan met een gedicht van Andries Pels uit 1681, waarin Rembrandt voor het eerst een ketter in de schilderkunst wordt genoemd, maar Van Schendel vergeeft hem zijn onwetendheid groothartig. Hij had nu eenmaal niet het voordeel de ontwikkelingen van de negentiende en twintigste eeuw te kennen die Rembrandt voor hem begrijpelijk zouden hebben gemaakt. In zijn betoog komen we vrijwel alle beelden van Rembrandt tegen die vanaf het begin van de negentiende eeuw opgeld deden, maar dat hij meent Rembrandt beter te kunnen beoordelen dan diens tijdgenoten, springt wel heel erg in het oog.

De tentoonstelling in het Rijksmuseum, waarbij deze inleiding van Arthur van Schendel geschreven werd, heeft op de meeste bezoekers een onvergetelijke indruk gemaakt. Men was erin geslaagd om voor bijna elk jaar van Rembrandts werkzame leven een schilderij te tonen, zodat zijn artistieke ontwikkeling volledig in beeld werd gebracht. Opmerkelijk was ook dat er een grote plaats werd ingeruimd voor Rembrandts tekeningen. Dit motiveerde men met het argument dat het handschrift van de meester daarin nog veel beter en indringender te zien was dan in de schilderijen. Ook wat dat betreft blijken de heersende opvattingen over kunst van grote invloed te zijn geweest op de keuze die werd gemaakt.

Heel anders van toon is de inleiding van conservator Pieter van Thiel bij de overzichtstentoonstelling die in 1969 in het Rijksmuseum werd gehouden om Rembrandts driehonderdste sterfdag te gedenken. Emmens had toen met zijn zojuist genoemde boek veel van de denkbeelden van Arthur van Schendel naar het rijk der fabelen verwezen. Een van de eerste opmerkingen die Van Thiel dan ook maakt, is dat Van Schendels idee dat Rembrandt miskend zou zijn geweest en een ketter in zijn eigen tijd, berust op een verkeerde interpretatie van oude teksten. Terugblikkend weten we dat er rond 1969 een keerpunt is geweest in het Rembrandt onderzoek. Een jaar eerder, in 1968, was een begin gemaakt met het hierboven genoemde Rembrandt Research Project. Daarmee was het startschot gegeven voor een wetenschappelijke benadering van Rembrandt. Het is opmerkelijk dat Van Thiel in zijn inleiding wel Emmens noemt, maar dit project, dat onze kijk op Rembrandt zo dramatisch heeft veranderd, helemaal

niet. De tekst van Pieter van Thiel is verder opmerkelijk terughoudend. Hij gaat uitvoerig in op de geschiedenis van het verzamelen van Rembrandts werk in Nederland. Pas aan het slot merkt hij op dat het wetenschappelijk onderzoek het oude Rembrandtbeeld dat in de negentiende eeuw in zwang was, heeft veranderd. Dat zou je echter niet zeggen als je leest wat volgens hem het beeld van Rembrandt op dat moment is. Hij wijst erop dat er sprake is van gespletenheid als we kijken naar het succes en het uiterlijke en expressieve van vóór 1642 en naar de miskende schilder van het innerlijk na de nachtwacht, van de schilder van het lichaam naar de schilder van de geest. Vervolgens wijst Van Thiel nog eens op de debacles in het persoonlijk leven van de meester die in verband kunnen worden gebracht met de verinnerlijking van zijn werk. Het is deze kant van Rembrandt die ook uitvoerig werd belicht in de krantenberichten die naar aanleiding van de tentoonstellingen werden gepubliceerd, dus Van Thiel verwoordde wat dit betreft het beeld dat men op dat moment van de meester had.⁶ Ten slotte onderstreept hij dat de vrees dat de moderne, uiterst wetenschappelijk ingestelde Rembrandtstudie de meester zal ontluisteren, ongegrond zal blijken. Sprak Van Thiel hier vooral zijn hoop uit, of was er sprake van een profetische blik?

Van Thiel noemde het RRP niet en hij kon in 1969 wellicht ook niet vermoeden dat de vier kloeke delen die er tot nu toe zijn uitgekomen verstrekkende gevolgen zouden hebben voor de kijk die wij nu hebben op Rembrandt en de schilders van zijn tijd.⁷ Het onderzoek naar de authenticiteit van zijn schilderijen heeft namelijk een aantal bijproducten opgeleverd die men toen niet heeft kunnen voorzien. De 'moderne' benaderingswijze van Rembrandt heeft verschillende facetten. Ten eerste wordt zijn werk nu onderzocht met de technische hulpmiddelen die ons ten dienste staan. Daardoor is veel aan het licht gekomen over Rembrandts werkwijze en zijn materiaalgebruik. Die hulpmiddelen maakten het bovendien mogelijk een gefundeerd oordeel te geven over de authenticiteit van de schilderijen omdat alleen Rembrandt zelf voortdurend veranderingen aanbracht die bijvoorbeeld met infraroodreflectografie zichtbaar kunnen worden gemaakt. Dit technische onderzoek werd aanvankelijk vooral toegepast op schilderijen uit de vijftiende en zestiende eeuw.⁸ Sinds 1970 is het echter ook ondenkbaar geworden om een zeventiende-eeuws schilderij te restaureren zonder diepgaand onderzoek te doen naar het materiaalgebruik en andere aanwijzingen van de hand van de meester. Ten tweede is men sinds 1970 onder invloed van de iconografische benadering van de zeventiende-eeuwse schilderkunst van kunsthistorici als Eddy de Jongh anders gaan denken over Rembrandts themakeuze en de manier waarop hij bepaalde onderwerpen heeft uitgebeeld. Veel van zijn historiestukken zijn ontdaan van de emotionele lading die ze sinds de negentiende eeuw hadden gekregen. Tegenwoordig wordt onderzocht hoe die themakeuzes pasten in de zeventiende-eeuwse traditie en welke literaire en artistieke bronnen de kunstenaar gebruikte. Ten derde zal men het idee dat Rembrandt met zijn ruwe stijl de voorloper was van de negentiende-eeuwse avant-garde, nu niet snel meer

tegenkomen. Hij wordt nu, zoals ik al eerder aangaf, vooral gezien als een eigenzinnig kunstenaar die zijn eigen weg ging in de wedijver met de groten uit het verleden. Een vierde poot aan de moderne Rembrandtstudie is het onderzoek naar de atelierpraktijk van Rembrandt en welke consequenties die heeft gehad voor zijn positie op de kunstmarkt van die tijd. Als uitvloeisel daarvan was in 1991 in het Rijksmuseum een tentoonstelling te zien met de titel *Rembrandt: de meester en zijn werkplaats*. Daarin werd uitgebreid aandacht besteed aan de werkwijze van Rembrandt en die van zijn leerlingen. Voor het eerst werd duidelijk dat de productie van Rembrandt en zijn leerlingen naast een artistieke ook een duidelijk commerciële kant heeft gehad.⁹ Ten slotte heeft diepgaand archiefonderzoek ertoe geleid dat we de bronnen waarin Rembrandt wordt genoemd nu beter kunnen plaatsen in het tijdsbeeld. Daardoor is onze kijk op zijn biografie veranderd. Een goed voorbeeld is de schande van zijn faillissement dat nu is gerelativeerd tot een drama dat in het jaar 1656 ook veel anderen overkwam en hem in Amsterdam niet tot een *outcast* kan hebben gemaakt. Het feit dat Hendrickje Stoffels in 1654 in afwezigheid van haar geliefde werd berispt door de kerkenraad omdat ze in zonde met de schilder leefde, blijkt niets te maken te hebben met Rembrandts hardvochtigheid, maar met het feit dat hij geen lidmaat van de gereformeerde gemeente was en Hendrickje wel. Bovendien blijkt Rembrandt ook met dat samenwonen niet uniek te zijn geweest.¹⁰

Rembrandt in 2006

Het lijkt wel of de meeste auteurs in de bijlage bij de NRC zich, 37 jaar na de laatste Rembrandt herdenking, tot doel hebben gesteld om de grote schilder te demythologiseren. Dat doen ze bijvoorbeeld door te wijzen op zijn commerciële instelling, zijn vulgaire onderwerpen en volkse uiterlijk. Een van de langste bijdragen, van de kunsthistoricus Robert Hughes, geeft daar blijk van. Rembrandt is voor hem een realist die de onvolmaaktheid en de sterfelijkheid van de mens erkent. Zelfs in bijbelse gebeurtenissen stak, volgens Hughes, de alledaagse werkelijkheid de kop op. Rembrandt gaat daarin soms zo ver dat het vulgair wordt, maar mogelijk was dat zijn reactie op de reinheid en netheid van het Hollandse huiselijke leven. En passant noemt Hughes nog even het feit dat Rembrandt door zijn gebrek aan tact, in combinatie met zijn extravagantie en algehele financiële onbekwaamheid, zijn eigen bankroet bewerkstelligde. Even later meldt Hughes nog dat het beeld van Rembrandt als solitair niet klopt, maar dat dit lijnrecht staat tegenover zijn werkwijze. Hij identificeerde zich met het volk, waaruit hij was voortgekomen. Over Rembrandts uiterlijk is hij weinig complimenteus. Hij wijst op de pafferige uitdrukking en de aardappelneus op de zelfportretten. Het is volgens Hughes het gezicht van mislukking en een bankroet, maar dan natuurlijk wel met een onovertroffen verbeelding van het innerlijk. Bovendien was hij pretentius en was het ook niet zo'n mooie eigenschap van hem om schilderijen van zijn leerlingen te verkopen met zijn eigen signatuur.¹¹ Waar hebben we dat allemaal eerder gehoord? Als Rembrandt zelf

al een vat van tegenstrijdigheden is dan doet Hughes er nog een schepje bovenop. In zijn essay is maar bitter weinig te merken van de nieuwe inzichten die er op dit gebied zijn.

Men vroeg ook de schrijver Oek de Jong zijn visie op Rembrandt te geven. Een van de meest frappante uitspraken die hij doet, is dat de verbluffende echtheid die in die dagen *bon ton* was vooral aansprak bij de *nouveaux riches*, de nieuwe burgerklasse, die nog de primitieve smaak bezat van hun voorouders. De Jong toont zich een kind van zijn tijd door abstractie gelijk te stellen met artistieke en figuratie met burgerlijkheid. Rond 1650 was het namelijk vooral de Hollandse elite die zich de fijn geschilderde zeer realistische schilderijen kon veroorloven, terwijl de vlot geschilderde landschappen van Jan van Goyen aftrek vonden bij kopers met een smallere beurs. Volgens De Jong ontsteeg Rembrandt in zijn latere werk de zeventiende eeuw. Het heeft een zeggingskracht die niet tijdgebonden is en die, wat Oek de Jong betreft, misschien nog wel het beste tot uitdrukking komt in de spontaniteit van zijn tekeningen en etsen. Die kon hij bereiken door zijn uitbundigheid van vóór 1640 te laten varen. Hij deed er goed aan om die expressieve, theatrale manier van schilderen over te laten aan de Vlamingen en de Italianen. Het intieme en introverte past beter bij de Hollandse natuur. De rest van dit essay blijkt ook al weer een opeenstapeling te zijn van concepten die uit de negentiende eeuw dateren.

Ernst van de Wetering toont zich in een interview heel wat positiever over het onderwerp waarmee hij zich nu al decennia lang bezighoudt dan zijn vakgenoot Hughes. Hij wijst op Rembrandts verbeeldingskracht en zijn weergaloze beheersing van de techniek die de magie van het werk verklaart. Even moet er toch worden gedemythologiseerd als hij opmerkt dat Rembrandt in veel opzichten een 'gewone' zeventiende-eeuwse schilder was en dat we te maken hebben met een zoekend geniaal kunstenaar die zijn leven lang blijft studeren.¹² Vóór 1642 is er sprake van effectbejag, maar dan begint het proces van weglaten en concentreren op de essentie. Hij is de enige Hollandse meester van de zeventiende eeuw die zijn schilderijen laat stralen van binnenuit. Van de Wetering toont wetenschappelijke distantie, maar steekt gelukkig zijn bewondering voor en verwondering over de meester niet onder stoelen of banken.

De wetenschap heeft veel mythes ontkracht, maar ze blijken toch hardnekkig voort te leven, getuige de bespiegelingen in *M*, de eerder genoemde bijlage van januari 2006. De objectivering van de wetenschap blijkt lang niet altijd een antwoord te kunnen geven op de dubbelzinnigheden in Rembrandts leven en werk. Aan de ene kant is er zijn platvloersheid, zijn bravoure en zijn hang naar status maar aan de andere kant de totaal andere sfeer van intimiteit en ingetogenheid van zijn latere werk. Rembrandt was (en blijft) nu eenmaal complex en daardoor een kneedbaar erfstuk. Hij is in de literatuur misschien minder mens en meer object van minutieus wetenschappelijk onderzoek geworden. Toch blijkt van Thiel in 1969 gelijk te hebben gehad toen hij zei dat de meester daardoor niet zou kunnen worden ontluisd. Ik zou willen zeggen, integendeel. Door het onderzoek is onder de meeste kunsthistorici – misschien

met uitzondering van Robert Hughes – de bewondering voor zijn meesterschap eerder toe- dan afgenomen. Dat verwoordde begin 2006 ook Eddy de Jongh in zijn artikel in *M*: 'hoeveel resultaat men ook mag boeken, we moeten het ten slotte altijd tegen Rembrandt zelf afleggen.'

Noten

- 1 In 2005 werden twee authentieke Rembrandts verkocht voor 24 en 80 miljoen euro.
- 2 A. van Schendel, *Rembrandt tentoonstelling ter herdenking van de geboorte van Rembrandt op 15 juli 1606*, cat. tent. Amsterdam Rijksmuseum, Rotterdam Museum Boymans, Haarlem 1956, en P.J.J. van Thiel, *Rembrandt 1669/1969*, cat. tent. Amsterdam Rijksmuseum 1969, Wormerveer 1969.
- 3 Voor een eerste aanzet tot analyse van de receptiegeschiedenis van Rembrandt die veel uitgebreider op deze materie ingaat zie: J. Boomgaard en R. Scheller, 'In wankel evenwicht: de Rembrandtwaardering in vogelvlucht,' in C. Brown e.a., *Rembrandt de meester en zijn werkplaats*, cat. tent. Berlijn Altes Museum, Amsterdam Rijksmuseum, London National Gallery, Zwolle 1991, p. 106-123.
- 4 Dit staat in schril contrast met de rol die Rembrandt nu in het Nederlandse volksbewustzijn speelt. In 2004 werd de grootste Nederlander aller tijden gekozen. Rembrandt kwam wel bij de laatste tien, maar eindigde als negende. Met een zesde plaats vond men Johan Cruijff een grotere Nederlander dan Rembrandt.
- 5 J.A. Emmens, *Rembrandt en de regels van de kunst*, diss. Utrecht 1964, handelsuitgave Utrecht 1968.
- 6 Op 30 augustus 1969 startte bijvoorbeeld de NRC met een reeks artikelen ter gelegenheid van de opening van de tentoonstelling in het Rijksmuseum. Sommige van die onderwerpen geven aan dat Rembrandt zeer eigentijds werd benaderd. Het eerste artikel in de reeks was bijvoorbeeld van de bekende Amsterdamse seksuoloog C. van Emde Boas met als titel 'Rembrandt als erotische kunstenaar'. De andere artikelen in de reeks gingen over Rembrandt en de politiek, zijn tekenkunst en Rembrandt en Vondel.
- 7 Het resultaat van hun onderzoek verscheint onder de titel *A Corpus of Rembrandt Paintings*. Deel I uit 1982 behandelt de periode 1625-1631, deel II 1631-1634, deel III 1635-1642 en deel IV alle zelfportretten van Rembrandt.
- 8 Pioniers op dat gebied waren de restauratoren J.R.J. van Asperen de Boer, die vanaf het midden van de jaren zestig publiceerde, en J.P. Filedt Kok die vanaf het begin van de jaren zeventig actief is geweest. Hun eerste onderzoeken richtten zich op werk van Lucas van Leyden, Jeroen Bosch en Cornelis Engebrechtszn. In het Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek van 1975 werd voor het eerst uitgebreid op hun technieken en de mogelijkheden daarvan ingegaan.

- 9 Zie daarvoor J. Bruyn, 'Rembrandts werkplaats: functie & produktie', in cat. tent. Berlijn/Amsterdam/London 1991 (noot 3) p. 68–89. Ernst van de Wetering heeft op dit gebied veel gepubliceerd. Een bundeling van zijn beste artikelen op dat gebied is te vinden in E. van de Wetering, *Rembrandt, the painter at work*, Amsterdam 1997.
- 10 Zie voor de veranderde kijk op Rembrandts leven: S.A.C. Dudok van Heel, 'Rembrandt van Rijn (1606–1669): een veranderend schildersportret,' cat. Berlijn/Amsterdam/London 1991 (noot 3), p. 50–67 in het bijzonder p. 57–61. Hendrickje moest voor de kerkenraad verschijnen omdat ze zwanger was. Toen hun dochter Cornelia was geboren werd ze gewoon gedoopt. Dat er geen sprake kon zijn van een huwelijk had vooral te maken met de financiële regeling die was getroffen voor Rembrandts zoon Titus. Als Rembrandt hertrouwde moest hij hem het moederlijk erfdeel uitbetalen van fl. 20.000:0 en dat geld had hij niet.
- 11 Dit is ook een mooi voorbeeld van een standpunt dat men sinds 1969 heeft verlaten. Het blijkt in die tijd vrij gebruikelijk te zijn geweest dat werk van leerlingen, dat vaak werd geretoucheerd door de meesterschilder, van een signatuur werd voorzien. Het viel dan echter wel in een andere prijsklasse dan eigenhandige werken van de meester.
- 12 Ter gelegenheid van het Rembrandtjaar verschijnt: E. van de Wetering, *Rembrandt zoektocht van een genie*, Zwolle 2006.

..... *Drie romans en hun verre
bestemming*
Kroniek van het proza

Vanzelfsprekend is een Nederlandse schrijver niet gebonden aan een van de twaalf provincies. Hoewel het zich niet elke dag voordoet, zijn er zo nu en dan toch auteurs die een verre bestemming kiezen als plaats van handeling voor hun roman. Recentelijk gingen er weer drie buitengaats: Ariëlla Kornmehl, Henk van Woerden en P.F. Thomése.

Ariëlla Kornmehl kiest voor Zuid-Afrika, het land waarmee Nederland, vaak tegen wil en dank, nog altijd intense maar ook pijnlijke banden onderhoudt. Het waren immers onze nazaten die in het midden van de vorige eeuw verantwoordelijk waren voor het stelsel van apartheid en daarmee voor de systematische discriminatie van gekleurde medemensen.

Joni Jinsky, de hoofdpersoon van Ariëlla Kornmehls roman *De vlindermaand* zou zich strikt genomen niet verantwoordelijk hoeven te voelen voor wat de zwarte bevolking van Zuid-Afrika is aangedaan. Om te beginnen heeft ze daar de leeftijd niet voor. Ze groeide op in het Nederland dat zo'n vijftientig jaar geleden massaal gekant was tegen het apartheidregiem. Bovendien stamt ze als joodse af van een volk dat als geen ander vervolgd is, dus waarom zou zij voorop moeten lopen in het mea culpa?

Toch knaagt er iets aan haar geweten. Dat 'iets' komt aan de oppervlakte wanneer Joni als arts in een Zuid-Afrikaans ziekenhuis werkt en voor het huishoudelijke werk gebruik maakt van de Zoelovrouw Zanele. Joni wil niets liever dan op voet van gelijkheid met haar hulp omgaan, maar die is daar niet toe bereid. En dat niet alleen vanwege respect voor hiërarchie of standsverschil, maar ook op grond van een lang verdrongen maar recentelijk vrijgekomen zwarte trots. Zanele laat geen gelegenheid onbenut om Joni erop te wijzen dat ze met haar witte vel, haar voorkeur voor bruin brood en gele mais en haar man- en kinderloosheid eigenlijk niet serieus te nemen valt en dus gevoeglijk kan worden gepatroniseerd en gekoeioneerd. En Joni laat het zich welgevallen, met enig tandengeknars zo nu en dan.

De dubbelzinnige verbintenissen tussen blanke heren en dames aan de ene en zwarte personeelsleden aan de andere kant is in de postkoloniale letteren een terugkerend thema. In de Zuid-Afrikaanse literatuur komt het sterk tot uiting in *In the heart of the country* en *Disgrace* van J.M. Coetzee en in *Agaat* van Marlene van Niekerk. Het zou me niet verbazen wanneer Ariëlla Kornmehl, die een tijd

lang in Johannesburg woonde, die romans kent en er haar voordeel mee heeft gedaan.

Dubbelzinnigheid pleegt meestal samen te gaan met dubbelhartigheid. Zo voelt Joni zich heen en weer geslingerd tussen deernis voor de Zuid-Afrikaanse achtergestelden en ergernis over hun onvermogen iets aan hun situatie te veranderen. Nu eens denkt en praat ze mee met autochtone blanken die zich nog altijd superieur voelen, dan weer is ze jaloers op Zanele en andere zwarten omdat ze, in weerwil van al haar sympathie en begrip, nooit tot hun wereld zal worden toegelaten.

Joni raakt finaal verstrikt in de knoop van haar aandoeningen in haar verhouding tot Zanele's zestienjarige zoon Mfube. Ze ziet in hem de luiaard en deugniet die hij overduidelijk is. Tegelijkertijd voelt ze zich onweerstaanbaar aangetrokken tot zijn atletische lijf, dat haar een fysieke bevrediging lijkt te beloven die blanke minnaars haar niet kunnen geven. Zelfs nu Mfube uiteindelijk net zo'n egoïstisch mannetjesdier blijkt te zijn als zijn rijke en blanke seksegenoten, blijft Joni hem idealiseren. En die beeldvorming komt eigenlijk neer op een omgekeerd racisme.

Ariëlla Kornmehl heeft zich sterk weten in te leven in de mogelijkheden en vooral ook de onmogelijkheden die het contact tussen mensen van verschillende etniciteit biedt. Wat me in haar roman het diepste treft is de erkenning van het feit dat Zuid-Afrika deel uitmaakt van een werelddeel waarin de Europese normen en waarden aangaande rechtvaardigheid en menselijkheid vrijwel niets te betekenen hebben en waar een leven meer of minder hoegenaamd niet telt. Voor zover dat besef deel uitmaakt van Joni's ervaringen wordt het verwoord zonder veel moralistisch commentaar en aanvaard als een wetmatigheid, alsof het de weersomstandigheden betreft. Kornmehls personage zegt zelf al dat geweld en bloedvergieten fenomenen zijn waaraan je schrikbarend snel gewend raakt.

In Afrika, bedenkt Joni, is een andere god aan de macht, en hij gedraagt zich als een cowboy. In de slotpassage, die in het teken staan van brute roof en verkrachting, heeft die god het laatste woord: 'Het begon te steken in mijn hart, zijn lawaai bonkte door me heen. Nog nooit was hij zo dichtbij geweest. Mijn kletsnatte hoofd zakte tussen mijn knieën, die met kracht mijn oren probeerden dicht te drukken, maar niets hielp tegen zijn vernietigende lach, niets.'

Etnische verscheidenheid en de daarop gebaseerde discriminatie bepalen ook de inhoud van de roman *Ultramarijn* van Henk van Woerden, de onlangs overleden auteur die aan het begin van zijn loopbaan naam maakte met een drieluik over Zuid-Afrika (*Moenie kijk nie, Tikoës* en *Een mond vol glas*). In *Ultramarijn* is het toneel verplaatst naar het zuidoosten van Europa, grensgebied van christendom en islam.

Van Woerden heeft zijn verhaal ingebed in een lange voorgeschiedenis. Er was een tijd dat de islamitische samenleving andersdenkenden niet alleen in haar midden duldde, maar verwelkomde. We spreken van de nu onvoorstelbare situatie dat in het door de Arabieren bezette middeleeuwse Spanje en Portugal

joden vrijheid van godsdienst genoten en economische sleutelposities bekleedden. Pas toen christelijke vorsten het Iberisch schiereiland in de schoot van de roomse moederkerk hadden teruggevoerd, was daar voor joden én moren geen plaats meer. De moren trokken zich terug achter de Straat van Gibraltar, de joden zwermden uit naar veiliger oorden als het calvinistische Amsterdam of het Turkse Saloniki.

Saloniki, kosmopolitisch trefcentrum van de Levant, werd in 1997 terecht gekroond tot Europa's Culturele Hoofdstad. Tot 1912, toen de Ottomaanse heersers de Macedonische havenplaats moesten overdragen aan aartsvijand Griekenland, was het een vreedzaam trefpunt van joodse, christelijke en islamitische beschaving. Toen kwam Saloniki letterlijk onder vuur te liggen en trokken de joden naar Palestina en de Turken naar Klein Azië. Eén bevolkingsgroep viel tussen wal en schip: de afstammelingen van die joden die zich met hun leider, de valse Messias Sabbatai Zevi, achter Mohammed hadden geschaard. In het orthodoxe Griekenland waren ze niet langer gewenst, in het van de weeromstuit steeds nationalistischer wordende Turkije werden ze nog een tijd lang getoleerd, om bij de eerste de beste hetze tegen vreemdelingen te worden weggeknuppeld.

Uit deze etnische en religieuze dwarsverbanden is het canvas geworden waarop Henk van Woerden zijn roman heeft gepenseeld. De hoofdpersoon is een loot aan de stam van Zevi. Hij draagt de joodse voornaam Joakim en heeft zijn wortels in Saloniki. Maar hij is er niet geboren, want tijdens de etnische zuiveringen van de jaren twintig is zijn vader naar Turkije uitgeweken.

Nadat senior een universitaire loopbaan heeft zien stranden op vreemdelingenhaat, moet hij in de jaren vijftig het land uit omdat zijn dochter Aysel een relatie met een Griekse man heeft. Joakim blijft achter met zijn moeder, vader en dochter bouwen in Duitsland een nieuw bestaan op. Alleen Aysel weet dat het kind dat ze in ballingschap ter wereld brengt niet door haar Griekse minnaar maar door haar halfbroer Joakim is verwekt.

Op een niet al te nadrukkelijke, maar toch suggestieve manier heeft Henk van Woerden het aloude (en literair zeer respectabele) incestthema ingebed in een geschiedenis over het lot van minderheden en migranten. Door het gegeven van de liefde tussen bloedverwanten te laten prevaleren, heeft hij dat tweede, zo actuele onderwerp bij voorbaat zijn loden gewicht ontnomen. Want licht is *Ultramarijn*, ondraaglijk licht als de muziek die de luitvirtuoos Joakim aan zijn instrument ontlokt, licht als het diepe blauw van de Middellandse Zee, licht maar ook melancholiek. Wat Van Woerden ons laat horen en zien, bij vlagen proeven zelfs, dat zijn de muziek en de kleur van verlangen, van passie en van weemoed.

De grote kwaliteit van dit boek is dat het in zijn lyrische stijl gelijke tred met het timbre van die muziek weet te houden, al mag ook wel gezegd zijn dat de bewoordingen in het laatste van de drie delen wel eens al te expliciet en daarmee ook te zwaarwichtig worden. In zulke passages lijkt de auteur af te stevenen op steviger statements en stelligere conclusies dan de lichte toon toelaat, iets wat overigens wel past bij de wending die de intrige inmiddels heeft genomen.

Geheel in overeenstemming met de tradities van het liefdesverhaal worden Joakim en Aysel herenigd, al gebiedt de waarheid te zeggen dat Aysel optreedt in de gestalte van haar dochter Özlem. Zij is het die de Europese smeltkroes (liever gezegd de heksenketel) van nu eens botsende en dan weer harmoniërende culturen en conventies belichaamt, als ontwortelde migrante in Frankfurt, als professional in de Amsterdamse seksindustrie, als repatriante in Turkije, als troosteres van een vader die tegelijk oom en minnaar is, en ten slotte als een vrouw die beseft dat de bodem waarop zij leeft niet alleen is getekend door de sporen van onderdrukking en dictatuur, maar ook door de erfenis van vele beschavingen en religies.

Ultramarijn is zeker geen propagandamiddel in een campagne voor Turkijes toetreding tot de Europese Unie. Toch weet Van Woerden ons dankzij het historische reliëf van zijn roman ervan te overtuigen dat Turkije niet alleen deel heeft aan de Europese cultuur, maar er ook in belangrijke mate erflater van is.

P.F. Thomése neemt ons mee naar de voormalige kolonie Indonesië, in een roman die naast een historische ook een bijbelse context kent. Zijn hoofdpersoon heet Izak, net als de aartsvader uit het oudtestamentische boek Genesis. Deze Izak valt als kind bijna ten prooi aan de gehoorzaamheid en vroomheid van zijn vader. Het verhaal is bekend. Wanneer Abraham van God te horen krijgt dat hij zijn zoon moet offeren, aarzelt hij niet. Hij reist onmiddellijk af naar de hem aangewezen berg, bindt Izak op de brandstapel, heft het mes en wordt nog net op tijd door een engel van kindermoord weerhouden. Ook zonder bloedige afloop acht God het experiment geslaagd. Eind goed al goed dus. Nou ja, op het trauma na dan.

Dat Thomése aan dit legendarische verhaal heeft gedacht, blijkt uit een van de twee motto's van zijn boek. Het behelst de woorden waarmee God een eind maakt aan de beproeving van vader Abraham en zijn zoon: 'Strek uw hand niet uit naar de jongen, en doe hem niets.'

Vanwaar deze vereenzelviging van twee naamgenoten? Heeft Thomése misschien een prominente rol toebedacht aan een offervaardige vader? Integendeel, de papa van zijn kleine held is absent. Treedt er een veeleisende god op? Evenmin. De ware reden om een nieuw verhaal op de aloude mythe te enten, heeft te maken met iets wat in Thoméses persoonlijk leven aan *Izak* voorafging. Enige jaren geleden stierf zijn dochtertje Isa. In een poging daarmee in het reine te komen, schreef hij het even indringende als onopgesmukte egodocument *Schaduwkind*, een reeks krabbels aan de korstige randen van het verdriet. Eén fragment is getiteld 'Casa nel bosco' ('Huis in het bos'). Het vertelt over het verblijf op een afgelegen plek waar de twee rouwende ouders zich na het drama hebben teruggetrokken. Net als in Genesis 22 hangt er de nageur van 'houtvuur en slachtbloed'. Thomése volgt de sporen van de dieren, in de hoop zo weer contact te krijgen met het bestaan in zijn meest elementaire vorm. Misschien dat na het gevoel ook de spraak terug zal komen.

Het nieuwe boek, zo onthult Thomése nu, stamt uit dezelfde, half verdroomde, half beklemmende sfeer die over 'Casa nel bosco' hangt. Het

ondoordringbare woud staat natuurlijk symbool voor ervaringen en inzichten die we opdoen wanneer we aan de andere kant van een grens zijn beland. Wat ons daar aanvankelijk verschrikt blijkt niet zelden hetzelfde te zijn als wat ons uiteindelijk troost biedt.

Izak speelt zich niet af in een of ander Europees bosgebied, maar in een wereld die wat ruimte en tijd betreft veel verder van de Hollandse polderlandse woonomgeving verwijderd is. De hoofdpersoon is een kleine Molukker die aan het begin van de Tweede Wereldoorlog een jaar of tien oud is. Zijn vader doet, net als veel van zijn volksgenoten, dienst in het Koninklijk Nederlands Indisch Leger en vecht, wie weet, in de jungle een eenmansguerilla tegen de Japanse bezetters uit. Izak brengt deze periode door in Surabaja, de grote havenstad op Oost-Java die niet alleen in 1942 maar ook tijdens de daarna losbarstende Indonesische onafhankelijkheidsstrijd het toneel is van hevige gevechten.

In weerwil van de feitelijke achtergrond heeft Thomése zijn roman naar vorm en inhoud gemodelleerd naar het voorbeeld van exotische sprookjes. Zo ontmoet Izak een krijgshaftige prins en zijn liefallige dochter die allebei zijn taal spreken en het opnemen tegen Japanse agressors én blanke overheersers. Intussen verkeert hij in de ban van een Hollandse dame die hem de liefde voor de muziek bijbrengt en hem zelfs zo ver krijgt dat hij haar naar Nederland volgt. Daar zal hij haar één keer vluchtig weerzien, als een langgekoesterde droom die nooit bewaarheid wordt.

Dit wonderlijke verhaal over een kind dat zonder de bescherming van een moeder of vader overleeft en sterker wordt dankzij alles dat hem er niet onder krijgt, valt zonder enige twijfel te lezen als een loflied op de niet kapot te krijgen vitaliteit die ziekte en dood trotseert. In die zin markeert het ook een persoonlijke victorie. Waarmee een literaire waarheid opnieuw bevestigd wordt: al gaat een schrijver, in werkelijkheid of bij wijze van fantasie, ver van huis, het uiteindelijke doel is altijd weer het eigen ik.

Besproken publicaties

KORNMEHL, ARIËLLA: *De vlindermaand*. Amsterdam, Cossee, 2005. 191 blz. € 18,90.

THOMÉSE, P.F.: *Izak*. Amsterdam, Contact, 2005. 176 blz. € 17,90.

WOERDEN, HENK VAN: *Ultramarijn*. Amsterdam, Podium, 2005. 300 blz. € 19,90.

Johan Snapper

..... *De omwegen van een neerlandicus extra
muros – de academische weg*

Mijn loopbaan als filosoof was ook van korte duur. Ik was lange tijd geboeid door de filosofie van Immanuel Kant, en via zijn werk ontdekte ik de 'Esthetische Brieven' van Friedrich Schiller (in zekere zin een voorloper van Huizinga's *Homo Ludens*). Daarom ging ik Duitse letteren studeren, eerst aan de University of Chicago, waar ik mijn M.A. haalde, daarna aan UCLA, waar ik in 1966 promoveerde. Hetzelfde jaar werd ik aangesteld als Assistant Professor Duitse literatuur aan de University of California te Berkeley, toen de beste Amerikaanse universiteit op het gebied van Germaanse talen. Een van de toehoorders in mijn eerste literatuurcursus was mijn nieuwe collega Michael Mann, de zoon van Thomas Mann. Hij liep na afloop meestal zonder commentaar het zaaltje uit. Dat was geen geruststellende ervaring. Zes jaar later werd ik benoemd als hoogleraar (full professor), maar tegen die tijd wist niemand in Berkeley meer zeker of ik germanist of neerlandicus was. Ikzelf trouwens ook niet. Want zo langzamerhand had mijn carrière weer een omweg gemaakt.

Het ging als volgt. Toen ik als 31-jarige in Berkeley arriveerde vroeg de decaan mij of ik ook Nederlandse taal zou willen doceren, het ging maar om één cursus per jaar, verzekerde hij me. Ik was me ervan bewust dat ik weinig van Nederlandse literatuur wist en stemde pas na lang aarzelen toe. Maar het bleek een prettige ervaring en spoedig groeide het aantal studenten zodanig dat, met de

benoeming van een paar assistenten, een behoorlijk curriculum Nederlands ontstond. Ik moest me ondertussen wel dag en nacht kapot werken om zelf neerlandicus te worden! Ik deed het in omgekeerde chronologische volgorde: van Karel [*nou ja, Gerard*] van *het Reve tot Karel en de Elegast* heette dat toen. Die koers van het eind naar het begin (of heden naar verleden) was ook duidelijk te zien in mijn vroegste publicaties (de eerste was 'Post-War Dutch Literature: A Harp Full of Nails').

Deze laatste academische omweg werd vergemakkelijkt door het feit dat Berkeley toen al sterke faculteiten geschiedenis, kunstgeschiedenis, taalkunde en algemene literatuurwetenschappen had, met hoogleraren die Nederlands als vakgebied hadden. Er bestond dus ook een omvangrijke bibliotheek. Door deze collega's bijeen te brengen en hun interesse voor formele samenwerking te stimuleren, kon ik al tamelijk vlug een volledig interdisciplinair Dutch Studies-programma in het leven roepen, later bekroond met de Prinses/Koningin Beatrix Leerstoel en de (Vlaamse) Peter Paul Rubens Leerstoel.

De intussen gevestigde goede samenwerking met de Nederlandse en Belgische consulaten leidde tot een onverwachte diplomatieke loopbaan die – paradoxaal – via de kerk naar de gevangenis liep. Daarover de volgende keer.

..... Auteursinformatie NEM 2, 2006

MARION BOERS-GOSENS is als universitair docent Nederlandse kunst- en cultuurgeschiedenis en als docent Nederlands als tweede taal verbonden aan de vakgroep Dutch Studies van de Universiteit Leiden. [m.e.w.boers@let.leidenuniv.nl]

GILLIS DORLEIJN is hoogleraar Nederlandse Letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij publiceert over literatuurgeschiedenis, literaire instituties en poëzie. [g.j.dorleijn@rug.nl]

ARIE JAN GELDERBLOM is senior docent-onderzoeker Nederlandse letterkunde 1500–1850 aan de Universiteit Utrecht. Samen met Anne Marie Musschoot (Universiteit Gent) vormt hij de hoofdredactie van de nieuwe Nederlandse literatuurgeschiedenis. [arie.j.gelderblom@let.uu.nl]

JUDIT GERA is universitair hoofddocent moderne Nederlandse letterkunde aan de Eötvös Universiteit te Budapest. Ze is ook vertaalster van Nederlandstalig letterkundig werk. [gera@cns.elte.hu]

JAAP GOEDEGEBUURE is hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Leiden [j.l.goedegebuure@let.leidenuniv.nl]

PHILIPPE HILIGSMANN is docent Nederlandse taalkunde aan de Université catholique de Louvain (UCL – Louvain-la-Neuve). Zijn

onderzoek heeft betrekking op de tussentaal van Franstalige leerders van het Nederlands en op contrastieve taalkunde Nederlands-Frans. Sinds 2006 is hij lid van de Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren.

e-mail: hiligsmann@lige.ucl.ac.be]

JOOP VAN DER HORST is hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Leuven voor historische taalkunde van het Nederlands.

[joop.vanderhorst@arts.kuleuven.ac.be]

HUGO RYCKEBOER is gepensioneerd wetenschappelijk medewerker van de Universiteit Gent, waar hij tot 2000 verbonden was aan de redactie van het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*. Hij deed vooral onderzoek naar het Vlaams in Noord-Frankrijk en was een tijdlang ook docent Nederlands aan de Section de Néerlandais van de Université de Lille III.

[hugo.ryckeboer@pandora.be]

JOHAN SNAPPER is Koningin Beatrix Professor emeritus aan de University of California, Berkeley. Hij is auteur van studies over na-oorlogse literatuur (b.v. Minco, Reve) en redacteur van de serie ‘Berkeley Conferences on Dutch Language and Literature’ (met Tom Shannon). Tevens is hij vice-consul van Nederland voor Noord-Californië.

[johansnapper@comcast.net]

Uitgever

Rozenberg Publishers
Bloemgracht 82 huis
1015 TM Amsterdam, Nederland
Telefoon (020) 625 54 29
Fax (020) 620 33 95
E-mail info@rozenbergps.com
www.rozenbergps.com

Vormgeving

Puntspatie [bno], Amsterdam

Abonnementsprijs 2006

(3 nummers van 84 blz.)

Nederland:

€ 30,00 (inclusief portokosten)

Overige landen:

€ 35,00 vooraf te betalen op
rekeningnummer 56 64 78 323 van
Rozenberg Publishers,
Bloemgracht 82 huis
1015 TM Amsterdam, Nederland.
In dit bedrag zijn de portokosten
begrepen. (Alle bankkosten in
binnen- en buitenland zijn ten laste
van de abonnee.) Losse nummers:
€ 16,50 (inclusief portokosten).

ISSN 0047-9276

Neerlandica Extra Muros

Tijdschrift van de Internationale
Vereniging voor Neerlandistiek (IVN)
Drie afleveringen (2006)
Jaargang 44, 2, mei 2006

Onder redactie van

F. Balk-Smit Duyzentkunst,
M. Boers-Goosens, A.J. Gelderblom,
R. Grüttemeier, A.M. Musschoot,
J. Pekelder, R.M. Vismans, M. Kristel
(redactiesecretaris)

Samenstelling redactieraad

Dr. Luc Bergmans, Parijs, voor
Frankrijk; Lic. Widjajanti Dharmo-
wijono, Semarang, voor Azianië;
Dr. Wilken Engelbrecht, Olomouc,
voor Midden- en Oost-Europa;
Prof. Dr. Siegfried Huigen,
Stellenbosch, voor Zuid-Afrika;
Prof.dr. Jeannette Koch, Napels,
voor Zuid-Europa; Dr. Niels-Erik
Larsen, Kopenhagen, voor Noord-
Europa; Dr. Jelica Novakovic-Lopu-
sina, Belgrado, voor Midden- en
Oost-Europa; Drs. Sugeng Riyanto
MA, voor Azianië;
Prof. dr. Thomas F. Shannon,
Berkeley, voor Canada en de
Verenigde Staten

Redactiesecretariaat

Van Dorthstraat 6
2481 XV Woubrugge, Nederland
Telefoon (0172) 51 82 43
Fax (0172) 51 99 25
E-mail bureau@ivnnl.com

ñu

ROZENBERG
Publishers

ISSN 0047-9276